

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΚΑΙ ΜΕΣΑ» ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Προς ένα συμπεριληπτικό μουσείο: Μουσειακές πρακτικές
στήριξης της ψυχικής υγείας

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ανδριάννα Παπαφλωράτου - Δημητσάντου

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Ανδρομάχη Γκαζή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπουσα)

Δήμητρα Ιορδάνογλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Γιάννης Σκαπέλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ανδριάννα Παπαφλωράτου - Δημητσάντου, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες προς όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Ιδιαίτερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κα. Ανδρομάχη Γκαζή, για την άριστη συνεργασία, την εμπιστοσύνη της στις ιδέες μου και την αμέριστη επιστημονική υποστήριξή της καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους εκπροσώπους των μουσείων καθώς και τους επιστημονικούς συνεργάτες τους για τον χρόνο που διέθεσαν, τον εποικοδομητικό διάλογο και τις γνώσεις που μοιράστηκαν μαζί μου. Χωρίς την πολύτιμη συνεισφορά τους, η περάτωση της εργασίας θα ήταν αδύνατη. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω σε όλους όσους με εμπιστεύτηκαν και μου προσέφεραν την ευκαιρία να παρακολουθήσω τις δράσεις τους. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς όλους τους καθηγητές στο ΠΜΣ «Πολιτιστική Διαχείριση» για το επιστημονικό υπόβαθρο που μου παρείχαν.

Περιεχόμενα

Περίληψη	8
Εισαγωγή	12
Κεφάλαιο 1. Η ψυχική υγεία: προσδιορισμός και προοπτικές	14
Κοινωνικός αποκλεισμός και ψυχική υγεία	16
Στίγμα και ψυχική υγεία	18
Κεφάλαιο 2. Μουσεία και ψυχική υγεία	22
Το σύγχρονο μουσείο	22
Ο κοινωνικός ρόλος του μουσείου	22
Μουσεία και υγεία	25
Τρόποι ενίσχυσης της υγείας και της ευημερίας των επισκεπτών	27
Ο θεραπευτικός ρόλος του μουσείου	31
Τα οφέλη στην ψυχική υγεία	34
Πρότυπες μουσειακές πρακτικές στήριξης της ψυχικής υγείας σε διεθνές επίπεδο	36
Μουσειακές πρακτικές στήριξης της ψυχικής υγείας: Μια πρώτη απόπειρα χαρτογράφησης στον ελλαδικό χώρο	42
Κεφάλαιο 3. Κοινωνική συνταγογράφηση	50
Οφέλη κοινωνικής συνταγογράφησης	51
Πολιτιστική συνταγογράφηση	52
Μουσεία και πολιτιστική συνταγογράφηση	55
Οι προβληματισμοί για την πολιτιστική συνταγογράφηση	56
Κεφάλαιο 4. Μεθοδολογία της έρευνας	58
Ερευνητικά ερωτήματα	58
Η επιλογή των υπό εξέταση πρωτοβουλιών	60

Η επιλογή των ερευνητικών μεθόδων	61
Η διαδικασία των συνεντεύξεων	63
Η διαδικασία της συμμετοχικής ημικής παρατήρησης.....	65
Η μέθοδος ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων.....	65
Περιορισμοί.....	66
Κεφάλαιο 5. Ανάλυση ευρημάτων.....	68
Προφίλ συμμετεχόντων από τα υπό εξέταση μουσεία.	68
Τι σημαίνει «ψυχική υγεία» για τα μουσεία και τους συνεργάτες τους	69
Τα είδη των δράσεων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας.....	71
Το περιεχόμενο των υπό εξέταση δράσεων	74
Στρατηγικές σχεδιασμού των δράσεων.....	79
Κριτήρια συμμετοχής.....	80
Τμήματα και υπεύθυνοι σχεδιασμού των δράσεων.....	81
Οργανωτικές αλλαγές και εκπαίδευση προσωπικού	83
Συνεργασίες.....	84
Τα οφέλη των δράσεων για τα μουσεία.....	88
Προσέλκυση νέου κοινού, εξωστρέφεια και συμπερίληψη	89
Ενίσχυση της ταυτότητας του μουσείου.....	89
Η μάθηση και η επιστημονική εξέλιξη των εργαζομένων του μουσείου	90
Η προσέλκυση νέων χορηγιών.	90
Προκλήσεις.....	90
Συμβολή στην εμπειρία και στη διάθεση του επισκέπτη	92
Αξιολογήσεις.....	92
Συμβολή στην εμπειρία και στη διάθεση του επισκέπτη	93
Η ανάπτυξη σχέσεων με το νέο κοινό	94
Μουσεία και πολιτιστική συνταγογράφηση.....	95

Κεφάλαιο 6. Συμπεράσματα και προτάσεις.....	97
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	105
Παράρτημα 2: Συμπληρωματικές ερωτήσεις.....	121
Ο ρόλος του σύγχρονου μουσείου.....	121
Η ικανότητα των μουσείων να ενισχύσουν την ψυχική υγεία των επισκεπτών τους	122
Η ψυχική υγεία ως «δύσκολο θέμα» για τα μουσεία.....	124
Επιφυλάξεις για την υλοποίηση δράσεων για την ψυχική υγεία από τα μουσεία	125
Η πρόσληψη του μουσείου ως θεραπευτικού ιδρύματος από το κοινό.....	126
Παράρτημα 3. Έντυπο συγκατάθεσης.....	127
Παράρτημα 4. Οδηγός συνέντευξης για τους εκπροσώπους των μουσείων.....	129
Παράρτημα 5. Οδηγός συνέντευξης για τους επιστημονικούς συνεργάτες των μουσείων.....	132

Πίνακες

Πίνακας 1. Τα υπό εξέταση μουσεία και τα προγράμματα τους	61
Πίνακας 2. Προφίλ συμμετεχόντων των υπό εξέταση μουσείων	118
Πίνακας 3. Προφίλ εξωτερικών συνεργατών των υπό εξέταση πρωτοβουλιών.....	119
Πίνακας 4. Οι δράσεις ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας	72
Πίνακας 5. Κατηγορίες επωφελούμενου κοινού των υπό εξέταση μουσείων	73
Πίνακας 6. Τμήματα και υπεύθυνοι οργάνωσης δράσεων στήριξης της ψυχικής υγείας	120

Εικόνες

Εικόνα 1. Macmillan@GoMA, Cancer Information Café in the Library at Glasgow's Gallery of Modern Art. ©Krisztina Lackoi, Ανακτήθηκε από: (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016)	30
--	----

Περίληψη

Οι μεταβαλλόμενες κοινωνικές απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής καλούν τα μουσεία να υπερβούν τον παραδοσιακό τους ρόλο. Στο επίκεντρο της νέας τους αποστολής βρίσκεται η ανάγκη να είναι περισσότερο ανθρωποκεντρικά, προωθώντας την κοινωνική συμπερίληψη και την προσβασιμότητα. Μία από τις εξελισσόμενες πτυχές αυτής της νέας λειτουργικότητας είναι η δράση τους ως ασφαλείς και προσιτοί χώροι για άτομα που αντιμετωπίζουν προκλήσεις ψυχικής υγείας.

Η παρούσα διπλωματική εργασία φωτίζει τον ρόλο των μουσείων στη στήριξη της ψυχικής υγείας, μέσα από την εξέταση των απόψεων και των εμπειριών των στελεχών των μουσείων και των συνεργαζόμενων φορέων τους. Για το σκοπό αυτό, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με εκπροσώπους πέντε μουσείων που υλοποιούν δράσεις ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας (Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή, Μουσείο Μπενάκη, MOMus Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης) ενώ επιδιώχθηκαν και συνεντεύξεις με τους επιστημονικούς συνεργάτες τους. Επιπλέον, προκειμένου να διερευνηθεί αναλυτικότερα η δομή των προγραμμάτων των μουσείων και τα εργαλεία που αξιοποιούνται, σε ορισμένες από τις δράσεις πραγματοποιήθηκε συμμετοχική παρατήρηση.

Μετά από μια απόπειρα χαρτογράφησης των δράσεων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας στα υπό εξέταση μουσεία, η έρευνα φωτίζει τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους τα μουσεία δύνανται να συμβάλουν στην ψυχική υγεία των επισκεπτών τους. Περιγράφονται λεπτομερώς οι διαδικασίες σχεδιασμού και υλοποίησης των προγραμμάτων, καθώς και οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι υπεύθυνοι τους. Επισημαίνονται τα πολυάριθμα οφέλη που αποκομίζουν τα ίδια τα μουσεία από αυτές τις πρωτοβουλίες, όπως η διεύρυνση του κοινού και η ενίσχυση της ταυτότητάς τους. Έπειτα, η έρευνα φανερώνει τη σημασία συσχέτισης του περιεχομένου των δράσεων με τις μόνιμες και προσωρινές εκθέσεις και αναδεικνύει τα εργαλεία που αξιοποιούνται για την πραγματοποίηση αυτών των δράσεων. Επισημαίνεται η σημασία των συνεργασιών στο πλαίσιο της εξωστρέφειας των μουσείων και προσδιορίζονται οι διαδικασίες ενδυνάμωσης των σχέσεων τους με το κοινό. Τέλος, η έρευνα συνεισφέρει στο διάλογο για τον θεραπευτικό ρόλο του

μουσείου και τη συμβολή του στην εξάλειψη του στίγματος, ενώ επιβεβαιώνει τη σημασία της πολιτιστικής συνταγογράφησης στο πλαίσιο αυτό.

Τα ευρήματα της έρευνας τονίζουν τη αναγκαιότητα της περαιτέρω διερεύνησης και ανάλυσης του ερευνητικού πεδίου. Στις προτάσεις για μελλοντικές έρευνες περιλαμβάνεται η δημιουργία κοινής στρατηγικής σχεδιασμού των δράσεων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, καθώς και η σημασία επιδίωξης της ενεργού συμμετοχής των δημόσιων φορέων. Τέλος, επισημαίνεται η ανάγκη για περαιτέρω ανάπτυξη και διερεύνηση των συνεργασιών μεταξύ των μουσείων.

Λέξεις-Κλειδιά: Μουσεία, ψυχική υγεία, διαδικασίες σχεδιασμού, διεύρυνση κοινού, πολιτιστική συνταγογράφηση

Towards an inclusive museum: museum practices supporting mental health

Andrianna Papafloratou Dimitsantou

Abstract

The changing social demands of the modern era call for museums to go beyond their traditional role. At the core of their new mission is the need to be more anthropocentric, promoting social inclusion and accessibility. One of the evolving aspects of this new functionality is their part as safe and accessible spaces for individuals facing mental health challenges.

This thesis sheds light on the role of museums in supporting mental health, through examining the perspectives and experiences of museum executives and their collaborating organizations. For this purpose, interviews were conducted with representatives from five museums implementing mental health empowerment initiatives (National Museum of Contemporary Art Athens, Basil & Elise Goulandris Foundation, Benaki Museum, Thessaloniki Museum of Photography, Museum of Cycladic Art), while interviews with their scientific collaborators were also sought. Additionally, in order to further explore the structure of museum programs and the tools utilized, participatory observation was carried out in some of the initiatives.

Following an attempt to map out the mental health reinforcement initiatives in the examined museums, the research illuminates the various ways in which museums can contribute to the mental health of their visitors. The planning and implementation processes of the programs are described in detail, as well as the challenges faced by those in charge. The numerous benefits that museums themselves derive from these initiatives are highlighted, such as expanding their audience and strengthening their identity. Furthermore, the research reveals the importance of correlating the content of the initiatives with the permanent and temporary exhibitions, and highlights the tools used to implement these initiatives. The significance of collaborations within the museums' outreach efforts is emphasized, and the processes of strengthening their relationships with the public are identified. Finally, the research contributes to the dialogue on the therapeutic role of the museum and its contribution to stigma eradication, while confirming the importance of cultural prescription in this context.

The findings of the research emphasize the need for further investigation and analysis of the research field. Suggestions for future research include the creation of a common strategy for planning actions at national, regional and local levels, as well as the importance of seeking the active involvement of public authorities. Finally, the need for further development and exploration of collaborations among museums is highlighted.

Keywords: Museums, mental health, planning processes, audience expansion, cultural prescription

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, τα μουσεία αντιμετωπίζουν πολυάριθμες πιέσεις και υφίστανται μια αέναη διαδικασία μετασχηματισμού, επαναπροσδιορίζοντας συνεχώς τον ρόλο και την αποστολή τους στην κοινωνία (Μούλιου, 2014). Εντός αυτού του πλαισίου, λειτουργούν ως καταλύτες για την κοινωνική συνοχή και ενσωμάτωση, προάγοντας την συμπερίληψη όλων των κοινοτήτων και επεκτείνοντας, έτσι, τον κοινωνικό ρόλο τους (Lundgaard & Thorek Jense, 2013). Υπό αυτή την προσέγγιση, η ενίσχυση της ψυχικής υγείας αναδεικνύεται ως ένα αναπόσπαστο μέρος της ευρύτερης δέσμευσής τους για την κοινωνική αποδοχή. Έτσι, τα μουσεία αναπτύσσουν πρακτικές που ενισχύουν την ευαισθητοποίηση και παρέχουν ψυχική στήριξη, προσβλέποντας σε μια περισσότερο ανθεκτική κοινωνία.

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τις μουσειακές πρακτικές στήριξης της ψυχικής υγείας μέσω της εξέτασης των απόψεων και των εμπειριών στελεχών των μουσείων και συνεργαζόμενων φορέων τους. Η έρευνα εστιάζει στις πρακτικές πέντε μουσείων στον ελλαδικό χώρο, επιλεγμένων βάσει της μακροχρόνιας εμπειρίας τους στον σχεδιασμό των σχετικών πρακτικών. Επιπλέον, η ανάλυση των πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της ψυχικής υγείας οδήγησε σε μια ευρύτερη συζήτηση για τον θεραπευτικό ρόλο των μουσείων και την εξάλειψη του στίγματος της ψυχικής υγείας. Αυτά τα ευρήματα παρουσιάζονται στο Παράρτημα 2, συμπληρωματικά προς τα κύρια αποτελέσματα της έρευνας.

Η εργασία είναι δομημένη σε έξι κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αποσκοπεί στην αποσαφήνιση και κατανόηση του όρου «ψυχική υγεία», εξετάζοντας τις διάφορες προοπτικές και συσχετίσεις του με έννοιες όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός και ο στιγματισμός.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει το θεωρητικό πλαίσιο που περιβάλλει τον κοινωνικό ρόλο των μουσείων σήμερα, καθώς και τις τρέχουσες θεωρήσεις και τάσεις αναφορικά με την συμβολή τους στην προαγωγή της ψυχικής υγείας των επισκεπτών τους. Έτσι, μέσω της παρουσίασης των ερευνητικών δεδομένων και των πρότυπων πρακτικών τόσο σε διεθνές όσο και σε εγχώριο επίπεδο, αυτό το κεφάλαιο

αναδεικνύει τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν τα μουσειακά ιδρύματα στην προστασία και την ενίσχυση της ψυχικής ευημερίας του κοινού τους.

Το τρίτο κεφάλαιο προσεγγίζει θεωρητικά την έννοια της κοινωνικής και πολιτιστικής συνταγογράφησης, εστιάζοντας στον ρόλο των μουσείων σε αυτό το πλαίσιο. Προβάλλεται, επιπλέον, η σημασία ολιστικών παρεμβάσεων για την ενδυνάμωση της ψυχικής υγείας, ενώ γίνεται συζήτηση για τους προβληματισμούς γύρω από το αναδυόμενο πεδίο της πολιτιστικής συνταγογράφησης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ερευνητικά ερωτήματα και οι στόχοι της έρευνας. Ακολούθως, αναλύονται οι τρόποι επιλογής των υπό εξέταση μουσείων, ενώ εξηγούνται, επίσης, οι λόγοι επιλογής των ερευνητικών μεθόδων που ακολουθήθηκαν. Στη συνέχεια, περιγράφονται οι διαδικασίες των συνεντεύξεων και της συμμετοχικής παρατήρησης. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση της επιλογής της μεθόδου ανάλυσης των ευρημάτων και των περιορισμών που προκύπτουν από τη μελέτη.

Το πέμπτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάλυση των ευρημάτων της έρευνας, και οργανώνεται βάσει των θεματικών που αναδύθηκαν από την εξέταση των αποτελεσμάτων.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της έρευνας, συνοδευόμενα από προτάσεις για τη βελτίωση και την κλιμάκωση των πρωτοβουλιών ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας.

Κεφάλαιο 1. Η ψυχική υγεία: προσδιορισμός και προοπτικές

Η ψυχική υγεία αντιπροσωπεύει ένα κράμα συναισθηματικής ανθεκτικότητας, γνωστικής ευελιξίας και κοινωνικής αρμονίας. Ως εκ τούτου, εμφανίζεται ως ουσιαστικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης, ενώ, παράλληλα, αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στο πλαίσιο της σύγχρονης και πολύπλοκης κοινωνίας. Παρά τη ζωτική σημασία της, τα δεδομένα από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (Π.Ο.Υ.) (World Health Organization, 2022) μαρτυρούν ότι οι διαταραχές στην ψυχική υγεία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες σήμερα και στερούνται θεραπείας («GBD Results Tool», 2019. World Health Organization, 2021), στοιχείο που υπογραμμίζει ότι νέες πρωτοβουλίες στήριξης της ψυχικής υγείας καθίστανται αναγκαίες. Φαίνεται, όμως, ότι ένα κρίσιμο εμπόδιο για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών στήριξης της ψυχικής υγείας σε παγκόσμια συστήματα υγειονομικής περίθαλψης αποτελεί η απουσία συναίνεσης για τον ορισμό της (Patel et al., 2013. World Health Organization, 2008). Και αυτό γιατί η έννοια της ψυχικής υγείας ενέχει μια εγγενή δυσκολία ενσωμάτωσης της ουσίας της στα στενά όρια ενός μοναδικού ορισμού. Αν αναλογιστούμε δε την ίδια τη ρευστότητα των ανθρώπινων συναισθημάτων και συμπεριφορών, γίνεται πιο κατανοητή η αδυναμία οριοθέτησης ενός παγκόσμιου πλαισίου το οποίο να αποτυπώνει πλήρως όλο το εύρος της ψυχικής ευημερίας. Την επικρατούσα σύγχυση υπογραμμίζει η ευρεία χρήση του όρου «ψυχική υγεία» ως ευφημισμού για την «ψυχική ασθένεια» (Cattan & Tilford, 2006).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (World Health Organization, 2022) σε μια προσπάθεια να επικοινωνήσει την πολύπλευρη φύση της ψυχικής υγείας, την ερμηνεύει ως ένα ουσιώδες στοιχείο της ολιστικής υγείας και της ευημερίας του ατόμου, που υπερβαίνει την απλή απουσία ψυχικών διαταραχών. Καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα συναισθημάτων, σκέψεων και συμπεριφορών, η ψυχική υγεία συνεισφέρει στην αυτογνωσία του ατόμου καθώς και στον τρόπο αλληλεπίδρασής του με την κοινωνία. Ουσιαστικά, η ψυχική υγεία επιτρέπει στο άτομο την αντιμετώπιση των καθημερινών στρεσογόνων παραγόντων, την αναγνώριση και την ανάπτυξη των ικανοτήτων του, την απόκτηση γνώσεων, την παραγωγική εργασία του, καθώς και τη συνεισφορά του στις κοινότητες στις οποίες εντάσσεται (World Health

Organization, 2022). Συνεπώς, η ψυχική υγεία δεν αφορά την απουσία αρνητικών συναισθημάτων, όπως συχνά παρερμηνεύεται, αλλά την ουσιαστική διαχείρισή τους. Θεωρείται εσφαλμένο να αντιμετωπίζουμε την ψυχική υγεία ως μια κατάσταση δυαδική κατά την οποία το άτομο είτε είναι ψυχικά υγιές ή ασθενές (World Health Organization, 2022).

Αντ' αυτού, η ψυχική υγεία ενυπάρχει σε μια περίπλοκη κατάσταση συνέχειας, στην οποία το άτομο παλινδρομεί από στιγμές πλήρους ευεξίας έως στιγμές εξουθένωσης και συναισθηματικού πόνου (Patel et al., 2018). Η θέση της ψυχικής υγείας στην εν λόγω κατάσταση συνέχειας χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, αφού διαμορφώνεται από διάφορους παράγοντες, που ποικίλλουν από άτομο σε άτομο (World Health Organization, 2012) και επηρεάζονται από συνθήκες της ζωής (Marmot et al., 2008), άκρως καθορισμένοι από την αλληλεπίδραση της ευαλωτότητας του ατόμου με τους καθημερινούς ή χρόνιους στρεσογόνους παράγοντες (Ingram & Luxton, 2005). Έτσι, παρά την ύψιστη σημασία της, η έννοια της ψυχικής υγείας παραμένει αισθητά «εύθραυστη» ως προς μια σειρά από προσωπικές, κοινωνικές και παγκόσμιες επιρροές που τη διαμορφώνουν. Συγκεκριμένα, παράγοντες που δύνανται να επηρεάσουν την ψυχική υγεία του ατόμου αφορούν βιολογικές και γενετικές προδιαθέσεις, διαπροσωπικές σχέσεις και πιέσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος, οι οποίοι αλληλεπιδρούν με έναν δυναμικό τρόπο. Την αποδυνάμωση της ψυχικής υγείας φαίνεται να προκαλεί σε ένα ευρύ πληθυσμιακό επίπεδο και ο ισχυρός αντίκτυπος παγκόσμιων απειλών, συμπεριλαμβανομένων των επιδημιών, φυσικών καταστροφών, γεωπολιτικών εντάσεων και κοινωνικο-οικονομικών αναταραχών (Commission of the Pan American Health Organization on Equity and Health Inequalities, 2019). Επιπλέον, οι αντιξοότητες (σωματικές, ψυχικές, συναισθηματικές, κοινωνικές, πνευματικές, οικονομικές), που αναγνωρίζονται ως ένας από τους πιο επιδραστικούς παράγοντες κινδύνου, διαπερνούν κάθε σφαίρα επιρροής και διαμορφώνουν βαθιά την πορεία της ψυχικής υγείας σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο (Dohrenwend, 2000). Κατ' αυτόν τον τρόπο, υπογραμμίζεται η ανάγκη για ολιστικές προσεγγίσεις στην παρέμβαση και την υποστήριξη της ψυχικής υγείας.

Στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης για την υγεία, οι Ζήση και Στυλιανίδης (2004) αναδεικνύουν τρία επίπεδα παρεμβάσεων στην ψυχική υγεία:

του ατόμου, της κοινότητας και της ευρύτερης κοινωνίας. Στο επίπεδο του ατόμου οι παρεμβάσεις στοχεύουν στην ενδυνάμωση των εσωτερικών πόρων και στην αντιμετώπιση δύσκολων συνθηκών, μέσω της ανάπτυξης προσωπικών δεξιοτήτων. Σε επίπεδο κοινότητας οι παρεμβάσεις εστιάζουν στην καλλιέργεια δικτύων υποστήριξης και αλληλεγγύης, προκειμένου να ενισχυθεί η κοινωνική συνοχή και δράση των πολιτών. Σε ευρύτερο επίπεδο κοινωνίας οι παρεμβάσεις στοχεύουν στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, στην ενδυνάμωση των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων, στην προώθηση της κοινωνικής επανένταξης και στην παροχή ίσων ευκαιριών.

Αναγνωρίζοντας την ψυχική υγεία ως εγγενές ανθρώπινο δικαίωμα, η υποστήριξη του Π.Ο.Υ. (World Health Organization, 2022) στην ανασυγκρότηση των παγκόσμιων υπηρεσιών ψυχικής υγείας αποτελεί ένα σημαντικό άλμα στην εξέλιξη της σύγχρονης κοινωνίας, το οποίο συνεπάγεται τη βελτίωση της ευημερίας και της ποιότητας ζωής. Ως εκ τούτου, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας προτείνει ένα τριπλό πλαίσιο που στοχεύει: α) στην κοινοτική ευαισθητοποίηση, β) στην αναδιοργάνωση του περιβάλλοντος και γ) στην ενίσχυση των υπηρεσιών ψυχικής υγείας. Η οδηγία του Π.Ο.Υ. αντιπροσωπεύει μια θετική αλλαγή παραδείγματος, που προάγει την ελπίδα και θέτει τις βάσεις για ένα πιο ισότιμο και ευσυνείδητο μέλλον ("Mental Health," n.d.). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η θέση του Π.Ο.Υ. η οποία αντανακλά ένα συνεργατικό ήθος, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην αδιάλειπτη δέσμευση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ενδυνάμωση των ατόμων με ουσιαστικές εμπειρίες και την προαγωγή μιας συνεργατικής πολυτομεακής προσέγγισης ("Mental Health," n.d.).

Κοινωνικός αποκλεισμός και ψυχική υγεία

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού αναδύθηκε στη Γαλλία κατά τη δεκαετία του 1970 (Burchardt et al., 2002. Morgan et al., 2007), προκειμένου να περιγράψει τα άτομα που έχουν εξαιρεθεί από το δίκτυο του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, και που, συνεπώς, υφίστανται διοικητικό αποκλεισμό από το κράτος, όπως τα υποκείμενα με αναπηρία, οι άνεργοι και οι μόνοι γονείς. Ένας ιδιαίτερα χρήσιμος

ορισμός για τον κοινωνικό αποκλεισμό προέρχεται από το Κέντρο Ανάλυσης της Κοινωνικής Απομόνωσης του London School of Economics (Burchardt et al., 2002), σύμφωνα με τον οποίο:

«Ένα άτομο αποκλείεται κοινωνικά εάν δεν συμμετέχει σε βασικές δραστηριότητες της κοινωνίας στην οποία ζει».

Ο παραπάνω ορισμός τονίζει την ιδέα της συμμετοχής ως κεντρικής, και συνάμα αναγνωρίζει ότι η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού ενέχει μια σχετικότητα, αναφορικά με τον εκάστοτε τόπο και χρόνο. Σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός» είναι ότι η έλλειψη συμμετοχής είναι αποτέλεσμα περιορισμού και όχι επιλογής (Boardman, 2011). Ο όρος πρωτοεμφανίστηκε επίσημα στο κείμενο της ευρωπαϊκής κοινότητας στο πλαίσιο σχεδιασμού του Κοινωνικού Χάρτη το 1989. Έκτοτε, χρησιμοποιείται τακτικά σε πολυάριθμα κοινωνικά και οικονομικά κείμενα, ιδίως σε περιπτώσεις ανάληψης δράσεων για την αντιμετώπισή του (Καβουνίδη, 1996).

Πρόκειται για ένα σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο, που συνδέεται άμεσα με την αποστέρηση δικαιωμάτων, αγαθών, οικονομικών πόρων και υπηρεσιών από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες τόσο σε οικονομική¹ όσο και σε κοινωνική² διάσταση (Βάλμα, 2003. Μανίκα, 2020. Η απουσία αυτών των αγαθών και δικαιωμάτων επηρεάζει τόσο τη ζωή των άμεσα εμπλεκομένων, όσο και την ισότητα και τη συνοχή της κοινωνίας συνολικά (Levitas κ.α., 2007. Κοκοβίδου, 2021).

Κατανοώντας την αδιαμφισβήτητη επίδραση των κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων στη διαμόρφωση της ψυχικής υγείας, παρατηρείται ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός εμπλέκεται άμεσα στην αναζήτηση μιας σύγχρονης προσέγγισης για την προαγωγή της ψυχικής υγείας. Εν προκειμένω, υπάρχουν αδιάσειστα στοιχεία ότι τα άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας, ανεξαρτήτως ηλικίας και πάθησης, διατρέχουν τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού (Boardman, 2011). Ταυτόχρονα, οι ίδιες οι ψυχικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα άτομα

¹ Λόγω περιορισμένης πρόσβασης στην αγορά εργασίας, οικονομικές αντιξοότητες κ.λπ

² Λόγω φύλου, μορφωτικού επιπέδου, ψυχισμού, εθνικότητας, κουλτούρας κ.λπ.

δύνανται να οδηγήσουν σε κοινωνικό αποκλεισμό, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στις προκαταλήψεις, το φόβο και τα στερεότυπα που συχνά περιβάλλουν τους ψυχικά ασθενείς. Ως εκ τούτου, η ψυχική διαταραχή διαθέτει διττή υπόσταση, αποτελώντας ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα για τον κοινωνικό αποκλεισμό, γεγονός που οδηγεί στην ένταξη του όρου στο διάλογο για την προώθηση της ψυχικής υγείας. Υπό αυτή την οπτική, υπογραμμίζεται η ανάγκη χάραξης πολιτικών υγείας που θα επιτρέπουν την επικοινωνία και την συνέργεια των κοινοτικών φορέων με τις δομές υγείας και τις πληθυσμιακές ομάδες, προσφέροντας ένα ευνοϊκό μη κλινικό περιβάλλον για ενημέρωση και φροντίδα, το οποίο θα ενθαρρύνει την κοινωνική ένταξη και ενσωμάτωση των ψυχικά νοσούντων.

Τα τελευταία χρόνια, με την εφαρμογή προηγμένων και ανανεωμένων μορφών θεραπείας, παρατηρείται σημαντική πρόοδος στη λειτουργικότητα των ψυχικά νοσούντων, γεγονός που ισχυροποιεί την κοινωνική τους ένταξη. Παρόλες τις προσπάθειες και τις εξελίξεις, η ψυχική υγεία διατηρεί μια ασαφή παρουσία για το ευρύ κοινό, συχνά περικλεισμένη σε ανυπόστατες απόψεις, φοβίες και προκαταλήψεις. Αυτές οι αρνητικές στάσεις δρουν εις βάρος των ψυχικά ασθενών, ενισχύουν την περιθωριοποίηση και τις διακρίσεις, οδηγώντας αναπόφευκτα στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Στίγμα και ψυχική υγεία

Ο όρος «στίγμα» αντλεί την προέλευσή του από το ελληνικό ρήμα «στίζω», που σημαίνει «κεντώ, χαράζω», και περιγράφει τις ετικέτες που επιβάλλονται στο άτομο από την κοινωνία, με σκοπό να το απομονώσουν και να το διαχωρίσουν από αυτήν (Οικονόμου, Μπεχράκη, & Χαρίτση, 2020). Οι ετικέτες αυτές προσδίδουν μια αλλοιωμένη ταυτότητα στο άτομο, επιφέροντας τη δυσφήμιση και υποτίμησή του, ιδίως εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου (Crocker, Major, & Steele, 1998, σ. 505).

Σε μια προσπάθεια νοηματικής αποσαφήνισης του στιγματισμού ως κοινωνικής διαδικασίας, αναδύεται ως σημαντική η εξέταση του όρου μέσω της εξαιρετικά δημοφιλούς προσέγγισης του Goffman (1970) στο έργο του με τίτλο

Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Σύμφωνα με τον Goffman, το στίγμα οφείλεται σε ένα κοινωνικά απορριπτέο χαρακτηριστικό, το οποίο εκδηλώνεται κατά την κοινωνική αλληλεπίδραση και λειτουργεί υπονομευτικά για την ταυτότητα του ατόμου που το φέρει. Δηλαδή, ο στιγματισμός δεν επέρχεται από το χαρακτηριστικό αυτό καθαυτό ή από το κοινό με το οποίο αλληλεπιδρά το άτομο, αλλά αποτελεί αποτέλεσμα της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης³. Η διάκριση ανάμεσα στο «φυσιολογικό» και το «στιγματισμένο» καθορίζεται από την οπτική γωνία υπό την οποία εξετάζεται η κατάσταση και όχι από την πραγματικότητα, ενώ οι δύο αυτές έννοιες αποτελούν το δίπολο του εννοιολογικού άξονα της ανθρώπινης ταυτότητας. Ως κοινωνικό κατασκεύασμα το στίγμα καθορίζεται άμεσα από τις εκάστοτε κοινωνικές αντιλήψεις, νόρμες και προσδοκίες.

Πληθώρα ερευνητικών προσεγγίσεων διερεύνησης της διαδικασίας του στίγματος αναφορικά με την ψυχική ασθένεια, υποδεικνύουν ότι η διαμόρφωση αρνητικών στάσεων είναι άμεσα σχετιζόμενη με τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων, όπως η ηλικία, το φύλο, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο, η καταγωγή, η προγενέστερη εμπειρία με ψυχική νόσο και η κοινωνική τάξη (Corrigan & Watson, 2007. Οικονόμου, Μπεχράκη, & Χαρίτση, 2020). Επιπλέον, παράγοντες όπως α) η ανεπαρκής θεραπευτική μέθοδος, β) η ένταση των συμπτωμάτων, γ) τα περιστατικά επικίνδυνης και βίαιης συμπεριφοράς, δ) η δυσλειτουργική έκφραση των συναισθημάτων κατά την κοινωνική επαφή, εμφανίζουν άμεση σύνδεση με την ανάγκη του ευρύ πληθυσμού για κοινωνική απόσταση από τα άτομα με ψυχικές διαταραχές.

Στις σύγχρονες μελέτες που ασχολούνται με την κατανόηση, την τεκμηρίωση και τη μείωση του στίγματος, εξέχουσα θέση κατέχει το μοντέλο που παρουσίασαν οι Corrigan και Watson (2002). Η προσέγγισή τους εμβαθύνει στην έννοια του στίγματος που σχετίζεται με τις ψυχικές ασθένειες. Έτσι, προτείνουν ότι το στίγμα αναδύεται ως αποτέλεσμα της αλληλενέργειας τριών αλληλένδετων γνωστικών συνιστωσών (Οικονόμου, Μπεχράκη, & Χαρίτση, 2020):

³ Για παράδειγμα, στη Μινεσότα, το μαύρο δέρμα μπορεί να θεωρηθεί ως στιγματισμένο χαρακτηριστικό, καθώς αποκλίνει από την πλειονότητα των λευκών κατοίκων. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, στη Νιγηρία, όπου η πλειοψηφία του πληθυσμού χαρακτηρίζεται από μαύρο δέρμα, δεν αποτελεί στιγματισμένο χαρακτηριστικό.

1. των στερεοτύπων
2. των προκαταλήψεων
3. των διακρίσεων

Συγκεκριμένα, τα *στερεότυπα* προκύπτουν από περίπλοκες διαδικασίες γενίκευσης, κατά τις οποίες τα διακριτά χαρακτηριστικά του ατόμου παραβλέπονται (π.χ. «Οι ψυχικά ασθενείς είναι βίαιοι»). Πρόκειται για διαδικασίες κοινωνικής μάθησης, στις οποίες τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες που φέρει μια κοινωνική ομάδα απομονώνονται και κατηγοριοποιούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να επέλθει η διαφοροποίηση «αυτών» από «εμάς», με στόχο την πρόβλεψη της κοινωνικής συμπεριφοράς. Ως *προκαταλήψεις* νοούνται οι αρνητικές προδιαθέσεις σε βάρος των μελών μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, και αποτελούν, όπως και τα στερεότυπα, απόρροια διαδικασιών γενίκευσης. Πρόκειται για τις συναισθηματικές αντιδράσεις των ατόμων στα στερεότυπα (π.χ. θυμός, φόβος), οι οποίες προκαλούν απορριπτικές και υποτιμητικές στάσεις προς τα άτομα που περιλαμβάνονται σε αυτήν την ομάδα. Οι *διακρίσεις* αφορούν τις αρνητικές συμπεριφορές έναντι των στιγματισμένων κοινωνικών ομάδων (π.χ. αδιαφορία, αποφυγή) οι οποίες προκύπτουν από τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις. Αφορούν εν ολίγοις την άδικη ή διαφορετική μεταχείριση των στιγματισμένων ανθρώπων, με αρνητικές συνέπειες στην ψυχική υγεία και την κοινωνική ένταξη τους.

Η ψυχική νόσος, η οποία εκδηλώνεται με εμφανή σημάδια διαφορετικότητας στο χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του νοσούντα, αποτελεί ίσως την πλέον στιγματισμένη κατηγορία νόσου στη σύγχρονη εποχή, ιδίως στις σοβαρές εκφάνσεις της, όπως στην περίπτωση της σχιζοφρένειας (Sartorius & Schulze, 2005. Οικονόμου, Μπεχράκη, & Χαρίτση, 2020). Το στίγμα αναδεικνύεται ως σημαντικός παράγοντας που επιβαρύνει συναισθηματικά και πρακτικά τους ψυχικά νοσούντες, διότι οι τελευταίοι, πέραν της αντιμετώπισης της ίδιας της νόσου, είναι υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν το φόβο και τις προκαταλήψεις της κοινωνίας. Πρόκειται για μια δυσβάσταχτη ιδιότητα, η οποία οδηγεί τους νοσούντες να αποκρύπτουν ει δυνατόν την αιτία ασθένειάς τους. Μάλιστα, πολλές φορές ο κόσμος εκλαμβάνει τις ψυχικές διαταραχές ως κάτι που οι ασθενείς θα μπορούσαν να ελέγξουν, επιρρίπτοντάς τους ευθύνες για συμπεριφορές οι οποίες αποτελούν απόρροια της νοσολογίας τους (Οικονόμου, Μπεχράκη, & Χαρίτση, 2020). Ως εκ τούτου, οι φέροντες την ψυχική

νόσο συχνά καταλήγουν να υφίστανται κοινωνική επιθετικότητα, αντί να θεωρούνται ως άτομα που χρήζουν στήριξης. Αξίζει να σημειωθεί ότι το στίγμα δεν αφορά μόνο τους ίδιους τους ψυχικά ασθενείς, αλλά επιφέρει και αρνητικές συνέπειες για τους φροντιστές τους, τα μέλη της οικογένειάς τους, τις θεραπευτικές δομές, καθώς και τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας.

Κεφάλαιο 2. Μουσεία και ψυχική υγεία

Το σύγχρονο μουσείο

Μελετώντας προσεκτικά την εξέλιξη του μουσείου, γίνεται αντιληπτό ότι αυτή συνδέεται στενά με τη σύγχρονη κοινωνία, εκεί όπου το μουσείο αναπτύσσεται και εκφράζεται ως μια ζωντανή οντότητα. Από έναν χώρο που παλαιότερα παραχωρούσε πρόσβαση μόνο στην ελίτ της κοινωνίας, το σύγχρονο μουσείο έχει εκφράσει τη δέσμευσή του να ανοίξει βήμα-βήμα τις πύλες του σε ευρύτερο κοινό, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στο όφελος των επισκεπτών του. Αυτή η εξέλιξη καθιστά το σύγχρονο μουσείο έναν ανθρωποκεντρικό χώρο (Ioannides, 2017).

Έχοντας εξελιχθεί σε δημοκρατικά ιδρύματα μάθησης, τα μουσεία του 21ου αιώνα συμβάλλουν στην κοινωνική συμπερίληψη τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο. Σε ατομικό επίπεδο η συμμετοχή στα μουσεία ενισχύει την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση, προάγει τη δημιουργικότητα και ενθαρρύνει την πνευματική εμπλοκή. Όσον αφορά το κοινοτικό επίπεδο, τα μουσεία δραστηριοποιούνται ως κινητήριοι μοχλοί για την κοινωνική αναγέννηση, ενισχύοντας την αυτοδιάθεση και την αυτοπεποίθηση των κοινοτήτων που υπηρετούν (Lundgaard & Thorek Jense, 2013. Sandell, 2003).

Ο κοινωνικός ρόλος του μουσείου

Η προληπτική αντιμετώπιση των ανισοτήτων και των αποκλεισμών είναι ουσιώδης για τα μουσεία κατά την εκπλήρωση της κοινωνικής αποστολής τους. Σε έναν κόσμο που αναδιαμορφώνεται συνεχώς μέσα από τις αναταραχές της εποχής, όπως αυξανόμενες μετακινήσεις πληθυσμών, οξυμένες πολιτικές αντιπαραθέσεις και διχασμένους δημόσιους διαλόγους, τα μουσεία οφείλουν να προσαρμοστούν και να ανανεώσουν την πρακτική τους. Καθίσταται αναγκαίο να αντιμετωπίσουν θέματα όπως η συμμετοχή, η προσβασιμότητα, το φύλο, η ευεξία και ο αποκλεισμός,

προσφέροντας συνεχώς καινοτόμες προσεγγίσεις (Μούλιου, 2014. *Museums and Inclusion*, n.d.).

Έτσι, ενώ τα μουσεία εξακολουθούν να ορίζονται ως φορείς που συλλέγουν, προστατεύουν και καθιστούν προσβάσιμα αντικείμενα και τεκμήρια, παρατηρείται μια αλλαγή στους τρόπους αλληλεπίδρασής τους με τους επισκέπτες. Για παράδειγμα, μέσω της συμπεριληπτικής παρουσίασης στις εκθέσεις τους, τα μουσεία μπορούν να προάγουν το σεβασμό μεταξύ των κοινοτήτων και να θέσουν σε αμφισβήτηση προκαταλήψεις και στερεότυπα (Sandell, 2003. Ioannides, 2017). Συνεπώς, ως φύλακες της πολυπολιτισμικής κληρονομιάς, τα μουσεία δεν πρέπει μόνο να διασφαλίζουν τη διατήρηση της ιστορίας, αλλά οφείλουν και να διασφαλίζουν μια δημοκρατική συνθήκη πρόσβασης στην πνευματική κληρονομιά (Museum Definition, n.d. Sandel, 2003).

Η Lois Silverman (2010), στο βιβλίο της *The Social Work of Museums*, επισημαίνει τις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μουσεία και τα άτομα, καθώς και ανάμεσα στα μουσεία και τις κοινότητες. Ως υπέρμαχος της αντίληψης ότι τα μουσεία θα πρέπει να διαμορφώνουν και να προωθούν αξίες, όπως η αλληλεγγύη και η φροντίδα, η Silverman υπογραμμίζει ότι το κοινωνικό έργο των μουσείων δεν θα πρέπει να νοείται απλώς ως προαιρετική πρακτική που αποσκοπεί στην ερμηνεία και την παρουσίαση των μουσειακών αντικειμένων, αλλά να αντιμετωπίζεται ως θεμελιώδης λίθος του ίδιου του μουσειακού προγραμματισμού. Επιπλέον, επισημαίνει τον αντίκτυπο των μουσείων σε τέσσερις βασικές κατηγορίες ανθρώπινων σχέσεων, οι οποίες αποτελούν τον πυρήνα της κοινωνίας: τη σχέση με τον εαυτό, τη σχέση μεταξύ δύο ατόμων, τις οικογενειακές σχέσεις, και τις σχέσεις εντός μιας ομάδας ή μιας κοινότητας. Τα μουσεία διαδραματίζουν καίριο ρόλο όταν αυτές οι σχέσεις διακυβεύονται ή βιώνουν κρίση, ή όταν το άτομο ή η κοινωνία αντιμετωπίζουν δυσκολίες, όπως άγχος, νοητικές ή σωματικές αναπηρίες, ασθένεια, θλίψη, μελαγχολία, κοινωνικό αποκλεισμό, ανισότητες ή πόλεμο, μεταξύ άλλων. Μέσα από πληθώρα παρεμβάσεων, τα μουσεία αξιοποιούν το περιεχόμενό τους, με στόχο να ικανοποιήσουν τις βασικές ανάγκες των ατόμων και της κοινωνίας, ενδυναμώνοντας, αναπτύσσοντας και μεταμορφώνοντας τις εν λόγω σχέσεις

(Μούλιου, 2014). Τον κοινωνικό ρόλο των μουσείων υπογραμμίζει και η Scott (2009), η οποία προτρέπει τους επαγγελματίες των μουσείων και τους πολιτικούς να εστιάσουν στην ανάδειξη του πώς τα μουσεία μπορούν να συμβάλουν στη δημιουργία δημόσιας αξίας και κοινωνικής σημασίας.

Η συμμετοχικότητα, ως κεντρική έννοια για το σύγχρονο μουσείο, αποτυπώνει τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους τα μουσεία μπορούν να αλληλεπιδράσουν ενεργά με τις κοινότητες. Κατά συνέπεια, αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της διαρκούς προσπάθειας για τον εκδημοκρατισμό των μουσείων ως κοινωνικών θεσμών, καθώς και ως δυναμικών μέσων κοινωνικής συμμετοχής (Kreps, 2013). Στο ιστολόγιο “Museum 2.0” και στο βιβλίο *The Participatory Museum*, η Nina Simon (2010) περιγράφει το συμμετοχικό μουσείο ως ένα πολιτιστικό ίδρυμα, όπου οι επισκέπτες έχουν την δυνατότητα να δημιουργήσουν, να μοιραστούν και να συνδεθούν μεταξύ τους μέσω του μουσειακού περιεχομένου. Το «δημιουργώ» σημαίνει ότι οι επισκέπτες συνεισφέρουν με ιδέες και δημιουργική έκφραση. Το «μοιράζομαι» αναφέρεται στη συζήτηση και στην ανταλλαγή εμπειριών μεταξύ επισκεπτών. Το «συνδέομαι» αναφέρεται στην αλληλεπίδραση με άλλους που μοιράζονται κοινά ενδιαφέροντα. Αξιοσημείωτο είναι ότι το μουσειακό περιεχόμενο εμφανίζεται ως το σημείο αναφοράς, στο οποίο οι συζητήσεις επικεντρώνονται στις ιδέες και τα αντικείμενα που το κάθε μουσείο θεωρεί σημαντικά.

Το 2016, ύστερα από πρωτοβουλία της Διεθνούς Ένωσης Μουσείων (ICOM) σε συνεργασία με το ίδρυμα La Caixa, πραγματοποιήθηκε στη Βαρκελώνη ένα πολύ ενδιαφέρον και επιτυχημένο συνέδριο, που επικεντρώθηκε στις πολλαπλές ευκαιρίες που ανοίγονται για την ανάπτυξη συνεργασιών και συνδέσεων μεταξύ μουσείων που αγωνίζονται για την κοινωνική ένταξη σε παγκόσμιο επίπεδο (Museums and Inclusion, n.d.). Το εν λόγω συνέδριο αποτελεί ορόσημο για την αναγνώριση του κοινωνικού αντίκτυπου των μουσείων, αναδεικνύοντας την πολυτιμότητα τους ως παράγοντες κοινωνικής διαμόρφωσης.

Το ICOM αναγνωρίζοντας την επιτυχία και το ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε αναφορικά με τον κοινωνικό ρόλο των μουσείων, συνεχίζει να μάχεται για την αναγνώριση και αξιοποίηση του, υιοθετώντας ποικίλες προσεγγίσεις. Τον Αύγουστο του 2022 προχώρησε στην ανανέωση του ορισμού του μουσείου, γεγονός που

αντιπροσωπεύει μια σημαντική εξέλιξη για τον κοινωνικό ρόλο των μουσείων και τη μουσειακή κοινότητα γενικότερα. Συγκεκριμένα, ο νέος ορισμός των μουσείων τονίζει ότι (Museum Definition, n.d.):

Τα μουσεία είναι μη κερδοσκοπικά ιδρύματα, αφιερωμένα στην υπηρεσία της κοινωνίας, που ερευνούν, συλλέγουν, συντηρούν, ερμηνεύουν και εκθέτουν στοιχεία υλικής και άυλης κληρονομιάς. Λειτουργούν ανοιχτά και προσιτά στο κοινό, δίχως αποκλεισμούς, προωθώντας την πολυμορφία και την αειφορία. Αλληλεπιδρούν με τις κοινότητες και προσφέρουν ποικίλες εμπειρίες, στοχεύοντας στην μάθηση, στην ψυχαγωγία, στον αναστοχασμό και στην διάδοση της γνώσης.

Μουσεία και υγεία

Μία από τις σύγχρονες προεκτάσεις του κοινωνικού ρόλου των μουσείων αφορά το πώς μπορούν να βελτιώσουν την υγεία και την ευημερία τόσο σε ατομικό όσο και κοινοτικό επίπεδο (Enhancing health and wellbeing, n.d.).

Σύμφωνα με την Silverman (2010), υπάρχουν πέντε τρόποι με τους οποίους τα μουσεία μπορούν να συνεισφέρουν στην ευεξία των επισκεπτών τους. Αυτοί περιλαμβάνουν την προώθηση της χαλάρωσης, την παρέμβαση στη φυσιολογία και τα συναισθήματα, την ενθάρρυνση της εσωτερικής ανασκόπησης, την προώθηση της εκπαίδευσης για θέματα υγείας και την υποστήριξη της δημόσιας υγείας. Εάν τα μουσεία διαμορφώσουν τις πρακτικές τους σε αυτό το πλαίσιο, τότε σίγουρα θα αναλάβουν έναν πιο ενεργό ρόλο στις κοινότητές τους. Το αποτέλεσμα, όπως αναφέρει και ο Whelan (2015), θα είναι η επίτευξη κοινωνικής συνοχής και η άμβλυνση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι Camic και Chatterjee (2013) αναφέρουν ότι τα μουσεία, μέσω των δράσεων τους, έχουν αναλάβει πολλαπλές προσεγγίσεις σε θέματα δημόσιας υγείας, όπως η άνοια, ο καρκίνος, η ψυχική υγεία, η εκπαίδευση για την υγεία και η δια βίου μάθηση των ηλικιωμένων. Οι ερευνητές, σε μια προσπάθεια να κατηγοριοποιήσουν αυτές τις προσεγγίσεις, προσφέρουν ένα «πλαίσιο πολιτισμού και υγείας», ως ακολούθως:

- συνεργασίες μεταξύ φορέων υγειονομικής περίθαλψης, κοινωνικής φροντίδας και μουσείων που αποσκοπούν σε συνδιαμορφωνόμενα προγράμματα ενίσχυσης της ψυχικής ευημερίας των συμμετεχόντων.

- φορείς της υγείας και κοινωνικές υπηρεσίες που προτρέπουν και παραπέμπουν την εμπλοκή των ατόμων και των κοινοτήτων σε μουσειακές εμπειρίες, επίσης γνωστές και ως «κοινωνικές συνταγογραφήσεις».
- τοπικά μουσεία και γκαλερί που σχεδιάζουν και προσφέρουν δραστηριότητες για την ενίσχυση της υγείας, της ευημερίας και της κοινωνικής ένταξης σε ποικίλες ομάδες ατόμων.

Το 2014 το Ηνωμένο Βασίλειο ξεκίνησε μια πρωτοποριακή πρωτοβουλία με στόχο να διερευνήσει τη σχέση μεταξύ μουσείων και ευημερίας-υγείας, ενώ ταυτόχρονα δημιούργησε και ένα δίκτυο μουσείων που στοχεύει να αναλάβει δράση σε αυτόν τον τομέα (Dodd & Jones, 2014). Το ερευνητικό πρόγραμμα διάρκειας ενός έτους, με τίτλο “Mind, Body, Spirit: How Museums Impact Health and Wellbeing”, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Συμβούλιο Τεχνών της Αγγλίας και ξεκίνησε από το Κέντρο Έρευνας για Μουσεία και Πινακοθήκες, θεωρεί αναγκαία την πολιτική επένδυση για τη συνεργασία μεταξύ πολιτιστικών οργανισμών και φορέων δημόσιας υγείας. Το έργο θεωρεί την υγεία κοινωνικό ζήτημα και τα μουσεία πιθανούς μηχανισμούς βελτίωσής του, αφού μέσω των στοχευμένων προγραμμάτων τους μπορούν να συμβάλουν στην ευημερία των ανθρώπων και την ανθεκτικότητα των κοινωνιών (Dodd & Jones, 2014). Καίριο ρόλο στο πεδίο διαδραματίζουν τα δύο εργαλεία που αναπτύχθηκαν μέσα σε αυτό το πλαίσιο: το Εργαλείο Μέτρησης της Ευημερίας των Μουσείων του UCL (UCL’s Museum Wellbeing Measure Toolkit) και η Κλίμακα Ψυχικής Ευημερίας του Warwick-Edinburgh (WarwickEdinburgh Mental Wellbeing Scale). Μέσω αυτών των εργαλείων, έχει προκύψει πληθώρα μελετών που αναδεικνύουν τα μουσεία ως χώρους όπου μπορεί να μετρηθεί η ενδυνάμωση της υγείας και της ευημερίας (Dodd & Jones, 2014. Green & Luke, 2019).

Τον ρόλο που διαδραματίζουν τα μουσεία στην ενίσχυση της δημόσιας υγείας παρουσιάζει και η πρωτοβουλία “Museums for Health and Wellbeing” (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016). Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίζονται και αναλύονται 603 προγράμματα από 261 μουσεία που ασχολούνται με την υγεία και την ευημερία των επισκεπτών τους, τα οποία εξετάζονται υπό το πρίσμα του κοινού που εξυπηρετούν (π.χ. άτομα με άνοια, ηλικιωμένοι, καρκινοπαθείς, άστεγοι) και το είδος των δραστηριοτήτων που παρέχουν (π.χ. σύντομα και μακροχρόνια έργα, εκδηλώσεις,

καθιερωμένα προγράμματα) (National Alliance for Museums, Health & Wellbeing, n.d.).

Οι παραπάνω έρευνες συνθέτουν μια ενδιαφέρουσα εικόνα τής υπό εξέλιξη δυναμικής σχέσης μεταξύ μουσείων και υγείας, αναδεικνύοντας μια νέα διάσταση στο χώρο της μουσειολογίας.

Τρόποι ενίσχυσης της υγείας και της ευημερίας των επισκεπτών

Σε μια προσπάθεια να χαρτογραφηθεί η σχέση μεταξύ υγείας και μουσείων στο Ηνωμένο Βασίλειο, η Εθνική Συμμαχία Μουσείων, Υγείας και Ευημερίας συνέταξε το 2016 έκθεση στην οποία, αφού εξετάστηκε ο ρόλος των μουσείων στην ενίσχυση της υγείας και της ευημερίας των επισκεπτών, παρουσιάστηκαν οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους τα μουσεία μπορούν να αλληλεπιδράσουν με τους επισκέπτες τους ώστε να έχουν θεραπευτικό αντίκτυπο (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016). Η έκθεση διακρίνει τις παρακάτω προσεγγίσεις:

- **Δημιουργικές δραστηριότητες**, οι οποίες καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα καλλιτεχνικών εκφράσεων, όπως γλυπτική, ζωγραφική, τραγούδι, μουσική, δράμα, χορό, κινηματογράφο, ποίηση, φωτογραφία. Η εν λόγω κατηγορία βασίζεται στην πεποίθηση ότι η επαφή με την τέχνη και τον πολιτισμό κάνει καλό στην υγεία.
- **Δραστηριότητες object handling**
- **Δομημένες επισκέψεις σε μουσεία**, που μπορεί να περιλαμβάνουν α) ξεναγήσεις με θεματικές υγείας και ευημερίας, β) ειδικές παροχές πρόσβασης όπως περιηγήσεις στη νοηματική γλώσσα και περιηγήσεις για άτομα με αισθητηριακές ελλείψεις, γ) δομημένες επισκέψεις για συγκεκριμένες ομάδες της κοινότητας.
- **Εκθέσεις**, μόνιμες ή περιοδικές, οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν ως βάση για οποιαδήποτε άλλη δράση.
- **Loan boxes**, δηλαδή κουτιά, θήκες και βαλίτσες για ενοικίαση που το μουσείο προσφέρει σε τοπικούς φορείς φροντίδας και περιλαμβάνουν εικόνες από έργα του μουσείου και αντικείμενα για δραστηριότητες object

handling. Σκοπός είναι τα αντικείμενα στο σύνολό τους να λειτουργούν ως ερέθισμα για περαιτέρω συζήτηση και ενδοσκόπηση.

- **Δραστηριότητες ανασκόπησης**, οι οποίες συχνά εμπλέκουν τους συμμετέχοντες μέσω αντικειμένων που ενεργοποιούν την μνήμη και που σχετίζεται με το αντικείμενο και την ιστορία του.
- **Οργανωτικές αλλαγές**, όπως πλήρης αναδιάρθρωση του χώρου του μουσείου και πρόσληψη συμβούλων υγείας.
- **Μετατροπή των μουσείων σε χώρους ευημερίας**, όπου για παράδειγμα το μουσείο σε όλους των δημόσιους χώρους του θα στηρίζει τον θηλασμό.
- **Δραστηριότητες mind, body, spirit**, για παράδειγμα, βόλτες, διαλογισμό και άλλες μορφές ήπιας σωματικής άσκησης, αλλά και δραστηριότητες ενδυνάμωσης του πνεύματος, όπως είναι οι πρακτικές ενσυνειδητότητας, καθώς και οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα που δεν στοχεύει σε συγκεκριμένη ασθένεια αλλά στη βελτίωση της ευημερίας του ατόμου.
- **Performances**. Πρόκειται για όρο ομπρέλα για τις δραστηριότητες που αναφέρονται σε μια παράσταση (π.χ. μουσική, χορευτική και θεατρική ερμηνεία). Η εκάστοτε παράσταση μπορεί να είναι κύριο στοιχείο της ενδυναμωτικής δραστηριότητας ή συμπληρωματική σε αυτήν. Φαίνεται πως η δομημένη συνεργασία με performance καλλιτέχνες και οι performances που δημιουργούνται μέσα από αυτήν την διαδικασία μπορούν να επηρεάσουν θετικά τα επίπεδα αυτοπεποίθησης των συμμετεχόντων.
- **Δομημένες θεραπευτικές δραστηριότητες**. Οι δομημένες θεραπευτικές δραστηριότητες αντιπροσωπεύουν μια διακριτή ομάδα, διότι διεξάγονται από εξειδικευμένους εικαστικούς θεραπευτές ή ψυχολόγους που παρέχουν κλινική υποστήριξη.
- **Εθελοντισμός με στόχο την ευεξία**. Πρόκειται για μια τάση κατά την οποία τα μουσεία προσφέρουν την δυνατότητα εθελοντισμού σε προγράμματα ευημερίας με σκοπό να περιορίσουν την κοινωνική και οικονομική απομόνωση. Έτσι, τα υποκείμενα μέσα από την εθελοντική συμμετοχή τους βελτιώνουν την ψυχολογία τους, κοινωνικοποιούνται, ενώ λόγω της προσφοράς τους νιώθουν ικανοί και χρήσιμοι, επανακτώντας την αυτοπεποίθησή τους.

- **Εκδόσεις και πωλήσεις.** Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει βιβλία και οδηγούς που αποτελούν αποτέλεσμα εργασίας του μουσείου σε προγράμματα υγείας και ευημερίας. Τα έντυπα αυτά δημοσιεύονται και πωλούνται, ενισχύοντας την έρευνα γύρω από το θέμα, αλλά και ενθαρρύνοντας την ευαισθητοποίηση των πελατών του πωλητηρίου.
- **Εκπαίδευση προσωπικού.** Ορισμένα μουσεία συμμετέχουν ενεργά στο πεδίο της υγείας και της ευημερίας, όχι μόνο παρέχοντας υπηρεσίες και προγράμματα, αλλά και μέσω επαγγελματικής ανάπτυξης του προσωπικού. Αυτή μπορεί να περιλαμβάνει εκπαίδευση του προσωπικού για την ανάπτυξη συγκεκριμένων δράσεων ή ευαισθητοποίησης σχετικά με την υγεία και τυχόν ασθένειες. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει και η εκπαίδευση του κλινικού προσωπικού, όπως νοσοκόμοι, εργοθεραπευτές, ψυχοθεραπευτές, γιατροί και φοιτητές ιατρικής, οι οποίοι μπορούν να επωφεληθούν από αυτή την εκπαίδευση. Την ίδια στιγμή, η μετατροπή του μουσείου σε χώρο εκπαίδευσης κλινικού προσωπικού μπορεί να ευνοήσει την ανάπτυξη συνεργασιών με τον τομέα της υγείας, καθώς και με την ακαδημαϊκή κοινότητα.
- **Τοποθέτηση «ενημερωτικών καφέ» (information cafes) (Εικόνα 1),** τα οποία πραγματοποιούνται στους χώρους των μουσείων και συνήθως είναι αποτέλεσμα διοργάνωσης από μια φιλανθρωπική εταιρεία για ένα συγκεκριμένο ιατρικό θέμα ή ασθένεια. Έχουν επίσημο χαρακτήρα, χαμηλό κόστος για τα μουσεία και συνήθως αποτελούν έναν ασφαλή χώρο αναψυχής εντός του μουσείου, όπου ειδικό προσωπικό από τις φιλανθρωπικές οργανώσεις εκπονεί συνεδριάσεις που στοχεύουν στην ενημέρωση του κοινού. Τα «ενημερωτικά καφέ» που έχουν φιλοξενηθεί από τα μουσεία καταπιάνονται με ποικίλες θεματικές, όπως με τον καρκίνο, την άνοια, τα εγκεφαλικά επεισόδια και το θάνατο.

Εικόνα 1: Macmillan@GoMA, Cancer Information Café in the Library at Glasgow's Gallery of Modern Art. ©Krisztina Lackoi, Ανακτήθηκε από: (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016).

- **Δραστηριότητες εκτός του μουσειακού χώρου**, στις οποίες διοργανώνονται προγράμματα με ερεθίσματα τα αντικείμενα του μουσείου που στοχεύουν στην ενίσχυση της υγείας και της ευημερίας των συμμετεχόντων. Αυτές οι δραστηριότητες απευθύνονται σε άτομα που δεν μπορούν ή δεν επιθυμούν να επισκεφθούν τα μουσεία και μπορούν να πραγματοποιηθούν σε χώρους όπως τα γηροκομεία, οι φυλακές και τα νοσοκομεία.
- **Συμμετοχή σε ερευνητικά προγράμματα**, όπως το πρόγραμμα της πολιτιστικής συνταγογράφησης για το οποίο θα γίνει εκτενέστερη συζήτηση σε επόμενο κεφάλαιο.
- **Δραστηριότητες ανάπτυξης επαγγελματικών δεξιοτήτων**, που αφορούν δομημένα μαθήματα τα οποία στοχεύουν στην επαγγελματική αποκατάσταση και στην υποστήριξη ατόμων που αναζητούν εργασία. Οι εν λόγω δραστηριότητες αποσκοπούν στη βελτίωση των προσωπικών δεξιοτήτων και την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης.
- **Ψηφιακές πλατφόρμες ή εφαρμογές**, όπως εικονικές εκθέσεις και περιηγήσεις, πλατφόρμες παιχνιδοποίησης, οι οποίες μπορούν να

διευρύνουν την πρόσβαση σε πολιτιστικό περιεχόμενο και να προωθήσουν την ψυχосωματική ευεξία. Το γεγονός ότι τα μουσεία τώρα πια έχουν εικονική παρουσία και εμφανίζονται και ως ψηφιακά περιβάλλοντα, δείχνει ότι τα θέματα της υγείας θα μπορούσαν να επικοινωνηθούν και ψηφιακά, κάτι που υποδεικνύει ένα ακόμα πεδίο με σημαντική προοπτική ανάπτυξης (Coleborne, 2020).

Η κάθε μία από τις παραπάνω προσεγγίσεις, που αξιοποιούν τα μουσεία για την ενδυνάμωση της υγείας και της ευημερίας, διαφέρουν στη διάρκειά τους, στη βιωσιμότητά τους, καθώς και στον αντίκτυπό τους στους επισκέπτες. Όλες, όμως, άλλες πολύ και άλλες λίγο, φαίνεται να έχουν αξιοποιηθεί έτσι, ώστε να ενισχύσουν την υγεία των επισκεπτών τους (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016). Το σίγουρο είναι ότι κάθε μουσείο, ανάλογα με το χαρακτήρα του, την οικονομική δυνατότητά του και το κοινό στο οποίο επιθυμεί να απευθυνθεί, δύναται να αξιοποιήσει πληθώρα προσεγγίσεων έτσι, ώστε να ενισχύσει την υγεία και την ευημερία των ατόμων και κατ' επέκταση των κοινοτήτων που εξυπηρετεί.

Ο θεραπευτικός ρόλος του μουσείου

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία συναντάμε ολοένα και περισσότερα εμπειρικά στοιχεία που μας βοηθούν να αντιληφθούμε τι καθιστά το μουσείο, το κτίριο και τα αντικείμενά του, καταπραΰντικά και θεραπευτικά για τους ανθρώπους (Chatterjee & Noble, 2013. Ioannides, 2017. Lanceley et al., 2011. Salom, 2008. Silverman, 2010 κ.α.). Σε αυτή την προσέγγιση αναδύεται μια νέα ιδιότητα του μουσείου στη σύγχρονη εποχή, που οι ερευνητές συχνά ονομάζουν «θεραπευτικό ρόλο» του μουσείου (Ioannides, 2017. Marxen, 2009. Salom, 2008. Silverman, 2002).

Μία από τις πρώτες ερευνήτριες που προσπάθησαν να διερευνήσουν τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου ήταν η Salom (2008), η οποία ήδη από το 2008 αναφέρει ότι τα μουσεία είναι χώροι ασφαλείς τόσο για τα αντικείμενα που φιλοξενούν όσο και για τα άτομα που τα επισκέπτονται, ενώ παρέχουν και

περιβάλλοντα με θεραπευτική λειτουργία. Αναφέρει ότι, μέσω του τεράστιου εύρους αντικειμένων του μουσείου, δίνεται η δυνατότητα στα άτομα να ανακαλύψουν τις ομοιότητες που έχουν με άλλους ανθρώπους, καθώς και το τι τους καθιστά μοναδικά όντα. Επιπλέον, οι αντιδράσεις τους σε συγκεκριμένα έργα του μουσείου παρέχει στους επισκέπτες τη δυνατότητα να εξερευνήσουν τους εαυτούς τους. Η έρευνα της Salom είναι εξαιρετική, αφού εξηγεί εμπεριστατωμένα τους λόγους για τους οποίους κλινικές πρωτοβουλίες θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στα μουσειακά περιβάλλοντα, αλλά δίνει και επιπλέον στοιχεία για το πώς μπορούν τα μουσεία σε αυτό το πλαίσιο να αλληλεπιδράσουν με τις κοινότητες που υπηρετούν (Green & Luke, 2019).

Την ίδια χρονική περίοδο οι Colbert, Cooke, Camic και Springham (2013) περιέγραψαν τα μουσεία και τις γκαλερί ως περιβάλλοντα εντός των οποίων διευκολύνεται η μάθηση και η ανάπτυξη σχέσεων, χωρίς το κοινωνικό στίγμα που χαρακτηρίζει ένα κλινικό περιβάλλον όπως το νοσοκομείο. Μάλιστα, σε μια προσπάθεια κατανόησης της εμπειρίας των επισκεπτών στα μουσεία, οι Falk και Dierking (1992) αναφέρουν ότι ένας από τους τρεις παράγοντες⁴ που την καθορίζουν είναι το φυσικό περιβάλλον του μουσείου. Ο ίδιος ο φυσικός χώρος του μουσείου, λοιπόν, με τη μοναδική ατμόσφαιρα και τον ιδιάζοντα χαρακτήρα του, ξεχωρίζει από τους αποστειρωμένους και σοβαρούς χώρους των παραδοσιακών δομών υγείας, διαδραματίζοντας ουσιαστικό ρόλο στην διαμόρφωση της μουσειακής εμπειρίας και, κατ' επέκταση, στην ψυχολογική κατάσταση του επισκέπτη. Παρόλο που ολοένα και περισσότερα νοσοκομεία και ιατρικές δομές εκθέτουν έργα τέχνης, αναγνωρίζοντας την θεραπευτική λειτουργία της, φαίνεται ότι αυτές οι προσπάθειες περιορίζονται από επαγγελματικούς και λειτουργικούς λόγους. Ως εκ τούτου, εν αντιθέσει με τα μουσεία, ελάχιστοι από αυτούς τους χώρους μπορούν να προσφέρουν στους επισκέπτες περιβάλλοντα με ποικιλία εκθεμάτων που προάγουν τη μάθηση, την αναπόληση και την ψυχαγωγία (Barnes et al., 2014). Τα μουσεία, επομένως, εκμεταλλευόμενα αυτά τα μοναδικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν, παρέχουν ποιοτικά περιβάλλοντα για άτομα που αντιμετωπίζουν προκλήσεις στην ψυχική

⁴ Σύμφωνα με τους Frank και Dierking (1992) οι τρεις παράγοντες που καθορίζουν την εμπειρία του επισκέπτη του μουσείου είναι το προσωπικό, το κοινωνικό και το φυσικό περιβάλλον του μουσείου.

υγεία τους, ούτως ώστε να μάθουν και να συμμετέχουν σε δραστηριότητες αναψυχής.

Σύμφωνα με την Ioannides (2017), για ορισμένους επισκέπτες η ατμόσφαιρα ασφάλειας και προστασίας που αποπνέει το μουσείο οφείλεται στο ότι σε τέτοιους χώρους συναντάμε συνήθως αντικείμενα ανεκτίμητης αξίας που προστατεύονται εξαιρετικά καλά. Πολυάριθμες έρευνες υποδεικνύουν ότι τα μουσεία και οι γκαλερί αποτελούν ιδιαίτερα ευνοϊκούς χώρους για υποκείμενα που βιώνουν προκλήσεις στην ψυχική υγεία τους μέσω των προγραμμάτων τους. Αυτή η αίσθηση προστασίας επιτρέπει στους επισκέπτες να νιώθουν τόσο ασφαλείς που μπορούν να αφεθούν ελεύθεροι και να εξερευνήσουν ξέγνοιαστα κάθε γωνιά του μουσείου (Green & Luke, 2019). Ωστόσο, για ορισμένους επισκέπτες η εμπειρία και η συμβολική αξία τέτοιων χώρων φαντάζει απειλητική. Συνεπώς, η δημιουργία προγραμμάτων που υποστηρίζουν τους συμμετέχοντες, προσφέροντάς τους αισθήματα του ανήκειν και ασφάλειας, είναι ζωτικής σημασίας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η «ανοικτότητα» και η συμπεριληπτικότητα του μουσείου επηρεάζουν άμεσα τον θεραπευτικό ρόλο του (Ioannides, 2017).

Σύμφωνα με την Ioannides (2017), μέσω της μουσειακής εμπειρίας μπορούν να επωφεληθούν ποικίλες ομάδες κοινού με ξεχωριστές ιδιαιτερότητες και ανάγκες. Ορισμένες από αυτές τις ομάδες είναι:

- άτομα που αντιμετωπίζουν προκλήσεις στην ψυχική υγεία τους ή και οι φροντιστές τους,
- ενήλικες με κλινική επαγγελματική ιδιότητα,
- νέοι που πιέζονται ακαδημαϊκά,
- εργαζόμενοι που βιώνουν άγχος στο περιβάλλον εργασίας τους,
- άνθρωποι που αντιμετωπίζουν καρκίνο, AIDS, πένθος, αυτισμό, κατάθλιψη, άνοια, κακοποίηση, κοινωνικό άγχος ή εθισμούς,
- άτομα με δυσκολίες όρασης,
- άτομα που έχουν βιώσει τραυματικές εμπειρίες, όπως πρόσφυγες και στρατιώτες.

Πράγματι, οι προαναφερθείσες ομάδες επισκεπτών φαίνεται να απολαμβάνουν πολλαπλά οφέλη κατά την αλληλεπίδρασή τους με τα μουσεία. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη το ευρύ φάσμα της ψυχικής υγείας, όπως αναλύθηκε

εκτενώς στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, διαπιστώνεται ότι οι δυνητικά ωφελούμενες ομάδες επισκεπτών από τα μουσεία είναι αμέτρητες. Συνεπώς, τα μουσεία αφού κρίνουν τις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας, προσεγγίζουν με διαφορετικούς τρόπους την ενίσχυση της ψυχικής υγείας τους.

Τα οφέλη στην ψυχική υγεία

Πολυάριθμες έρευνες υποδεικνύουν ότι τα μουσεία και οι γκαλερί αποτελούν ιδιαίτερα ευνοϊκούς χώρους για υποκείμενα που βιώνουν προκλήσεις στην ψυχική υγεία τους μέσω των προγραμμάτων τους (Chatterjee και Noble, 2013. Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016).

Η Sillverman (2002) διατυπώνει την άποψη ότι, παρακολουθώντας εκθέσεις σε μουσεία και συμμετέχοντας σε δραστηριότητες, το άτομο υιοθετεί διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους, όπως αυτόν του επισκέπτη, του ερμηνευτή αλλά και του δημιουργού. Και αυτό γιατί, στο πλαίσιο ποικίλων μουσειακών προγραμμάτων, δίνεται η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να δημιουργήσουν και οι ίδιοι αντικείμενα εντός του μουσειακού χώρου. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις τα μουσεία σχεδιάζουν εκθέσεις και παρέχουν χώρο για την παρουσίαση αυτών των δημιουργιών. Η ανάδειξη του ρόλου του δημιουργού στους ψυχικά ασθενείς και η παρουσίαση των έργων τους στους μουσειακούς χώρους προσφέρουν στο κοινό την ευκαιρία να αντιληφθεί τη δημιουργικότητα τους. Έτσι, αυτή η θετική κοινωνική ταυτότητα του «καλλιτέχνη» συχνά λειτουργεί ενδυναμωτικά έναντι του αρνητικού στερεοτύπου του «ψυχικά ασθενούς», κάτι που υπογραμμίζει τον σημαντικό ρόλο που έχουν τα μουσεία στην προώθηση της ψυχικής υγείας και την καταπολέμηση του στίγματος (Barnes et al., 2014).

Οι Chatterjee και Noble (2013), έπειτα από ενδελεχή εξέταση ποικίλων μουσειακών μελετών, προσπάθησαν να καθορίσουν τα πολλά θετικά αποτελέσματα που έχει στην ψυχική υγεία των ανθρώπων η επαφή με τα μουσεία και κατέληξαν ότι τα μουσεία προσφέρουν:

- κοινωνικές εμπειρίες με θετικό πρόσημο, που συμβάλλουν στην άμβλυνση της κοινωνικής απομόνωσης,
- αυξημένα θετικά συναισθήματα όπως αισιοδοξία, ευχαρίστηση και ελπίδα,

- ερεθίσματα που ενθαρρύνουν την έμπνευση και παρέχουν ευκαιρίες για τη δημιουργία νοήματος,
- ευκαιρίες για μάθηση και απόκτηση νέων δεξιοτήτων,
- αυξημένη αυτοεκτίμηση και αίσθηση του εαυτού - ανήκειν,
- χαλαρωτικές και αγχολυτικές εμπειρίες που οδηγούν στη μείωση του άγχους,
- αυξημένη και ενισχυμένη και βελτιωμένη επικοινωνία μεταξύ οικογενειών, επαγγελματιών υγείας και φροντιστών,
- αποστασιοποίηση από κλινικές δομές και περιβάλλοντα.

Παρόλο που είναι απαραίτητη περαιτέρω έρευνα για τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ μουσείων και υγείας, είναι φανερό ότι η ενασχόληση με τα μουσεία προσφέρει πληθώρα πλεονεκτημάτων στην ψυχική υγεία και την ευημερία του ατόμου. Όπως αναφέρουν και οι Chatterjee και Noble (2013), οι συλλογές και τα τεκμήρια αρχείων, βιβλιοθηκών και μουσείων δύνανται να λειτουργήσουν ως οχήματα στο ψυχοθεραπευτικό ταξίδι, προκαλώντας ποικίλες συναισθηματικές αντιδράσεις (Chatterjee και Noble 2013. Chatterjee 2016). Συγκεκριμένα, οι έρευνες υποδεικνύουν ότι οι φυσικές και οι υλικές ιδιότητες των αντικειμένων και των συλλογών των μουσείων έχουν τη δυνατότητα να προκαλέσουν αισθήσεις, προβολές, αναμνήσεις, γνωστικές και συναισθηματικές συνδέσεις, επιτρέποντας στα υποκείμενα να αναστοχαστούν γύρω από θέματα ταυτότητας, αντίληψης και σύνδεσης (Chatterjee & Noble, 2013. Chatterjee, 2016. Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016). Φαίνεται, επίσης, ότι τα μουσειακά αντικείμενα ενισχύουν την ψυχική υγεία ογκολογικών ασθενών, αφού τους επιτρέπουν να αναγνωρίσουν και να κατευνάσουν τα αρνητικά συναισθήματα τους, όπως το φόβο, την απώλεια της υγείας και το θάνατο (Lanceley et al., 2012. Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016). Τα εν λόγω αντικείμενα, μέσω της μουσειακής εμπειρίας και επαφής, μετασχηματίζονται σε υλικά που καλλιεργούν και επιτρέπουν την αίσθηση της ασφάλειας, της άνεσης και της ισχύος (Winnicott 1992). Ωστόσο, παρότι τα μουσεία συμβάλλουν στην ευεξία των επισκεπτών τους, φαίνεται ότι πολλά μουσεία αντιμετωπίζουν με επιφυλάξεις το θέμα της ψυχικής υγείας, καθώς φαίνεται να προκαλεί αρνητικές αντιδράσεις στο κοινό και στους χορηγούς τους (Coleborne, 2011).

Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται αντιληπτό ότι ένα μεγάλο μέρος της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, υποδεικνύει ότι όταν το άτομο εμπλέκεται σε δημιουργικές

πολιτιστικές δραστηριότητες, όπως αυτές που προσφέρουν τα μουσεία, παρατηρούνται θετικά οφέλη τόσο στην ψυχολογική όσο και στη σωματική του υγεία (Chatterjee, 2016. Morse et al. 2015). Η συμμετοχή, επομένως, στις εν λόγω πολιτιστικές δραστηριότητες, οι οποίες ενέχουν φυσική, γνωστική και συναισθηματική εμπλοκή, σχετίζεται άμεσα με την καλή υγεία, τα μειωμένα αισθήματα άγχους και κατάθλιψης και την γενικότερη ικανοποίηση για τη ζωή (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016).

Πρότυπες μουσειακές πρακτικές στήριξης της ψυχικής υγείας σε διεθνές επίπεδο

Η ενότητα αυτή εξετάζει τις πρότυπες πρακτικές που εφαρμόζονται από μουσεία παγκοσμίως αναφορικά με την ψυχική υγεία τις τελευταίες δεκαετίες. Ας σημειωθεί ότι οι πρακτικές που παρουσιάζονται αντλούν έμπνευση από διαφορετικά ερεθίσματα και αποσκοπούν στην ενίσχυση της ψυχικής υγείας και ευεξίας διαφορετικών ομάδων κοινού. Στο σύνολό τους επιδιώκουν να προαγάγουν την ολιστική ευεξία των ατόμων, να ενισχύσουν την ευημερία και την ανθεκτικότητα των κοινοτήτων που εξυπηρετούν, καθώς και να αμβλύνουν το στίγμα που συχνά συνοδεύει τους ψυχικά ασθενείς.

Τις τελευταίες δεκαετίες πολλές χώρες παγκοσμίως έχουν καθιερώσει συγκεκριμένες ημερομηνίες που αφιερώνονται στην ευαισθητοποίηση για την ψυχική υγεία. Για τα μουσεία αυτές οι ημέρες αποτελούν σημαντική ευκαιρία να εστιάσουν στο θέμα της ψυχικής υγείας και να ξεκινήσουν ένα διάλογο ο οποίος θα στοχεύει στην ευαισθητοποίηση, στη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού και στην υποστήριξη των ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχικές προκλήσεις, προτρέποντας τους να ζητήσουν βοήθεια. Έτσι, το 2015, με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Ψυχικής Υγείας, η **Tate Modern** στο Λονδίνο συνδιοργάνωσε το δημιουργικό γεγονός με τίτλο “Flight” έπειτα από συνεργασία με έξι τοπικούς οργανισμούς τέχνης και υγείας. Η εκδήλωση προσέλκυσε το ευρύ κοινό και περιλάμβανε δημιουργικά και ψυχαγωγικά εργαστήρια, με στόχο την ενίσχυση της δημιουργικότητας των συμμετεχόντων και την προάσπιση της θετικής ψυχικής υγείας. Στην ίδια λογική το 2018 το **Μουσείο Επιστημών της Μινεσότα** συμμετείχε στην Εβδομάδα Ευαισθητοποίησης για την

Ψυχική Υγεία με τη διοργάνωση μιας σειράς εκδηλώσεων. Μέσω της έκθεσης με τίτλο “Mental Health: Mind Matters”, το μουσείο παρουσίασε προσωπικές ιστορίες ανθρώπων που βιώνουν προκλήσεις στην ψυχική υγεία τους και έπειτα πραγματοποίησε συζητήσεις και εργαστήρια με επαγγελματίες του πεδίου και μέλη της Εθνικής Συμμαχίας Ψυχικής Υγείας (National Alliance of Mental Health). Στόχος του μουσείου ήταν η εν λόγω πρωτοβουλία να αποτελέσει το έναυσμα για έναν σημαντικό διάλογο γύρω από το πεδίο, ενθαρρύνοντας την κατανόηση και την αποδοχή της ψυχικής ασθένειας και ανοίγοντας τον δρόμο για την ίαση (Richardson, 2019).

Με στόχο την ευαισθητοποίηση για την ψυχική υγεία και τη μείωση του στίγματος που την περιβάλλει, πολλά μουσεία οργανώνουν εκθέσεις και εργαστήρια, αντλώντας έμπνευση από τις ψυχικές παθήσεις επιφανών προσωπικοτήτων και διακεκριμένων καλλιτεχνών. Αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί το **Μουσείου του Λονδίνου**, που, με αφορμή την ψυχική ασθένεια του Βασιλιά Γεωργίου Γ', ξεκίνησε το 2021 στο Kew Palace μια έκθεση με τίτλο “The Mind Behind the Myth”. Με την αξιοποίηση τεχνικών αφήγησης, αντικείμενα και προφορικές ιστορίες, η έκθεση προκάλεσε το διάλογο για την ψυχική ασθένεια και τους τρόπους αντιμετώπισής της, με απώτερο σκοπό την εξάλειψη του κοινωνικού στίγματος (*Well-being becomes a meaningful horizon for museums*, n.d.). Αντίστοιχο παράδειγμα αποτελεί και το **Μουσείο του Van Gogh** στο Άμστερνταμ, το οποίο πρωτοπορεί με την πρωτοβουλία “Wellbeing with Vincent” εμπνευσμένη από τη ζωή, την ασθένεια και τα έργα του καλλιτέχνη. Η εν λόγω δράση προσφέρει ένα πρόγραμμα ψυχικής υγείας που απευθύνεται σε πληθώρα κοινών, όπως νέους, ψυχιατρικούς ασθενείς και επαγγελματίες υγείας και επιδιώκει την προώθηση του διαλόγου, την υποστήριξη της ευημερίας και την προαγωγή της ποικιλομορφίας (Mackay, 2022).

Ορισμένα από τα πιο γνωστά παραδείγματα εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης για την ψυχική υγεία προέρχονται από μουσεία ιατρικής και επιστήμης. Παράδειγμα αποτελεί το **Μουσείο Επιστημών του Λονδίνου**, το οποίο σε συνεργασία με το Βρετανικό Σύλλογο Ψυχολογίας, διαμόρφωσε την έκθεση “Mind Maps: Stories from Psychology”. Αναδεικνύοντας έργα τέχνης και αρχεία, η έκθεση παρουσίασε την εξέλιξη της αξιολόγησης και της θεραπείας των ψυχολογικών διαταραχών για τα τελευταία 250 χρόνια (Barnes et al., 2014). Ανάλογο παράδειγμα

μουσείου που αξιοποιεί τα αντικείμενα του ως οχήματα για την κατανόηση της ψυχικής υγείας και της ιστορίας της αποτελεί και το **Bethlem Museum of the Mind** στο Ηνωμένο Βασίλειο, το οποίο άνοιξε τις πύλες του το 2015 στο Βασιλικό Νοσοκομείο Bethlem. Επίσης, εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ήταν η έκθεση “Many Faces of Our Mental Health” που παρουσίασε το **Μουσείο Επιστημών της Βοστώνης** το 2017. Με κεντρικό σημείο της έκθεσης έναν τοίχο με 99 πορτρέτα, συμπεριλαμβανομένων ατόμων με σχιζοφρένεια, διπολική διαταραχή και ατόμων που τους αγαπούν, η έκθεση επιδίωξε να καταστήσει σαφές ότι όλοι είμαστε εν δυνάμει ψυχικά ασθενείς, ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου ή εθνικότητας, και κατά συνέπεια να περιορίσει το στίγμα γύρω από την ψυχική υγεία (Richardson, 2019).

Η θεραπεία μέσω τέχνης, γνωστή και ως “art therapy”, αποτελεί μια δημιουργική προσέγγιση που υιοθετούν πολλά μουσεία για την θεραπεία της ψυχικής δυσφορίας. Μέσω αυτής, οι συμμετέχοντες αξιοποιούν την τέχνη για να έρθουν σε επαφή με τα συναισθήματά τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το ευέλικτο⁵ μάθημα τέχνης “Art Shed” στο **M Shed του Bristol**, που απευθύνεται σε όσους αντιμετωπίζουν ψυχικά προβλήματα, προσφέροντας θεραπευτικές συναντήσεις στους χώρους του μουσείου. Μάλιστα, οι συναντήσεις πραγματοποιούνται τις μέρες που το μουσείο είναι κλειστό για το κοινό, γεγονός που παρέχει στους συμμετέχοντες μια προνομιακή αίσθηση σύνδεσης με το μουσειακό χώρο (Richardson, 2019). Η Βρετανική Ένωση Θεραπευτών μέσω Τέχνης (The British Association of Art Therapists | BAAT) επίσης προωθεί αυτήν την πρακτική σε μουσεία, με τρανό παράδειγμα την περίπτωση του **Κέντρου Σύγχρονης Τέχνης Baltic**, όπου το 2016 με το ρηξικέλευθο πρόγραμμα εικαστικής ψυχοθεραπείας με τίτλο “The City of broken dreams” ενέπνευσε παιδιά και νέους να αναδείξουν τα συναισθήματά τους.

Τα παιδιά και οι έφηβοι είναι μια ομάδα κοινού με την οποία τα μουσεία και οι γκαλερί έχουν ασχοληθεί ιδιαίτερα ως προς την ενίσχυση της ψυχικής υγείας. Αυτό φαίνεται λογικό αν αναλογιστούμε ότι η παιδική ηλικία είναι σημαντική για την ανάπτυξη του εγκεφάλου και των λειτουργιών του, με τις δυσμενείς παιδικές εμπειρίες να έχουν μακροπρόθεσμες αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική ευημερία

⁵ Με τον όρο «ευέλικτο» εννοούμε ότι οι συμμετέχοντες δεν είναι απαραίτητο να έρχονται σε κάθε συνάντηση. Επιπλέον, κάθε συνάντηση είναι δυνατόν να παρακολουθούν διαφορετικά άτομα, καθιστώντας το πρόγραμμα «ανοικτό».

του ατόμου. Αντίστοιχα σημαντική περίοδος είναι και η εφηβεία, κατά την οποία αναπτύσσονται οι κοινωνικές και συναισθηματικές δεξιότητες, που είναι άκρως απαραίτητες για την ψυχική υγεία (*Mental health of adolescents*, n.d.). Έτσι, πληθώρα μουσείων όπως το **Μουσείο του Manchester** διοργανώνουν προγράμματα όπως το “Musos Baby Pilot” (How can your museum support children and families’ wellbeing, n.d.), που χρησιμοποιούν τη μουσική και το παιχνίδι για να υποστηρίξουν την ευημερία παιδιών και γονέων (Deakin, 2022). Τα παιδιά βρίσκονται, επίσης, στο επίκεντρο του σχολικού προγράμματος “Life with Loss: Understanding Grief and Memory” στο **Εβραϊκό Μουσείο του Λονδίνου**, το οποίο, μέσω δημιουργικών δραστηριοτήτων, αποσκοπεί στη διδασκαλία των παιδιών για το Ολοκαύτωμα και στην ενθάρρυνση της έκφρασης των συναισθημάτων τους αναφορικά με τη θλίψη και την απώλεια, μια πρωτοβουλία που φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική ύστερα από την πανδημία (Mackay, 2022).

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας κάποια μουσεία, όπως το **Μουσείο Groninger στην Ολλανδία**, αναγνώρισαν την ανάγκη ψυχολογικής υποστήριξης του ιατρικού προσωπικού και δημιούργησαν ειδικά διαμορφωμένα προγράμματα όπως το “Art and Health”. Τα προγράμματα αυτά φάνηκαν ιδιαίτερα χρήσιμα στη συναισθηματική αποφόρτιση του ιατρικού προσωπικού, στη μείωση τους άγχους τους, την όξυνση της ενσυναίσθησης και τη βελτίωση των δεξιοτήτων τους με συνέπεια εκτός από πιο ήρεμοι να είναι και καλύτεροι επαγγελματίες (Richardson, 2019).

Εξίσου σημαντικό με τη δημιουργία ενός χώρου με θεραπευτικές και καταπραϋντικές ιδιότητες για τους επισκέπτες, είναι να αφιερωθεί χρόνος και πόροι ούτως ώστε να καλλιεργηθεί ένα θετικό περιβάλλον και για το ίδιο το προσωπικό του μουσείου. Σε τελική ανάλυση, πώς είναι δυνατόν ένα μουσείο να φροντίζει τους επισκέπτες του χωρίς πρώτα να φροντίσει τον εαυτό του; (Mackay, 2022). Με γνώμονα αυτό το σκεπτικό, πολλά μουσεία έχουν εστιάσει στην ευημερία του προσωπικού τους, όπως το **Μουσείο Τέχνης της North Carolina** με το πρόγραμμα “Creating Opportunities for Mindfulness Anywhere” και το μουσείο **Smithsonian's National Museum of American History** με το πρόγραμμα “Supporting Museum Staff in a Trauma- Infused World”, προωθώντας την ψυχική υγεία και την ανθεκτικότητα των εργαζομένων τους. Αντίστοιχα, το **Μουσείο Ιστορίας της North Carolina** μέσω το

προγράμματος “Handling Hard History” εισάγει πρακτικές για την ενίσχυση της ψυχικής ευημερίας των εργαζομένων στα μουσεία που απασχολούνται σε συλλογές και τεκμήρια «δύσκολης κληρονομιάς» (*Well-being becomes a meaningful horizon for museums*, n.d.).

Τα άτομα με άνοια θεωρούνται μια ακόμα ευάλωτη ψυχικά ομάδα και αυτό γιατί αντιμετωπίζουν δυσκολίες στις καθημερινές δραστηριότητές τους, λόγω της επίδρασης της νόσου στη μνήμη, τη σκέψη και τις δεξιότητες λήψης αποφάσεων, με αποτέλεσμα την κοινωνική απομόνωσή τους και την αύξηση του άγχους και της θλίψης τόσο των ίδιων όσο και των φροντιστών τους. Έχοντας αντιληφθεί τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα άτομα με απώλεια μνήμης, πολλά μουσεία διαμορφώνουν ειδικά προγράμματα για την κοινωνική ένταξη και τη βελτίωση της ψυχικής υγείας τους. Παραδείγματα αποτελούν τα προγράμματα “Ageing Well” του Μουσείου της Γλασκώβης και το “House of Memories” του Εθνικού Μουσείου του Λίβερπουλ, τα οποία, αξιοποιώντας διαδραστικούς, διαισθητικούς και προσβάσιμους πόρους, παρέχουν εκπαίδευση και ψυχική υποστήριξη για τα άτομα με άνοια και τους φροντιστές τους (Charr, 2023. *Well-being becomes a meaningful horizon for museums*, n.d.). Στο ίδιο σκεπτικό δρα και το **Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης της Νέας Υόρκης (MoMA)**, που προσφέρει ήδη από το 2014 το εξαιρετικά δημοφιλές πρόγραμμα Meet Me at MoMA, το οποίο αποτελεί πρότυπη πρακτική στο πεδίο, ενισχύοντας σημαντικά την έρευνα και υπογραμμίζοντας τον αδιάκοπο αγώνα του μουσείου για την εξασφάλιση της προσβασιμότητας στην τέχνη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πρωτοβουλίες που ενδυναμώνουν την ψυχική υγεία μέσω της συνεργασίας πολλών μουσείων ή μουσείων με φορείς υγείας. Παράδειγμα αποτελεί το **Artscience Museum στη Σιγκαπούρη**, το οποίο αφιέρωσε μια ολόκληρη σεζόν για την ευαισθητοποίηση και την ενδυνάμωση της ψυχικής υγείας μέσω εκθέσεων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Η “Season of Mental Wellbeing”, όπως ονομάστηκε, περιλάμβανε πληθώρα εκθέσεων όπως αυτή με τίτλο “MENTAL: Colours of Wellbeing”, ήταν αποτέλεσμα συνεπιμέλειας του μουσείου με τη Science Gallery Melbourne και επιδίωκε να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές προκαταλήψεις γύρω από την υγεία, αναδεικνύοντας ότι κάθε ταξίδι ψυχικής υγείας είναι μοναδικό. Στο πλαίσιο της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας, το μουσείο συνεργάστηκε με την Ένωση Ψυχικής Υγείας της Σιγκαπούρης για να διοργανώσει

εργαστήρια τέχνης και ευεξίας, προσφέροντας τη δυνατότητα στα άτομα να αξιοποιήσουν την τέχνη ως εναλλακτική μορφή έκφρασης και αντιμετώπισης του άγχους.

Επίσης, το πρόγραμμα “Artefact”, το οποίο υλοποιήθηκε από **τέσσερις γκαλερί και μουσεία της Βόρειας Ουαλίας**, αποτελεί ένα καινοτόμο ερευνητικό έργο που μελέτησε τη σχέση μεταξύ δημιουργικών δραστηριοτήτων στους μουσειακούς χώρους και της ψυχικής υγείας (Richardson, 2022). Τα πιλοτικά εργαστήρια και οι αξιολογήσεις του προγράμματος κατέδειξαν τη θετική επίδραση αυτών των δραστηριοτήτων στην ψυχική ευημερία των συμμετεχόντων, υπογραμμίζοντας τη σημασία της συνεργασίας μεταξύ μουσείων για τη διαμόρφωση ολιστικών προγραμμάτων ψυχικής ενδυνάμωσης (Πάνου, 2023).

Μία ακόμα καινοτόμα προσέγγιση είναι η συνταγογράφηση επισκέψεων σε μουσεία, κατά την οποία γιατροί προτρέπουν τους ασθενείς να συμμετάσχουν σε προγράμματα μουσείων, μια διαδικασία που θα αναλυθεί εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο (Deakin, 2022). Ενδεικτικά παραδείγματα αυτής της προσέγγισης περιλαμβάνουν το **Μουσείο Καλών Τεχνών του Μόντρεαλ** και το **Μουσείο της Wellcome Collection στο Λονδίνο**, τα οποία υπογραμμίζουν τη αλληλενέργεια τέχνης, επιστήμης και υγείας (Solly, n.d.).

Οι παραπάνω περιπτώσεις υποδεικνύουν μια σειρά προσεγγίσεων που μπορούν να ακολουθήσουν τα μουσεία ώστε να ενδυναμώσουν την ψυχική υγεία των επισκεπτών τους. Σύμφωνα με την έκθεση “Museums for Health and Wellbeing”, που συνέταξε το 2016 η Εθνική Συμμαχία Μουσείων, Υγείας και Ευημερίας του Ηνωμένου Βασιλείου, τα άτομα που αντιμετωπίζουν προκλήσεις στην ψυχική υγεία τους εμφανίζονται ως η τρίτη πιο σημαντική ομάδα κοινού για τα μουσεία του Ηνωμένου Βασιλείου, ενώ στην πρώτη θέση βρίσκονται οι ηλικιωμένοι και στη δεύτερη θέση τα άτομα με άνοια (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016). Το γεγονός ότι τα μουσεία εστιάζουν σε αυτή την ομάδα κοινού δεν προκαλεί έκπληξη, ειδικότερα εάν αναλογιστούμε αφενός ότι ένας στους τέσσερις ανθρώπους παγκοσμίως αντιμετωπίζει ψυχική δυσφορία και αφετέρου τις συνεχείς περικοπές χρηματοδότησης στον τομέα της ψυχικής υγείας (Lackoi, Patsou, & Chatterjee, 2016). Παρά τη σημασία που αποδίδεται από τα μουσεία στην εν λόγω ομάδα κοινού, φαίνεται ότι η εργασία με άτομα που βιώνουν ψυχικές προκλήσεις είναι λιγότερο

συντονισμένη και συνεπής σε σύγκριση με την ενασχόληση με άτομα που βρίσκονται στο φάσμα της άνοιας (Baring Foundation and Museums Association, 2021). Αυτό προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση, δεδομένου ότι ο αριθμός των ατόμων που βιώνουν ψυχική δυσφορία είναι πολύ μεγαλύτερος από εκείνον των ατόμων με άνοια. Ωστόσο, φαίνεται ότι κάθε μουσείο ανεξαρτήτως περιεχομένου και μεγέθους δύναται να ασχοληθεί με υποκείμενα που αντιμετωπίζουν προβλήματα ψυχικής φύσεως. Αποτελεί, εν ολίγοις, θέμα στάσης και ενδιαφέροντος.

Μουσειακές πρακτικές στήριξης της ψυχικής υγείας: Μια πρώτη απόπειρα χαρτογράφησης στον ελλαδικό χώρο

Στον ελλαδικό χώρο οι πρωτοβουλίες είναι σίγουρα πολύ πιο περιορισμένες απ' ό,τι σε διεθνές επίπεδο, αποτελούν όμως φωτεινή πηγή ελπίδας για ένα θέμα μείζονος σημασίας που όμως δέχεται την ελάχιστο στήριξη. Στην παρούσα ενότητα θα επιδιωχθεί μια απόπειρα χαρτογράφησης των μουσειακών πρωτοβουλιών στήριξης της ψυχικής υγείας σε εγχώριο επίπεδο.

Το 1996 το **Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Κρήτης (ΜΣΤΚ)**, έπειτα από συνεργασία με το Θεραπευτήριο ψυχικών παθήσεων Χανίων (Κ.Σ.Ε.Δ.), εκπόνησε ένα θεραπευτικό εργαστήριο τέχνης με τον αμερικανό καλλιτέχνη Ronald Jones. Στο πλαίσιο του εργαστηρίου οι ασθενείς σχεδίασαν και φύτεψαν έναν κήπο στο ίδιο το Θεραπευτήριο, ενώ κατά το πέρας του τα σχέδια και οι μακέτες των ασθενών, καθώς και το φιλμ που αποτύπωσε την όλη διαδικασία εκτέθηκαν τόσο σε έκθεση⁶ που πραγματοποιήθηκε στους χώρους του Κ.Σ.Ε.Δ. όσο και στο ίδιο το μουσείο. Η εν λόγω πρωτοβουλία αποτελεί μια ιδιάζουσα περίπτωση μουσειακής πρωτοβουλίας στήριξης της ψυχικής υγείας. Ξεχωρίζει, αφενός επειδή αποτελεί μία από τις πρώτες πρωτοβουλίες στήριξης της ψυχικής υγείας από ένα μουσείο στην Ελλάδα, σε μια χρονική στιγμή που το θέμα βρισκόταν σε εμβρυικό στάδιο ακόμα και σε διεθνές επίπεδο. Αφετέρου διότι έδωσε την δυνατότητα σε άτομα με ψυχικές διαταραχές να

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες Βλ. : <https://www.cca.gr/archeio-ektheseon/articles/ronald-jones-kipos.html>

ακουστούν οι φωνές τους στους χώρους του μουσείου όχι απλώς ως επισκεπτών αλλά και ως «αντικειμένων» στις μουσειακές αναπαραστάσεις, μια προσέγγιση της οποίας την αναγκαιότητα τόνισε σχεδόν είκοσι χρόνια αργότερα η μουσειολόγος Joanna Besley (2014). Με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη πρωτοβουλία φαίνεται επίκαιρη ακόμα και εν έτει 2024, καθώς υπογραμμίζει την πρόσβαση όλων στον πολιτισμό, όχι μόνο ως καταναλωτών πολιτισμού αλλά και ως δημιουργών, μια πεποίθηση που τονίστηκε έντονα από τον τέως υφυπουργό πολιτισμού, Νικόλα Γιατρομανωλάκη, στο συνέδριο του CoMuseum 2022 (Yatromanolakis, n.d.). Τέλος, φαίνεται ότι η πρωτοπόρα τοποθέτηση του ΜΣΤΚ ενστερνίζεται οράματα πρότυπων πρακτικών, οι υπεύθυνοι των οποίων προτρέπουν τα άτομα που σχεδιάζουν μουσειακές πρωτοβουλίες να βγουν έξω από τους παραδοσιακούς χώρους του μουσείου, ανοίγοντας τα αυτιά και τα μάτια τους και ακούγοντας τις ανάγκες της κοινωνίας (Art, Wellness, and Mental Health, 2022).

Έπειτα από μία δεκαετία, το 2006-2007 το **Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο (BXM)** εκπόνησε στοχευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα και επικοινωνιακές δράσεις για ομάδες ψυχικά πασχόντων από Κέντρα Ψυχικής Υγείας και μονάδες που λειτουργούν υπό την αιγίδα του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Αττικής (ΨΝΑ), όπως ο Ξενώνας ΑΝΤΙΓΟΝΗ, το Εργαστήριο Εργοθεραπείας και ο Ξενώνας Προεπαγγελματικής Εκπαίδευσης (Γκότσης και Βοσνίδης, 2008). Το 2007, κατά τη συνεργασία του μουσείου με τον ξενώνα ΑΝΤΙΓΟΝΗ, πραγματοποιήθηκαν επτά συναντήσεις στις οποίες επιλεγμένα καλλιτεχνικά έργα του μουσείου αποτέλεσαν το έναυσμα για την συζήτηση θεμάτων που έχουν μια διαχρονική και επίκαιρη διάσταση. Οι εν λόγω συναντήσεις αποσκοπούσαν στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των συμμετεχόντων μέσω υποσυνείδητων συνειρμών, μέσω της παροχής χώρου και χρόνου για αυτοέκφραση. Παράλληλα, οι συναντήσεις εξουδετέρωσαν φοβίες σε σχέση με την μουσειακή εμπειρία, ενισχύοντας τη μουσειακή επίσκεψη ως σημαντικό εργαλείο για την ομαδική ψυχική ανακούφιση (Γκότσης και Βοσνίδης, 2008).

Ξεχωριστό παράδειγμα αποτελεί και το πολυθεματικό Φεστιβάλ Τέχνης και Ψυχικής Υγείας που έλαβε χώρα στο **Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο του Δήμου Αίγινας** τον Μάιο του 2023. Ως αποτέλεσμα συνεργασίας του Δήμου της Αίγινας και του Ελληνικού Δικτύου Φροντιστών ΕΠΙΟΝΗ, και με την υποστήριξη της Περιφέρειας

Αττικής και της Ελληνικής Ψυχιατρικής Εταιρείας, οργανώθηκε ένα φεστιβάλ με ομιλίες ειδικών, μουσικές βραδιές, θεατρικές παραστάσεις και βιωματικά εργαστήρια στο πλαίσιο των προγραμμάτων Art4ME και Creativity with MBCT της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΗΜΟΣ ΑΙΓΙΝΑΣ, 2023). Ο πολυθεματικός χαρακτήρας καθώς και η επιστημονική υποστήριξη του φεστιβάλ, προσιδιάζουν σε άλλα διεθνή φεστιβάλ τέχνης και υγείας παγκόσμιου βεληνεκού, και το καθιστούν ένα ακόμα αξιοσημείωτο παράδειγμα στήριξης της ψυχικής υγείας που πραγματοποιείται στους χώρους ενός μουσείου.

Το **Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης (ΜΚΤ)** «τρέχει», ήδη από την άνοιξη του 2023, ένα νέο πολυσχιδές πρόγραμμα προσωπικής ανάπτυξης με τίτλο «ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΥ ΖΗΝ». Η εν λόγω πρωτοβουλία αποτελεί αποτέλεσμα συνέργειας του ΜΚΤ και του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας Νευροεπιστημών και Ιατρικής Ακρίβειας “Κώστας Στεφανής” (ΕΠΙΨΥ) και απευθύνεται στο ευρύ κοινό με ιδιαίτερη εστίαση σε εφήβους και νέους ηλικίας 18-21 ετών (Δαλιάκα, 2023. Νέο πρόγραμμα Προσωπικής Ανάπτυξης «ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΥ ΖΗΝ» του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης, 2023). Η επιλογή του συγκεκριμένου κοινού φαίνεται αναγκαία, ειδικά εάν λάβουμε υπόψιν μας τα δεδομένα από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας που φανερώνουν ότι έφηβοι και νέοι αποτελούν την πιο ευάλωτη ομάδα για εμφάνιση προβλημάτων ψυχικής φύσεως (World Health Organization, 2022). Την κρισιμότητα της πρωτοβουλίας υπογραμμίζει και η διαπίστωση ότι, έχοντας βιώσει τόσο την οικονομική (2008) όσο και την υγειονομική κρίση του κορονοϊού (2019) σε κρίσιμες ηλικίες, οι έφηβοι και νέοι ενήλικες εμφανίζονται διπλά ευάλωτοι στην εκδήλωση προβλημάτων ψυχικής υγείας (Δαλιάκα, 2023). Συγκεκριμένα, η δράση περιλαμβάνει τρεις βασικούς άξονες. Ο πρώτος αφορά τρία διαδοχικά εργαστήρια με εφήβους που εστιάζουν σε ψυχοδυναμικές τεχνικές, θεραπεία μέσω τέχνης και εικαστικές δραστηριότητες. Το βασικό στοιχείο τους είναι η προώθηση της ανάπτυξης ψυχολογικών δεξιοτήτων και η ευαισθητοποίηση σε θέματα που αφορούν την ψυχική υγεία. Ο δεύτερος άξονας περιλαμβάνει ξεναγήσεις στις μόνιμες εκθέσεις του μουσείου, προσβάσιμες τόσο από το ευρύ κοινό όσο και από συγκεκριμένες ομάδες κοινού, όπως μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, εκπαιδευτικούς και επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Η κάθε ξεναγήση αποτελεί και μια ξεχωριστή διαδραστική περιήγηση, στην οποία επιλέγονται εκθέματα που μπορούν να

συνδυαστούν με έννοιες της ψυχικής υγείας. Τέλος, ο τρίτος άξονας περιλαμβάνει διαλέξεις για το ευρύ κοινό, οι οποίες προβάλλονται διαδικτυακά, προσφέροντας πρόσβαση σε ολόκληρη την Ελλάδα. Ο στόχος των διοργανωτών είναι να προωθήσουν την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σε θέματα που αφορούν την ψυχική υγεία (Δαλιάκα, 2023).

Το **Μουσείο Μπενάκη (MM)**, ήδη από το καλοκαίρι του 2022, έχει εγκαινιάσει το πρόγραμμα «Ώρα για Μουσείο» το οποίο απευθύνεται σε ολιγομελείς ομάδες ατόμων που πάσχουν με άνοια καθώς και τους φροντιστές τους. Συγκεκριμένα, η δράση στοχεύει στην παροχή ευκαιριών για ευεξία και ανάπτυξη των συμμετεχόντων, ενώ είναι άμεσα επηρεασμένη από την διαπίστωση ότι «ο χρόνος της μνήμης μας είναι ο χρόνος της ύπαρξης μας» που με επίκαιρη πάντα αλήθεια είχε επισημάνει ο πρώην διευθυντής του μουσείου Άγγελος Δεληβοριάς (Care - Healing | Hadjinicolaou, Kokorotskou, Nikolakou, Sakka, n.d.). Τέτοιες πρωτοβουλίες εμφανίζονται ως ιδιαίτερα καταπραϋντικές, αφού η έρευνα υποδεικνύει ότι τα άτομα με άνοια εμφανίζουν μεγάλες πιθανότητες να βιώσουν κατάθλιψη, άγχος ή απάθεια, ενώ οι φροντιστές τους έρχονται αντιμέτωποι με ποικίλες καθημερινές δυσκολίες. Οι εν λόγω πρωτοβουλίες διαμορφώνουν το έδαφος για μια βελτιωμένη ποιότητα ζωής, ενισχύοντας τις κοινωνικές δεξιότητες αυτών των ατόμων και προσφέροντας τους την απαραίτητη ώθηση και διάθεση για ζωή ("Dementia," n.d.). Αξιοσημείωτη είναι και η συνεισφορά του 12ου Διεθνές Συνεδρίου CoMuseum που διοργάνωσε το Μουσείο Μπενάκη το 2022 με θέμα "Πολιτισμός, Φροντίδα και Θεραπεία", το οποίο αποτέλεσε μία καθοριστική πρωτοβουλία συνομιλίας της επιστημονικής κοινότητας, κατά την οποία δόθηκε δημοσιότητα σε ένα πεδίο που στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμα σε εμβρυικό στάδιο. Στο συνέδριο, επαγγελματίες από διεθνή μουσεία, εκπρόσωποι της κοινωνίας των πολιτών, καλλιτέχνες, εκπαιδευτικοί και ακαδημαϊκοί διερεύνησαν αυτή τη θεματική μέσω μιας σειράς συζητήσεων, πάνελ και εργαστηρίων. Μέσω αυτών, εξετάστηκε ο ρόλος των μουσείων και των πολιτιστικών οργανισμών γενικότερα στην ανθεκτικότητα και στην πρόοδο των κοινωνιών, καθώς και στις ανθρώπινες σχέσεις.

Σε μια άλλη προσέγγιση, ο Μητροπολιτικός Οργανισμός Μουσείων Εικαστικών Τεχνών Θεσσαλονίκης (**MOMus**) συνεργαζόμενος με την Ελληνική Ομοσπονδία Καρκίνου (ΕΛΛ.Ο.Κ.) και την εταιρεία Ογκολογικών Παθολόγων Ελλάδας

(Ε.Ο.Π.Ε.) δημιουργεί προγράμματα ψυχοθεραπείας μέσω της τέχνης, με στόχο της βελτίωσης της ευεξίας ογκολογικών ασθενών και των οικογενειών τους. Όπως αναφέρει σε συνέντευξη της η Μαρία Τσαντσάνογλου, διευθύντρια του MOMus-Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, η ένταξη ασθενών με καρκίνο σε προγράμματα εικαστικής θεραπείας και ψυχικής ενδυνάμωσης είχε ξεκινήσει πιλοτικά ήδη από τα τέλη του 2018 (Τούλα, 2023). Κατά την διάρκεια της πανδημίας, τα προγράμματα ψυχοθεραπείας πραγματοποιήθηκαν σε διαδικτυακή μορφή, ενώ με την επιστροφή στην κανονικότητα, διοργανώθηκαν νέες δια ζώσης δράσεις. Σήμερα το πρόγραμμα εικαστικής ψυχοθεραπείας ενσωματώνεται στο πιλοτικό πρόγραμμα της πολιτιστικής συνταγογράφησης που ξεκίνησε πρόσφατα (Care – Healing. Hadjinicolaou, Kokorotskou, Nikolakou, Sakka, n.d.). Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου CoMuseum 2022, η Μαρία Κοκορότσκου, επιμελήτρια εκπαίδευσης του MOMus, πρότεινε να εστιάσουμε στα κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα που σχετίζονται με τον καρκίνο. Στη συνέχεια, εξετάζοντας την θέση των μουσείων ως προς την εν λόγω ασθένεια, επεσήμανε τη σημασία ύπαρξης μουσείων που προβληματίζονται για το μέλλον της κοινωνίας στην οποία εντάσσονται, που ανακαλύπτουν τα κενά και τις ανάγκες της τελευταίας, και που δρουν επιτόπου, παρέχοντας ουσιαστική κοινωνική φροντίδα (Care - Healing | Hadjinicolaou, Kokorotskou, Nikolakou, Sakka, n.d.). Το MOMus προσιδιάζει σίγουρα σε ένα τέτοιο μουσείο που βλέπει το μέλλον, αφού οι δράσεις του καλλιεργούν την ενσυνειδητότητα και προσβλέπουν στην πρόληψη σε ένα ζήτημα πολλαπλών προεκτάσεων και επιπτώσεων.

Ξεχωριστή είναι και η πρωτοβουλία του **MOMus- Μουσείο Άλεξ Μυλωνά**, το οποίο το φθινόπωρο του 2023 προσέφερε μαθήματα γιόγκα που επικεντρώνονταν στη θηλυκή ενδυνάμωση και την ατομική έκφραση. Με αφορμή την περιοδική έκθεση “Contemporary Womanhood 1.0 σύγχρονες θηλυκότητες”, το πρόγραμμα συνίστατο σε τέσσερις συναντήσεις όπου οι συμμετέχοντες/ουσες είχαν την δυνατότητα να ανακαλύψουν τη φύση τους, να συνδεθούν με το σώμα τους καθώς και να πετύχουν την προσωπική απελευθέρωση και ενδυνάμωση τους, αξιοποιώντας τη φιλοσοφία της γιόγκα. Αυτή η πρωτοβουλία εντάσσεται στις δραστηριότητες mind, body, spirit, οι οποίες δεν απευθύνονται σε ομάδες κοινού με συγκεκριμένη ασθένεια, αλλά στοχεύουν στη βελτίωση της ευρύτερης ψυχικής ευημερίας συγκεκριμένων ομάδων κοινού, όπως στην περίπτωση του γυναικείου φύλου.

Το **Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ)** αποτελεί κι αυτό με τη σειρά του ένα παράδειγμα μουσείου με πολυσχιδή δράση στην στήριξη της ψυχικής υγείας. Το 2017, συνεργαζόμενο με τη Ψυχιατρική Κλινική του Πανεπιστημίου Αθηνών, εφάρμοσε το πιλοτικό πρόγραμμα ομαδικής εικαστικής ψυχοθεραπείας με τίτλο «Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου - Εξερευνώντας την εικόνα μου». Μέσω 12 συνεδριών το πρόγραμμα έδωσε τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να αλληλεπιδράσουν με τα εκτιθέμενα έργα, και να καλλιεργήσουν την καλλιτεχνική έκφραση τους κατά την εκτέλεση προσωπικών δημιουργημάτων (Καψάλη, 2020). Επίσης, κατά τη διάρκεια της πανδημίας, το ΕΜΣΤ, έχοντας αντιληφθεί την πνευματική πίεση που αντιμετώπιζαν οι επαγγελματίες της υγείας και θέλοντας να τιμήσει την αφοσίωση και την ανιδιοτέλεια τους, δημιούργησε το πρόγραμμα «ΕΜΣΤ για την Υγεία». Μέσω της επαφής με την τέχνη, το πρόγραμμα επιδίωκε την μείωση της συναισθηματικής έντασης και κόπωσης τους, καθώς και την ενίσχυση της αυτοέκφρασης τους. Τον Οκτώβρη του 2023 το ΕΜΣΤ εγκαινίασε το πρόγραμμα “Colors & Minds” , σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Κοινωνικής Ευθύνης για Παιδιά και Νέους (Σ.Κ.Ε.Π.), την Εταιρεία Περιφερειακής Ανάπτυξης και Ψυχικής Υγείας (ΕΠΑΨΥ) και την εθελοντική καλλιτεχνική πρωτοβουλία Talks & Crafts. Πρόκειται για ένα Βιωματικό Εικαστικό Πρόγραμμα οκτάμηνης διάρκειας στο οποίο οι νέοι, μέσα από την ενασχόληση τους με την τέχνη, εξοικειώνονται με τον Ψυχοκοινωνικό Τομέα και οδηγούνται στην καλύτερη κατανόηση και αποδοχή του κόσμου. Πρωτοπόρο για τα ελληνικά δεδομένα είναι το ερευνητικό εργαστήριο εικαστικής ψυχοθεραπείας, το οποίο διοργάνωσε το ΕΜΣΤ σε συνεργασία με την καλλιτέχνη και εικαστική ψυχοθεραπεύτρια Μαρία Κόντη. Το πρόγραμμα απευθύνεται σε επαγγελματίες εικαστικούς ψυχοθεραπευτές και διακρίνεται για την προσέγγιση του στην εφαρμογή εικαστικής ψυχοθεραπείας. Στον πρώτο κύκλο του ερευνητικού προγράμματος, εξετάστηκε η κλινική πρακτική της εικαστικής απόκρισης⁷ (response art) της εικαστικής ψυχοθεραπείας αναφορικά με την εικαστική πρακτική του αρχείου. Στον

⁷ Σύμφωνα με τις απόψεις της εικαστικού και εικαστικής ψυχοθεραπεύτριας Barbara Fish (2006) , η έννοια της καλλιτεχνικής απόκρισης (response art) περιγράφει το αποτέλεσμα της δημιουργικής διαδικασίας που ακολουθούν οι εικαστικοί ψυχοθεραπευτές κατά τη διάρκεια ή μετά από μια συνεδρία εικαστικής ψυχοθεραπευτικής. Βασικός σκοπός της είναι να αναδείξει και να παρουσιάσει την κλινική εξέλιξη του έργου, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει την ενσυναίσθηση και την κατανόηση των βιωμάτων που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της συνεδρίας (Κόντη, 2023).

δεύτερο κύκλο διερευνήθηκαν, μέσω της επιτελεστικής γραφής και της αυτοεθνογραφίας, όλοι οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να καταγραφεί ο κριτικός και βιωματικός αναστοχασμός της εικαστικής ψυχοθεραπείας. Ο τρίτος κύκλος, ο οποίος ξεκίνησε τον Οκτώβρη του '23 και αναμένεται να ολοκληρωθεί τον Ιούνιο του '24, επιδιώκει την πρακτική αξιοποίηση της εμπειρίας που αποκτήθηκε από τους προηγούμενους κύκλους εργαστηρίων. Συγκεκριμένα, η εστίαση αυτού το κύκλου μετατίθεται στην ίδια την «εικαστική απόκριση» ως πρακτική με υλικά χαρακτηριστικά, μέσω μιας διαδικασίας αναστοχασμού της απόκρισης ως εικόνας. Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν υπάρχει παρόμοια προσπάθεια σε θεσμικό πλαίσιο σε σχέση με την εικαστική ψυχοθεραπεία, στην οποία ένα μουσείο σύγχρονης τέχνης φιλοξενεί και στηρίζει το ερευνητικό πρόγραμμα μιας ομάδας ειδικών επαγγελματιών και επιστημόνων ψυχικής υγείας (Κόντη, 2023). Το συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα κατέχει ιδιαίτερη θέση σε αυτή τη χαρτογράφηση, αφού πρόκειται για μια πρωτοβουλία που συνδυάζει την τέχνη, τη ψυχοθεραπεία και την έρευνα, προσφέροντας μια ολοκληρωμένη και ενδιαφέρουσα προοπτική για τον ρόλο του σύγχρονου μουσείου στην θεραπεία της ψυχικής υγείας. Τέλος, το ΕΜΣΤ, ως ένα από τα λίγα μουσεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχει σχεδιαστεί με τρόπο που να είναι αισθητηριακά φιλικό σε άτομα τα οποία βρίσκονται στο φάσμα του αυτισμού, επιδιώκει να συνεχίσει την πρωτοπόρα δράση του. Σε αυτό το πλαίσιο, προτείνει ένα νέο πρόγραμμα σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρεία Θεραπείας Πόνου. Το προτεινόμενο πρόγραμμα επιδιώκει να ενσωματωθεί στην ατζέντα των πιλοτικών προγραμμάτων της πολιτιστικής συνταγογράφησης και απευθύνεται σε ασθενείς με χρόνιο πόνο καθώς και στους φροντιστές τους. Στόχος του προγράμματος είναι να παρέχει παρηγορητική φροντίδα, δημιουργώντας θετικές εμπειρίες και βοηθώντας τους να εκφράσουν τα συναισθήματα τους πιο αποτελεσματικά (Yatromanolakis, n.d.).

Ξεχωριστή θέση στο χάρτη των μουσειακών δράσεων στήριξης της ψυχικής υγείας κατέχει και το **Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή (ΙΒΕΓ)**, το οποίο προωθεί την ψυχική ευημερία μέσω της πρωτοποριακής ψηφιακής πρωτοβουλίας «Μικρές ξεναγήσεις για μεγάλους», που ξεκίνησε το 2020. Το πρόγραμμα ήταν αποτέλεσμα συνδιαμόρφωσης του ΙΒΕΓ και της ομάδας θεάτρου seveneleven και επεδίωκε να ανοίξει τον κόσμο της τέχνης σε μια ομάδα που συχνά δυσκολεύεται να επισκεφτεί

τα μουσεία: τους κατοίκους γηροκομείων. Με βάση τις έρευνες που υποστηρίζουν τη θετική επίδραση της τέχνης στην ψυχική υγεία των ατόμων που διαμένουν σε γηροκομεία, αυτή η πρωτοβουλία αντιμετωπίζει επιτυχώς το ζήτημα της κοινωνικής απομόνωσης, προσφέροντας στους ηλικιωμένους μια ευκαιρία να απολαύσουν την τέχνη. Όπως αναφέρει και η Mask (n.d.), οι διαδικτυακές περιηγήσεις και οι ψηφιακές δράσεις των μουσείων εμπλουτίζουν την ποιότητα ζωής των συμμετεχόντων και συμβάλλουν στην ψυχολογική ευεξία τους, κάτι που δείχνει ότι ακόμα και η εξ αποστάσεως επαφή με την τέχνη είναι ευεργετική. Το IBEΓ φαίνεται να εστιάζει ιδιαίτερα στους ηλικιωμένους διαμορφώνοντας ειδικά προγράμματα και για άτομα με ήπια γνωστική διαταραχή όπως το «Παιχνίδι για μεγάλους», και την ψηφιακή έκδοσή του «Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους». Μια πιο επίκαιρη δράση του IBEΓ, αποτελεί η πρωτοβουλία «Mindfulness στο μουσείο» η οποία ξεκίνησε τον Οκτώβρη του 2023 και απευθύνεται στο ευρύ κοινό. Αξιοποιώντας τις τεχνικές της ενσυνειδητότητας, η εν λόγω δράση επιδιώκει εκτός των άλλων, την καλλιέργεια συναισθημάτων και την ουσιαστική διαχείριση του άγχους, δεξιότητες που βρίσκονται στον πυρήνα της ψυχικής υγείας. Τέλος, το IBEΓ, με το νέο πρόγραμμα «Νους και αρμονία», επιδεικνύει την αδιάκοπη δέσμευσή του προς την προώθηση της ψυχικής υγείας. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα το οποίο είναι αποτέλεσμα συνεργασίας του IBEΓ με την ομάδα seveneleven και το μουσικό σύνολο εγχόρδων De Profundis Ensemble. Το πρόγραμμα απευθύνεται στο ευρύ κοινό και αποσκοπεί στην συναισθηματική αποφόρτιση, στην ενδυνάμωση της αυτοπεποίθησης, στην βελτίωση της διάθεσης και στην προαγωγή της ψυχικής ευεξίας των συμμετεχόντων. Το πρόγραμμα παρέχεται δωρεάν χάρη στη χορηγία του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος (ΙΣΝ), και ανήκει στο πρόγραμμα δωρεών SNF- Release Athens, μέρος της Διεθνούς Πρωτοβουλίας για την Υγεία του ΙΣΝ. Αυτή η πρωτοβουλία αντιπροσωπεύει ένα ιδιάζον παράδειγμα εξωστρέφειας από ένα μουσείο στο πλαίσιο ενίσχυσης της ψυχικής υγείας, αφενός λόγω του φορέα χρηματοδότησης (ΙΣΝ) και αφετέρου λόγω των ποικίλων συνεργαζόμενων φορέων⁸ για την ανάπτυξη της προκείμενης δράσης.

⁸ IBEΓ- seveneleven - De Profundis Ensemble

Κεφάλαιο 3. Κοινωνική συνταγογράφηση

Ως αντίδραση στα αυξανόμενα περιστατικά εμφάνισης ψυχικής νόσου και με συνείδηση της επίδρασης αυτών στη γενικότερη υγεία, η κοινωνία επιδιώκει να δημιουργήσει περιβάλλοντα ίασης που παρέχουν εναλλακτικές δραστηριότητες με θεραπευτικές ή αγχολυτικές ιδιότητες προς όφελος της ψυχικής υγείας των ανθρώπων. Στο πλαίσιο αυτό, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ανέπτυξε ένα περιεκτικό σχέδιο δράσης για την ψυχική υγεία των κρατών μελών του, με σαφείς ενέργειες για την προώθηση της ψυχικής υγείας και της ευημερίας για όλους, καθώς και την πρόληψη των ψυχικών διαταραχών γι' αυτούς που βρίσκονται σε κίνδυνο (World Health Organization, 2021). Μία από αυτές τις ενέργειες είναι η ολοκλήρωση μοντέλων φροντίδας για την ψυχική υγεία σε κοινοτικά περιβάλλοντα (Bekkering et al., 2023). Ακριβώς σε αυτή την συνθήκη υπακούει η κοινωνική συνταγογράφηση (social prescribing), η οποία αναφέρεται στην άμεση ή έμμεση παραπομπή ατόμων σε κοινωνικές δραστηριότητες, και λειτουργεί ως επικουρική πρακτική στο πλαίσιο της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης.

Τα τελευταία χρόνια η αύξηση των καταγεγραμμένων περιστατικών ψυχικών προβλημάτων, η επέκταση του μέσου προβλεπόμενου χρόνου ζωής, καθώς και η σύγχρονη καθημερινότητα που προκαλεί άγχος και στρες, έχουν επηρεάσει τη ζήτηση ιατρικής περίθαλψης, δυσκολεύοντας σημαντικά την ανταπόκριση των υπηρεσιών υγείας. Ως εκ τούτου, τις τελευταίες δεκαετίες, χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, ο Καναδάς και η Αμερική, επιθυμώντας να περιορίσουν την πίεση που δέχονται οι φορείς υγείας και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της κοινωνίας, έχουν υιοθετήσει την κοινωνική συνταγογράφηση ως εναλλακτικό μέσο για την βοήθεια ατόμων που αντιμετωπίζουν ψυχικές προκλήσεις, ευάλωτες ή περιθωριοποιημένες κοινωνικά ομάδες ή, ακόμα, και άτομα που βιώνουν αρνητικά συναισθήματα (Chatterjee, Polley & Clayton, 2018). Έτσι, τα άτομα, ανάλογα με τις ανάγκες τους, μπορούν να επιλέξουν προγράμματα ολιστικής θεραπείας που παρέχουν ευκαιρίες μάθησης, ψυχαγωγίας και ευεξίας, και τα οποία αποσκοπούν στην ενίσχυση της ψυχολογικής τους κατάστασης και της πνευματικής τους ανάπτυξης (Kimberlee, 2013).

Πρόκειται για μια πρακτική που λειτουργεί ως μη κλινική γέφυρα μεταξύ πρωτοβάθμιας υγείας και κοινότητας (Mughal, Polley, Sabey, & Chatterjee, 2022) και χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο για την πρόληψη και την αντιμετώπιση προβλημάτων υγείας (Thomson, Camic, & Chatterjee, 2015). Η κοινωνική συνταγογράφηση ουσιαστικά εστιάζει στο επίπεδο της κοινότητας και όχι του ατόμου και η λειτουργία της είναι συμπληρωματική στις υπηρεσίες πρωτοβάθμιας φροντίδας και θεραπείας (Bekkering et al., 2023). Στο πλαίσιο της κοινωνικής συνταγογράφησης, οι άνθρωποι ωθούνται προς δραστηριότητες εκτός του ιατρικού χώρου, προκειμένου να βελτιώσουν την σωματική και ψυχολογική κατάστασή τους. Αυτές οι δραστηριότητες περιλαμβάνουν μια ευρεία γκάμα επιλογών, όπως δραστηριότητες στη φύση (π.χ. δημιουργία πράσινων χώρων, βόλτες σε πάρκας), δραστηριότητες σωματικής άσκησης (π.χ. κολύμβηση, ποδηλασία, nordic walking) και καλλιτεχνικές δραστηριότητες (π.χ. εκθέσεις, φεστιβάλ τέχνης, επισκέψεις σε μουσεία) (Teuton et al., 2015; Bekkering et al., 2023).

Οφέλη κοινωνικής συνταγογράφησης

Τα οφέλη της κοινωνικής συνταγογράφησης είναι ποικίλα και αφορούν όλους τους εμπλεκόμενους, τους συμμετέχοντες στα προγράμματα, τα κέντρα και τους κοινοτικούς οργανισμούς, το ιατρικό προσωπικό αλλά και το κράτος. Συγκεκριμένα, μέσω της συμμετοχής τους, τα υποκείμενα αναπτύσσουν δεξιότητες, εμβαθύνουν τις σχέσεις τους, ενισχύουν την αυτοπεποίθησή τους και αναπτύσσονται συναισθηματικά, γεγονός που επιφέρει θετικές επιδράσεις στην ψυχική κατάσταση τους. Επιπλέον, άτομα που συμμετέχουν σε δραστηριότητες κοινωνικής συνταγογράφησης φαίνεται να περιορίζουν τις επισκέψεις τους σε ιατρικές υπηρεσίες καθώς και την πρόσληψη φαρμάκων, γεγονός που τους επιτρέπει να εξοικονομούν χρήματα που προηγουμένως δαπανούσαν για ιατρικές επισκέψεις ή νοσοκομειακή φροντίδα. Τα αισθήματα αισιοδοξίας, γαλήνης, ελπίδας και χαράς που προκύπτουν από τη συμμετοχή σε αυτά τα προγράμματα μειώνουν τα αισθήματα μοναξιάς, αυξάνουν την ευημερία των συμμετεχόντων και βελτιώνουν την ποιότητα ζωής τους (Morse et al., 2015).

Ευεργετική φαίνεται να είναι η πρακτική της κοινωνικής συνταγογράφησης ακόμα και στους φροντιστές των συμμετεχόντων, αφού μια πληθώρα προγραμμάτων τους προσφέρουν συμβουλευτική, ενδυναμωτική καθώς και συναισθηματική φροντίδα (NHS, 2018). Μέσα από αυτά τα ειδικά προγράμματα, οι φροντιστές μαθαίνουν πώς να αντιμετωπίζουν και να διαχειρίζονται τις καταστάσεις καλύτερα, βελτιώνοντας συνολικά την καθημερινότητά τους.

Την ίδια στιγμή, οι συνεργαζόμενοι φορείς αναβαθμίζονται, μέσω της ανταλλαγής τεχνογνωσίας, αλλά και ενισχύουν την προώθηση της έρευνας σε νέους τομείς, συνεισφέροντας στην εξέλιξη της γνώσης. Η κοινωνική συνταγογράφηση ως συμπληρωματική θεραπεία είναι και οικονομικά αποδοτική, αφού χαρακτηρίζεται από μικρό κόστος. Και αυτό γιατί η επένδυση στην πολιτιστική συνταγογράφηση, περιορίζει τις ανάγκες για κατανάλωση φαρμάκων, για απασχόληση ιατρικού προσωπικού καθώς και για μονάδες φροντίδας, γεγονός που μειώνει κατά συνέπεια τον κρατικό προϋπολογισμό (Yatromanolakis, n.d.). Αυτό ενισχύει την κρατική οικονομία, τους εμπλεκόμενους φορείς και τις επιχειρήσεις, δημιουργώντας ταυτόχρονα μια σχέση εμπιστοσύνης με την κοινότητα. Επιπλέον, ανακουφίζοντας το εθνικό σύστημα υγείας, το ιατρικό προσωπικό είναι πλέον σε θέση να ανταποκριθεί καλύτερα στις ανάγκες των ασθενών, προσφέροντας υψηλής ποιότητας περίθαλψη (Rosenblatt & Rosenblatt, 2016). Επομένως, το δίκτυο συνεργασίας που συνδέει επαγγελματίες της υγείας, εθελοντές, ερευνητές και πολίτες, έχει οφέλη για όλους, συνεισφέροντας στην βιωσιμότητα της κοινωνίας και προσφέροντας, εν πολλοίς, μια καλύτερη ποιότητα ζωής (NHS, 2014).

Πολιτιστική συνταγογράφηση

Πληθώρα ερευνών υποδεικνύουν ότι η συμμετοχή στις τέχνες ευνοεί την ανάπτυξη της αυτοέκφρασης και της αυτοεκτίμησης και οδηγεί στη βελτίωση της ψυχικής υγείας και της ποιότητας ζωής του ατόμου (Callard & Friedli, 2005; Dowlen, 2020; Potter, 2013). Φαίνεται, επίσης, ότι οι παρεμβάσεις στους τομείς του πολιτισμού, της κληρονομιάς και των τεχνών, μπορούν να οδηγήσουν στην καλλιέργεια δεξιοτήτων που βελτιώνουν και άλλους τομείς της ζωής του ατόμου, όπως την επαγγελματική απασχόληση του, την οικονομική ανάπτυξή του, την πολιτική συνείδησή του και την

κοινωνική ένταξή του (World Health Organization, 2019). Οι πολιτιστικές δραστηριότητες ενισχύουν την κοινωνική αλληλεγγύη, αμβλύνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και δημιουργούν ευκαιρίες για την σύνδεση των ανθρώπων με την κοινότητα στην οποία ζουν (Labadi et al., 2021. Bekkering et al., 2023). Κατά συνέπεια, η συμμετοχή σε δημιουργικές δραστηριότητες διαδραματίζει έναν δημόσιο, πια, ρόλο στην πρόληψη και την αντιμετώπιση μακροπρόθεσμων ψυχικών παθήσεων που καταπονούν επί του παρόντος το σύστημα υγείας (Mughal, Polley, Sabey, & Chatterjee, 2022). Η συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες είναι συνήθως πολυαισθητηριακή και περιλαμβάνει τόσο την αντίληψη όσο και τη δημιουργία, καθιστώντας τη συνταγογράφηση πολιτισμού μια ευρεία αλλά άκρως διακριτή κατηγορία εντός της κοινωνικής συνταγογράφησης (Bekkering et al., 2023).

Το Ηνωμένο Βασίλειο, η Φινλανδία και η Αυστραλία, εκτός των άλλων, λαμβάνοντας υπόψιν τις ισχυρές ενδείξεις ότι η συμμετοχή στις δημιουργικές δραστηριότητες ενισχύει την ευημερία, ξεκίνησαν εδώ και δύο δεκαετίες να υποστηρίζουν προγράμματα συνταγογράφησης πολιτισμού σε εθνικό επίπεδο (Chatterjee, Camic, Lockyer, & Thomson, 2018). Φαίνεται ότι το Ηνωμένο Βασίλειο είναι αυτό που φέρει τα ηνία στην κοινωνική συνταγογράφηση και ειδικότερα στην πολιτιστική συνταγογράφηση. Όσον αφορά την Ευρώπη, σε ραγδαία εξέλιξη βρίσκονται τα προγράμματα πολιτιστικής συνταγογράφησης στις σκανδιναβικές χώρες, με τη Σουηδία να προηγείται στις συνταγογραφήσεις τέχνης, έχοντας ήδη ενσωματώσει υπηρεσίες του προγράμματος σε τοπικές υποδομές (Jensen, Stickley, Torrisen, & Stigmar, 2017). Ωστόσο, έχοντας εφαρμόσει το πρόγραμμα ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '90, το Ηνωμένο Βασίλειο θεωρείται ως το πλέον δημοφιλές κράτος στο πεδίο, αφού βρίσκεται σε θέση να παρέχει την βαθύτερη ανάλυση αποτελεσμάτων της κοινωνικής και συγκεκριμένα της πολιτιστικής συνταγογράφησης (Mughal, Polley, Sabey, & Chatterjee, 2022).

Στην περίπτωση της Ελλάδας, μια τέτοια ολιστική περιεκτική πολιτική που συνδέει τους τομείς του πολιτισμού και της υγείας, ξεκίνησε για πρώτη φορά τον Απρίλιο του 2023. Συγκεκριμένα, το Υπουργείο Πολιτισμού, χρηματοδοτούμενο από το Ταμείο Ανάκαμψης, εγκαινίασε την καινοτόμο πιλοτική πρωτοβουλία της Πολιτιστικής Συνταγογράφησης. Η τελευταία περιλαμβάνει την ανάπτυξη ερευνητικού προγράμματος από το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής

Υγείας, Νευροεπιστημών και Ιατρικής Ακρίβειας “Κώστας Στεφάνης”. Το πρόγραμμα αυτό επιδιώκει να μελετήσει τις ευεργετικές ιδιότητες της τέχνης και του πολιτισμού στην ψυχική υγεία, τον ρόλο των πολιτιστικών φορέων ως παρόχων θεραπευτικών πολιτιστικών προγραμμάτων αλλά και τον τρόπο συμμετοχής των ασθενών. Κατά το πέρας κάθε κύκλου του ερευνητικού προγράμματος, θα αξιολογείται η δράση του, κάτι που θα συμβάλει στη βελτίωση και την κλιμάκωση του (ΥΠΠΟ: Πολιτιστική Συνταγογράφηση. Προκήρυξη πιλοτικών δράσεων (culture.gov.gr). Λακασάς, 2023). Επιπλέον, το πρόγραμμα περιλαμβάνει την εκπόνηση πιλοτικών δράσεων θεραπείας μέσω τέχνης⁹. Οι εν λόγω πιλοτικές δράσεις θα είναι αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ φορέων ψυχικής υγείας και πολιτιστικών φορέων, που θα εποπτεύονται από το Υπουργείο Πολιτισμού (ΥΠΠΟ: Πολιτιστική Συνταγογράφηση. Προκήρυξη πιλοτικών δράσεων (culture.gov.gr)). Δικαιούχοι της πολιτιστικής συνταγογράφησης θα είναι υποκείμενα που αντιμετωπίζουν προκλήσεις στην ψυχική υγεία τους, για παράδειγμα, φοβίες, αγχώδεις διαταραχές και κατάθλιψη (Λακασάς, 2023). Στόχο αποτελεί η ένταξη του προγράμματος στο εθνικό σύστημα υγείας (Λακασάς, 2023), επιδιώκοντας μια σημαντική και ολοκληρωμένη μεταστροφή στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τη σχέση μεταξύ πολιτισμού και υγείας (Yatromanolakis, n.d.)

Το μοντέλο της πολιτιστικής συνταγογράφησης εξαρτάται, βέβαια, από την υπάρχουσα πολιτιστική υποδομή, όπως κτίρια τέχνης και κληρονομιάς καθώς και τοπικούς φιλανθρωπικούς οργανισμούς, που αποτελούν τους χώρους συνεργασίας και υλοποίησης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Συνεπώς, η «πολιτιστική υποδομή» όπως οι βιβλιοθήκες, τα μουσεία, οι κοινοτικοί οργανισμοί και τα δημόσια ιδρύματα είναι ζωτικής σημασίας για την αποτελεσματικότητα της πολιτιστικής συνταγογράφησης (Chatterjee, Camic, Lockyer, & Thomson, 2018). Άτομα που ζουν σε περιοχές με πλούσια πολιτιστική υποδομή βιώνουν χαμηλότερα ποσοστά ψυχικών διαταραχών, όπως άγχος και κατάθλιψη, και χαμηλότερα ποσοστά σωματικής ασθένειας, όπως χρόνιο πόνο, διαβήτη και παχυσαρκία (Kelsey & Kenny, 2021. Mughal, Polley, Sabey, & Chatterjee, 2022). Τα αρνητικά αποτελέσματα στην υγεία σχετίζονται συνεπώς στενά με την έλλειψη πόρων στις πόλεις (Kelsey & Kenny,

⁹Παραδείγματος χάρη δραματοθεραπεία, χοροθεραπεία, μουσικοθεραπεία, κινηματογραφοθεραπεία και εικαστική ψυχοθεραπεία.

2021. Mughal, Polley, Sabey, & Chatterjee, 2022). Επομένως, παρότι στη βιβλιογραφία υποστηρίζεται σθεναρά ότι η επαφή με τον πολιτισμό μέσω της συνταγογράφησης του είναι επωφελής για την φυσική και ψυχολογική υγεία των ανθρώπων (Poulos et al., 2019. Jensen & Bonde, 2020. Sumner et al., 2020. Mughal, Polley, Sabey & Chatterjee, 2022), αυτό το όφελος εξαρτάται από την ίδια την υλοποίηση και τον σχεδιασμό των υπηρεσιών παροχής πολιτισμού (Poulos et al., 2019. Liou et al., 2021. Mughal, Polley, Sabey & Chatterjee, 2022).

Μουσεία και πολιτιστική συνταγογράφηση

Έναν τέτοιο χώρο πολιτιστικής υποδομής αποτελούν τα μουσεία, τα οποία έχουν αναδειχθεί σε σημαντικούς συνεργάτες στον τομέα της πολιτιστικής συνταγογράφησης, προσφέροντας προγράμματα που ενισχύουν την υγεία και την ευημερία του ατόμου (Hoven, 2020). Σήμερα, μουσεία διαφορετικού τύπου και κλίμακας συμβάλλουν ενεργά στις πρωτοβουλίες υγείας της κοινότητας, γεγονός που υποδεικνύει τον ρόλο των τεχνών και του πολιτισμού στην ενίσχυση της δημόσιας υγείας (Philipp & Thorne, 2018). Από την ανακούφιση της κοινωνικής απομόνωσης, μέχρι την ευαισθητοποίηση για θέματα υγείας και ευημερίας και τη συμμετοχή σε φυσική δραστηριότητα, τα προγράμματα των μουσείων προσφέρουν μια ποικιλία ευκαιριών σε ανθρώπους με προβλήματα ψυχικής υγείας (Chatterjee & Noble, 2013). Έρευνες έχουν αποδείξει πως οι μουσειακές συλλογές παρέχουν πληθώρα ευκαιριών για θετικές κοινωνικές επαφές, ανάπτυξη δεξιοτήτων και χαλάρωση, ενισχύοντας την αυτοπεποίθηση και την αυτονομία των ατόμων που συμμετέχουν. Επιπλέον, προωθώντας την αισιοδοξία και τη δημιουργία θετικών σκέψεων, τα μουσεία ενισχύουν την μείωση αρνητικών συναισθημάτων μοναξιάς και απομόνωσης (Dayson & Bennett, 2017).

Στο πλαίσιο της πολιτιστικής συνταγογράφησης, τα μουσεία αξιοποιούν μια πληθώρα εργαλείων και μεθόδων ούτως ώστε να αξιολογήσουν τα θετικά και αρνητικά συναισθήματα που αναδύονται κατά τη μουσειακή εμπειρία, προσφέροντας μια ξεκάθαρη εικόνα για την επίδραση αυτών των προγραμμάτων στην ψυχική υγεία των συμμετεχόντων (Chatterjee et al., 2018). Εν προκειμένω, κατά την αναγνώριση των μουσείων ως βασικών χώρων ανάπτυξης της πολιτιστικής

συνταγογράφησης, αναδεικνύεται ο εξειδικευμένος όρος “museums on prescription”, ο οποίος αναφέρεται συγκεκριμένα στη συνταγογράφηση επισκέψεων σε μουσεία. Στην εν λόγω πρακτική, οι ασθενείς, βάσει των συστάσεων της πρωτοβάθμιας υγείας, συμμετέχουν σε προγράμματα μουσείου που επικεντρώνονται στη διέγερση της μνήμης, στη διαπροσωπική επικοινωνία, στη θεραπεία μέσω τέχνης αλλά και την εκπαίδευση και ευαισθητοποίησης τους γύρω από θέματα υγείας (Veall et al., 2017).

Τα μουσεία σε παγκόσμιο επίπεδο δημιουργούν εταιρικές σχέσεις με τοπικούς οργανισμού υγείας, θεραπευτές και επαγγελματίες της πρωτοβάθμιας υγείας, ώστε να ανακουφίσουν το σύστημα υγείας, διαμορφώνοντας συνταγογραφούμενα προγράμματα που ενθαρρύνουν την κοινωνική συμμετοχή και προάγουν την ψυχική υγεία (American Alliance of Museums, 2014). Η αυξανόμενη παρουσία αυτών των πρωτοβουλιών σε τοπικά και εθνικά μουσεία υποδηλώνει την αποτελεσματικότητα τους στην εμπλοκή των συμμετεχόντων και την εξυπηρέτηση των κοινοτήτων τους, παράλληλα με την αντιμετώπιση των προκλήσεων στον τομέα της υγείας (Camic, Baker, DClinPsy & Tischler, 2016). Έτσι, καθώς η πολιτιστική συνταγογράφηση έχει αρχίσει να εδραιώνεται και να κλιμακώνεται, οι συνεργασίες μεταξύ ιατρικών οργανισμών και μουσείων έχουν εμφανιστεί ως ζωτικής σημασίας για την υποστήριξη προγραμμάτων υγείας και ευημερίας ατόμων και κοινοτήτων (Bicherdike et al., 2017).

Οι προβληματισμοί για την πολιτιστική συνταγογράφηση

Ας μας επιτραπεί να εκθέσουμε ορισμένους προβληματισμούς σχετικά με την πολιτιστική συνταγογράφηση. Πρωτίστως, φαίνεται ότι η εν λόγω πρωτοβουλία παραβλέπει το ότι πολλά άτομα αποκλείονται από την κοινωνική ασφάλιση, στοιχείο που υπογραμμίζει την επιμέρους επιρροή των κρατικών οργάνων και την αέναη αναπαραγωγή των κρατικών ανισοτήτων, ακόμη και σε φαινομενικά «ολιστικές» προσεγγίσεις. Πρόκειται, επίσης, για μια διαμεσολαβούμενη πρακτική που υπόκειται σε κρατική διαχείριση, κάτι που υποδηλώνει ότι οι συστημικές αλλαγές ενδέχεται να επέλθουν μόνο «από τα πάνω προς τα κάτω». Ακόμη, δεδομένου ότι η πολιτιστική συνταγογράφηση βασίζεται στην πολιτιστική υποδομή, η γεωγραφική

συσπείρωση των πολιτιστικών πόρων στα αστικά κέντρα της Ελλάδας (Αυδίκος, 2014), ενδέχεται να αποκλείσει και να θέσει σε υποδεέστερη μοίρα τις περιφερειακές περιοχές και τους κατοίκους τους που χρήζουν ψυχοκοινωνικής υποστήριξης. Ωστόσο, παρά τους προαναφερθέντες προβληματισμούς, είναι αδύνατον να παραβλέψουμε την σημαντική εξέλιξη που σημειώνεται, καθώς η προσοχή επικεντρώνεται στις ανάγκες των ευάλωτων ατόμων, ενώ η τέχνη αναδεικνύεται ως ισχυρός θεραπευτικός μηχανισμός και αναγνωρίζεται η θετική επίδραση της δημιουργικότητας στην ευεξία και στην ανθεκτικότητα ανθρώπων και κοινωνιών. Τέλος, όσον αφορά τη συνταγογράφηση επισκέψεων σε μουσεία, είναι σημαντικό να γίνονται αξιολογήσεις, που θα διερευνούν την επίδραση αυτών των δράσεων στην ψυχική υγεία και την ευημερία. (Philipp & Thorne, 2018). Μια τέτοια προσέγγιση θα ενθαρρύνει τους επαγγελματίες των μουσείων να συνεργαστούν με φορείς της υγείας και να αναπτύξουν πρωτοποριακές στρατηγικές που πιθανόν να διαμορφώσουν ένα εντελώς νέο πεδίο στη μουσειακή πρακτική, ενισχύοντας έναν καινοτόμο διάλογο ανάμεσα σε μουσεία και ιατρικούς φορείς (Hoven, 2020).

Κεφάλαιο 4. Μεθοδολογία της έρευνας

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα βασικά στοιχεία της έρευνας, συμπεριλαμβανομένων των ερευνητικών ερωτημάτων, του στόχου της διπλωματικής εργασίας, της επιλογής του δείγματος, καθώς και των μεθόδων και των διαδικασιών που ακολουθήθηκαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας. Αναλύονται, επίσης, οι τρόποι ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων και τυχόν περιορισμοί της παρούσας μελέτης.

Ερευνητικά ερωτήματα

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας έδειξε ότι η πλειονότητα των ερευνών επικεντρώνεται στην ανάδειξη των θετικών και ευεργετικών ιδιοτήτων της μουσειακής εμπειρίας για την ψυχική υγεία καθώς και στην εμπειρία των συμμετεχόντων. Ωστόσο, καμία από τις μελέτες που αναφέρθηκαν και που έπεσαν στην αντίληψή μου δεν ερευνούν το εν λόγω ζήτημα από τη σκοπιά των μουσείων, παρότι τα τελευταία έχουν σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση και τον σχεδιασμό προγραμμάτων ψυχικής υγείας. Επίσης, παρατηρείται ότι οι έρευνες συχνά επικεντρώνονται σε μεμονωμένες πρωτοβουλίες, παραβλέποντας το πώς αυτές μπορούν να ενσωματωθούν στην ατζέντα μιας συστημικής και ολιστικής προσέγγισης, όπως αυτή της πολιτιστικής συνταγογράφησης. Ενώ, όπως τόνισε και ο Ν. Γιατρομανωλάκης στο συνέδριο CoMuseum 2022, προκειμένου να συμβεί αυτό, κρίνεται άκρως απαραίτητη η αξιοποίηση των γνώσεων και των εμπειριών των διοργανωτών και των συντονιστών των εν λόγω προγραμμάτων. Εν προκειμένω, αξιοσημείωτο είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις η υλοποίηση των δράσεων απαιτούσε τη στενή συνεργασία μεταξύ μουσείου και ενός φορέα υγείας ή ενός ειδικού συνεργάτη, αναδεικνύοντας τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση των εμπλεκόμενων μερών ως ζωτικό παράγοντα για την επιτυχή υλοποίηση των προγραμμάτων.

Βασιζόμενη σε αυτά τα ευρήματα, η έρευνα αποσκοπεί στην κατανόηση του ρόλου των μουσείων στη στήριξη της ψυχικής υγείας, μέσα από την εξέταση των απόψεων και των εμπειριών των στελεχών των μουσείων και των συνεργαζόμενων φορέων τους. Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι τα ακόλουθα:

1. Πώς τα μουσεία συμβάλλουν στην ψυχική υγεία των επισκεπτών τους;
2. Ποιες είναι οι διαδικασίες σχεδιασμού και υλοποίησης των προγραμμάτων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας στα μουσεία και ποιες οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι συντονιστές των προγραμμάτων αυτών;
3. Ποια είναι τα οφέλη που αντλούν τα μουσεία από την υλοποίηση προγραμμάτων υποστήριξης της ψυχικής υγείας και πώς αυτά συμβάλλουν στην εμπειρία των επισκεπτών τους;

Μέσω αυτών των ερωτημάτων, η έρευνα επιδιώκει να φωτίσει τη σημασία των συνεργασιών στο πλαίσιο της εξωστρέφειας των μουσείων και να προσδιορίσει τις διαδικασίες ενδυνάμωσης των σχέσεών τους με το κοινό. Η έρευνα συνεισφέρει στον διάλογο για τον θεραπευτικό ρόλο του μουσείου και τη συμβολή του στην εξάλειψη του στίγματος της ψυχικής υγείας, ενώ εξετάζει τη σημασία της πολιτιστικής συνταγογράφησης στο πλαίσιο αυτό.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι στον ελλαδικό χώρο τόσο η ανάπτυξη αυτών των πρωτοβουλιών όσο και η έρευνα βρίσκονται σε εμβρυακό στάδιο, με την επιστημονική κοινότητα να επικεντρώνεται στη διερεύνηση συγκεκριμένων τύπων προγραμμάτων (π.χ. art therapy¹⁰) ή προγραμμάτων για συγκεκριμένες ωφελούμενες ομάδες (π.χ. άτομα τρίτης ηλικίας¹¹). Η διαπίστωση αυτή υπογραμμίζει την ανάγκη για μια πιο ευρεία προσέγγιση στο πεδίο, κάτι που επιδιώκει να κάνει η παρούσα εργασία.

¹⁰ Βλ. Καψάλη, 2020

¹¹ Βλ. Κεφαλληνού, 2020

Η επιλογή των υπό εξέταση πρωτοβουλιών

Για τους σκοπούς της έρευνας, επιλέχθηκαν μουσεία που διακρίνονται για τη συνεχή, σταθερή και τακτική δράση τους στον τομέα της ψυχικής υγείας, εστιάζοντας σε σύγχρονα και ενεργά προγράμματα. Επομένως, το κριτήριο συμπερίληψης ενός μουσείου στην έρευνα ήταν ο μακροχρόνιος σχεδιασμός προγραμμάτων με σταθερό χαρακτήρα και στόχους, αντί για βραχυπρόθεσμες πρωτοβουλίες. Με βάση τη χαρτογράφηση που έγινε σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, παρουσιάζονται παρακάτω τα μουσεία που ξεχωρίζουν για τον ενεργό ρόλο τους στο υπό εξέταση πεδίο. (Βλ. αναλυτικά τα μουσεία και τα προγράμματα τους στον Πίνακα 1).

Το **Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης** διαθέτει εκτεταμένη εμπειρία στην εικαστική ψυχοθεραπεία, προσφέροντας στοχευμένα προγράμματα ήδη από το 2017. Μάλιστα, από το 2021 το Μουσείο επιβεβαιώνει την πρωτοπόρα δράση του εισάγοντας ένα καλλιτεχνικό, ερευνητικό, εργαστήριο εικαστικής ψυχοθεραπείας που απευθύνεται στους εικαστικούς ψυχοθεραπευτές, με στόχο την ενίσχυση της επιστημονικής κατάρτισης στον τομέα αυτό. Το **Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή** εισήγαγε το 2023 στον προγραμματισμό του δύο δράσεις που εστιάζουν στην ψυχική υγεία του ευρέος κοινού, ενώ συνεχίζει την πολυετή δράση του για την ενδυνάμωση ατόμων με άνοια μέσω δια ζώσης και διαδικτυακών προγραμμάτων. Στο ίδιο πλαίσιο και όσον αφορά τα άτομα με άνοια, ενεργή και τακτική δράση έχει και το **Μουσείο Μπενάκη**. Παράλληλα, το μουσείο ξεχωρίζει λόγω του συνεδρίου CoMuseum 2022, μέσω του οποίου ξεκίνησε έναν σημαντικό διάλογο της επιστημονικής κοινότητας αναφορικά με τα μουσεία και τον θεραπευτικό ρόλο τους,. Άλλη μία οργανωμένη προσπάθεια στο πεδίο παρουσιάζεται και από το **MOMus**, το οποίο εξειδικεύεται στην εικαστική ψυχοθεραπεία ογκολογικών ασθενών. Μάλιστα, το MOMus, όπως και το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, αποτελούν εποπτευόμενα μουσεία του πιλοτικού προγράμματος της πολιτιστικής συνταγογράφησης του Υπουργείου Πολιτισμού, στοιχείο που υπογραμμίζει την σημασία της ενσωμάτωσής τους στην παρούσα έρευνα. Τέλος, ενεργή δράση στο πεδίο έχει και το **Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης**, το οποίο επιδιώκει την ενημέρωση

και την ευαισθητοποίηση νέων και εφήβων αλλά και του ευρέος κοινού σε θέματα ψυχικής υγείας μέσω διαλέξεων και εργαστηρίων παγκόσμιας εμβέλειας.

Πέραν της ενεργού δράσης που επιδεικνύουν στον τομέα, τα προαναφερθέντα μουσεία, παρουσιάζουν μια ευρεία ποικιλομορφία τόσο στα είδη των προγραμμάτων που προσφέρουν όσο και στις ομάδες που στοχεύουν.

Πίνακας 1. Τα υπό εξέταση μουσεία και τα προγράμματα τους

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης	Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή	Μουσείο Μπενάκη	MOMus	Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης
Colors & Minds	Νους και αρμονία	Ώρα για Μουσείο	CAre Art	Συλλογικό Ευ Ζην
Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου, εξερευνώντας την εικόνα μου ¹²	Παιχνίδι για μεγάλους			
Η εικόνα	Ψηφιακό Παιχνίδι για μεγάλους			
ΕΜΣΤ για την υγεία ¹³	Mindfulness στο μουσείο			
	Ώρα για μουσική στο Μουσείο			

Η επιλογή των ερευνητικών μεθόδων

Στην παρούσα έρευνα κρίθηκε σημαντικό να διερευνηθούν οι εμπειρίες, οι αντιλήψεις, οι γνώσεις, η κατανόηση, η οπτική και η αλληλεπίδραση με τους εκπροσώπους των μουσείων και τους συνεργάτες τους, προκειμένου να

¹² Το πρόγραμμα δεν είναι φέτος σε λειτουργία αλλά διήρκησε το διάστημα 2017-2023.

¹³ Το πρόγραμμα έλαβε χώρα κατά την περίοδο της πανδημίας.

συγκεντρωθεί όλο το απαραίτητο υλικό που θα απαντήσει στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν (Mason, 2002).

Για να επιτευχθεί αυτό, επιλέχθηκε ως κύρια μέθοδος διερεύνησης η ποιοτική έρευνα και συγκεκριμένα αυτή της ημιδομημένης συνέντευξης. Η συγκεκριμένη μέθοδος επιτρέπει στην ερευνήτρια την εμβάθυνση στις απόψεις των ερωτηθέντων, τη σύγκριση των απαντήσεων τους, ενώ, παράλληλα, προσφέρει ευελιξία στη συζήτηση, και ανοίγει τυχόν νέες ερευνητικές διόδους που δεν προβλέπονται αρχικά από τον ερευνητή (Dawson, 2002). Για τις ημιδομημένες συνεντεύξεις δημιουργήθηκαν δύο Οδηγοί συνέντευξης, ο ένας για τα στελέχη των μουσείων και ο άλλος για τους επιστημονικούς συνεργάτες τους (βλ. Παράρτημα 4 & 5 αντίστοιχα). Και οι δύο Οδηγοί δομήθηκαν με βάση τους ακόλουθους θεματικούς άξονες: (α) Εισαγωγικές ερωτήσεις, (β) Μουσεία και ψυχική υγεία, (γ) Υπό μελέτη δράση, (δ) Η πολιτιστική συνταγογράφηση. Συγκεκριμένα, ο πρώτος θεματικός άξονας αφορά τη συλλογή πληροφοριών αναφορικά με το προφίλ των συμμετεχόντων στην έρευνα. Ο δεύτερος αφορά τη μελέτη της οπτικής των συνεντευξιζόμενων αναφορικά με τον ρόλο των μουσείων στην ενδυνάμωση της ψυχικής υγείας των επισκεπτών τους. Όσον αφορά τον τρίτο θεματικό άξονα, αυτός εστιάζει στις υπό εξέταση δράσεις της έρευνας, προκειμένου να συλλεγούν οι πληροφορίες που αφορούν τον σχεδιασμό, τα οφέλη και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι εκπρόσωποι των μουσείων και οι επιστημονικοί συνεργάτες τους. Ο τελευταίος θεματικός άξονας αφορά την πολιτιστική συνταγογράφηση και επιδιώκει να φωτίσει τις απόψεις και τυχόν ενδοιασμούς των συνεντευξιζόμενων.

Όλα τα μουσεία ανταποκρίθηκαν θετικά στην πρόσκληση για ημιδομημένες συνεντεύξεις, με εξαίρεση το MOMus και το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, τα οποία προτίμησαν να λάβουν τον Οδηγό συνέντευξης ηλεκτρονικά και να απαντήσουν γραπτώς. Επιπλέον, όσον αφορά τα συγκεκριμένα μουσεία δεν επετεύχθη επικοινωνία με τους ειδικούς συνεργάτες. Εντούτοις, λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς¹⁴ που συνεπάγεται η γραπτή μορφή συνεντεύξεων και την έλλειψη

¹⁴ Οι περιορισμοί παρουσιάζονται παρακάτω.

στοιχείων αναφορικά με την οπτική των συνεργατών τους, η χρήση των γραπτών απαντήσεων τους θα είναι επικουρική, όπου αυτό κριθεί απαραίτητο.

Μία ακόμα μέθοδος που αξιοποιήθηκε είναι αυτή της συμμετοχικής ημικής¹⁵ παρατήρησης, κατά την οποία ο παρατηρητής συμμετέχει ως ενεργό μέλος της ομάδας και καταγράφει σκέψεις και γεγονότα. Η προσέγγιση αυτή, όπως περιέγραψαν οι Magge και Harisson το 1938, ευνοεί την αποκάλυψη των δυσκολιών και των σκέψεων που δεν εκφράζονται εύκολα λεκτικά¹⁶, προσφέροντας στους ερευνητές μια πλήρη εικόνα του περιβάλλοντος και των εμπειριών των συμμετεχόντων, ενώ, παράλληλα, τους επιτρέπει να διαμορφώσουν τη δική τους προσωπική εμπειρία, ως απόρροια της εμπειρικής έρευνας (Madge & Harisson, 1938).

Η διαδικασία των συνεντεύξεων

Η επικοινωνία με τα μουσεία διενεργήθηκε είτε μέσω ηλεκτρονικού μηνύματος είτε μέσω τηλεφώνου. Συγκεκριμένα, επιδιώχθηκε η επικοινωνία με τους υπεύθυνους των προγραμμάτων του εκάστοτε μουσείου. Θετική ανταπόκριση στο ερευνητικό αίτημα υπήρξε από τους εξής: την επιμελήτρια εκπαίδευσης και εικαστική ψυχοθεραπεύτρια του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, την επικεφαλής του τμήματος επιχειρηματικής ανάπτυξης (Head of Business Development) και την εργαζόμενη του εκπαιδευτικού τμήματος του Μουσείου Μπενάκη. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν είτε στα γραφεία των μουσείων είτε στα καφέ κατά τον μήνα Δεκέμβριο 2023.

Οι εκπρόσωποι αυτών των μουσείων διευκόλυναν την επικοινωνία και με τους συνεργάτες τους, η οποία έγινε άλλοτε ηλεκτρονικά και άλλοτε τηλεφωνικά. Συγκεκριμένα, οι συνεργάτες που ανταποκρίθηκαν θετικά ήταν οι παρακάτω:

Για τα προγράμματα του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, η εικαστική ψυχοθεραπεύτρια του προγράμματος «Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου,

¹⁵ Για την διάκριση -ημικής και -ητικής έρευνας βλ. αναλυτικότερα Αντωνίου, 2001 και Morrow & Smith, 2000.

¹⁶ Γιατί πιθανόν αφορούν το υποσυνείδητο των συνεντευξιζόμενων.

Εξερευνώντας τις εικόνες μου», καθώς και η εικαστικός που σχεδίασε το “Colors and Minds”. Για τα προγράμματα του Ιδρύματος Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή, η συντονίστρια των πρακτικών ενσυνειδητότητας του προγράμματος «Mindfulness στο Μουσείο» καθώς και ο συνιδρυτής της ομάδας seveneleven και η ψυχολόγος¹⁷ με την οποία συνεργάζεται για τα προγράμματα «Παιχνίδι για μεγάλους», «Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους» και «Νους και αρμονία». Τέλος, όσον αφορά το Μουσείο Μπενάκη, η εξωτερική συνεργάτιδα του μουσείου για το πρόγραμμα «Ωρα για Μουσείο».

Οι συνεντεύξεις αυτές πραγματοποιήθηκαν είτε στα καφέ των μουσείων ή στα προσωπικά γραφεία τους κατά τους μήνες Ιανουάριο και Φεβρουάριο 2024, με εξαίρεση τη συνέντευξη με την συντονίστρια του “Colors & Minds” που πραγματοποιήθηκε διαδικτυακά.

Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμάνθηκε από 30 λεπτά έως 1 ώρα και 10 λεπτά, με μια μέση διάρκεια 50 λεπτών. Οι συνεντεύξεις αυτές ηχογραφήθηκαν με έξυπνο κινητό τηλέφωνο και ύστερα απομαγνητοφωνήθηκαν, με δύο εξαιρέσεις: τη συνέντευξη με την εκπρόσωπο του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και τη συνέντευξη με την επιστημονική συνεργάτιδα του Μουσείου Μπενάκη, κατά τις οποίες οι συνεντευξιαζόμενοι δεν συμφώνησαν στην απομαγνητοφώνηση. Προκειμένου να διασφαλιστεί η τήρηση των δεοντολογικών κανόνων, οι συνεντευξιαζόμενοι έλαβαν σχετικό Έντυπο Συγκατάθεσης (Βλ. Παράρτημα 3), μέσω του οποίου ενημερώθηκαν για την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα των προσωπικών πληροφοριών τους, ούτως ώστε να είναι πλήρως ενημερωμένοι προτού αποφασίσουν να λάβουν μέρος στην έρευνα (Κυριαζή, 2011). Προκειμένου να εξασφαλιστεί η συναίνεση συμμετοχής τους στην έρευνα, τα έντυπα υπογράφηκαν τόσο από εμένα όσο και από τους συνεντευξιαζόμενους. Στην περίπτωση της διαδικτυακής συνάντησης, η συνεντευξιαζόμενη, ύστερα από ενημέρωση της για

¹⁷ Η ψυχολόγος στηρίζει αποκλειστικά το πρόγραμμα «Νους και αρμονία» που έχει ψυχοθεραπευτικό χαρακτήρα.

τους στόχους της έρευνας και τα δικαιώματα της, συναίνεσε στην συμμετοχή και ηχογράφησή της.

Όσον αφορά την γραπτή συνέντευξη υπήρξε ανταπόκριση από την επιμελήτρια εκπαίδευσης του MOMus Μουσείου Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης και την υπεύθυνη κοινωνικών προγραμμάτων του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης. Η επικοινωνία πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας το μήνα Δεκέμβριο και οι απαντήσεις τους ελήφθησαν από την ερευνήτρια τους μήνες Δεκέμβριο και Ιανουάριο.

Η διαδικασία της συμμετοχικής ημικής παρατήρησης

Προκειμένου να διερευνήσω πιο αναλυτικά τη δομή των προγραμμάτων των μουσείων, τα εργαλεία που αξιοποιούνται καθώς και τις αντιδράσεις των συμμετεχόντων, παρακολούθησα μία συνάντηση για κάθε ένα από τα εξής προγράμματα: «Όρα για Μουσείο», «Mindfulness στο Μουσείο» και «Νους και αρμονία».¹⁸ Δυστυχώς, στην περίπτωση του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης, δεν ήταν εφικτή η συμμετοχική παρατήρηση, λόγω του χαρακτήρα των προγραμμάτων του μουσείου, τα οποία λειτουργούν με κλειστή συμμετοχή. Αυτό οφείλεται στο ότι η παρουσία εξωτερικών παρατηρητών δύναται να προκαλέσει αναστάτωση στους συμμετέχοντες και να επηρεάσει την ομαλή ανάπτυξη του προγράμματος.

Η μέθοδος ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων

Για την ανάλυση των ποιοτικών ευρημάτων, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης. Η συγκεκριμένη προσέγγιση στοχεύει στο να αναδείξει, να οργανώσει και να κατανοήσει τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα νοήματος εντός του συλλεγόμενου υλικού (Braun & Clarke, 2012). Η εν λόγω διαδικασία επιτρέπει στον ερευνητή να εστιάσει στα σημεία που σχετίζονται με το υπό εξέταση ζήτημα και, ιδίως, στα σημεία εκείνα που απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης

¹⁸ Αυτή την δράση κατάφερα να την παρακολουθήσω δύο φορές.

(Braun & Clarke, 2012). Εν ολίγοις, τα ερευνητικά ερωτήματα δρουν ως καθοδηγητές της ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων.

Περιορισμοί

Παρά την αρχική, φιλόδοξη πρόθεση για μια συγκριτική μελέτη μεταξύ των προγραμμάτων ψυχικής ενδυνάμωσης που προσφέρουν τα υπό εξέταση μουσεία, στην πορεία της έρευνας συνειδητοποιήσα ότι μια τέτοια σύγκριση είναι ανέφικτη. Οι δράσεις αξιοποιούν εντελώς διαφορετικές μεθόδους και εργαλεία για να ικανοποιήσουν διαφορετικούς στόχους. Επομένως, η σύγκριση μεταξύ προγραμμάτων εικαστικής ψυχοθεραπείας, πρακτικών ενσυνειδητότητας ή προγραμμάτων ευαισθητοποίησης για την ψυχική υγεία δεν ευσταθεί. Επιπλέον, το κοινό που εξυπηρετούν τα εν λόγω προγράμματα -όπως το ευρύ κοινό, οι νέοι, τα άτομα με άνοια, τα άτομα με ψύχωση και οι ογκολογικοί ασθενείς- έχει εντελώς διαφορετικά ψυχοκοινωνικά προφίλ και ανάγκες. Συνεπώς, έκρινα ότι θα ήταν πιο σκόπιμο να πραγματοποιηθεί μια ενδεδειγμένη απόπειρα χαρτογράφησης των πρωτοβουλιών που προσφέρουν τα εξεταζόμενα μουσεία, προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα αυτήν τη σχετικά νέα διάσταση του σύγχρονου μουσείου στην Ελλάδα.

Ένας ακόμα περιορισμός έγκειται στην περίπτωση των γραπτών συνεντεύξεων, κατά την οποία δεν επιτυγχάνεται η ευελιξία και η αμεσότητα που προσφέρει η πρόσωπο με πρόσωπο συνέντευξη. Την ίδια στιγμή δεν υπάρχει η δυνατότητα διερεύνησης του εξεταζόμενου πεδίου εκτός των προκαθορισμένων ερωτήσεων του οδηγού συνέντευξης, όπως συμβαίνει στις ημιδομημένες συνεντεύξεις. Παρόλ' αυτά, οι απαντήσεις των γραπτών ερωτήσεων μπορούν να αποβούν χρήσιμες και για αυτό θα αξιοποιηθούν. Ωστόσο, ο ρόλος τους θα είναι επικουρικός, καθώς για τα εν λόγω μουσεία δεν επετεύχθη η επικοινωνία με τους συνεργάτες τους, κάτι που δεν ικανοποίησε την αρχική πρόθεση της έρευνας να φωτίσει το θέμα και από τις δύο εμπλεκόμενες πλευρές.

Αντίστοιχα, περιορισμοί υπάρχουν και κατά την συμμετοχική παρατήρηση. Αρχικά, ο ερευνητής αντιμετωπίζει την πρόκληση να διατηρήσει μια ισορροπία μεταξύ της αντικειμενικής παρατήρησης και της συναισθηματικής σύνδεσης με την

ομάδα, αποφεύγοντας είτε την υπερβολική εμπλοκή ή την ψυχρή απομόνωση του. Ιδίως όταν η παρατήρηση αφορά ευάλωτες κοινωνικά ομάδες ή παιδιά, η αναγνώριση της ευθύνης που φέρει ο ερευνητής καθώς και η ευαισθησία προς τους συμμετέχοντες είναι ιδιαίτερα σημαντικές (Πασχαλιώρη & Μίλεση, 2005). Κατά δεύτερον, η συμμετοχική παρατήρηση σε μία μόνο συνάντηση δεν έχει τα πολλαπλά οφέλη που θα μπορούσε να προσφέρει η χρήση αυτής της μεθόδου με έναν πιο τακτικό και επαναληπτικό χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, η κατανόηση και η κριτική των προγραμμάτων εμφανίζεται περιορισμένη, καθώς ο ερευνητής δεν μπορεί να παρακολουθήσει όλο το εύρος των εργαλείων και των μεθόδων που αξιοποιούνται κάθε φορά και δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί την εξέλιξη των συμμετεχόντων μέσω της συμμετοχής τους στο πρόγραμμα, κάτι που περιορίζει την κατανόηση των ωφελειών του προγράμματος και της επίπτωσής του στη διάθεση και τη συμμετοχικότητα της ομάδας.

Τέλος, η παρούσα έρευνα περιορίζεται στην υποκειμενικότητα των απόψεων που εκφράζουν οι εκπρόσωποι και οι συνεργάτες του εκάστοτε μουσείου. Συνεπώς, δεν είναι εφικτό να γίνει γενίκευση των ευρημάτων.

Κεφάλαιο 5. Ανάλυση ευρημάτων

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται οι τρόποι με τους οποίους τα μουσεία παρέχουν υποστήριξη στην ψυχική υγεία, οι απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με τη διοργάνωση προγραμμάτων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας στα μουσεία, η τοποθέτησή σχετικά με το προτεινόμενο πρόγραμμα της πολιτιστικής συνταγογράφησης, καθώς και τα πορίσματα της ερευνήτριας από τη συμμετοχική παρακολούθηση. Επιπλέον, περιλαμβάνονται εισαγωγικές ερωτήσεις που αξιοποιήθηκαν για το προφίλ των συμμετεχόντων, καθώς και ερωτήσεις για τον ρόλο του μουσείου στη σύγχρονη κοινωνία, οι οποίες παρατίθενται στο Παράρτημα 2, ως συμπληρωματικό υλικό προς τα κύρια ευρήματα της έρευνας.

Προφίλ συμμετεχόντων από τα υπό εξέταση μουσεία.

(Βλ. Αναλυτικά στο Παράρτημα 1 στους Πίνακες 2 & 3)

1. **Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης**, στο εξής ΕΜΣΤ: 1) Επιμελήτρια εκπαίδευσης, 2) Εικαστική ψυχοθεραπεύτρια
2. **Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή**, στο εξής ΙΒΕΓ: Επικεφαλής του Τμήματος επιχειρηματικής ανάπτυξης
3. **Μουσείο Μπενάκη**, στο εξής ΜΜ: 1) Ιστορικός τέχνης, 2) Επιμελήτρια εκπαίδευσης
4. **ΜΟΜus Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης**, στο εξής ΜΦΘ: Επιμελήτρια εκπαίδευσης
5. **Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης**, στο εξής ΜΚΤ: Υπεύθυνη κοινωνικών προγραμμάτων

Υπό εξέταση πρωτοβουλίες

1. **«Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου, Εξερευνώντας την εικόνα μου»:** 1) Εργοθεραπεύτρια και 2) Εικαστική ψυχοθεραπεύτρια
2. **«Colors & Minds»** στο ΕΜΣΤ: 1) Εικαστικός και 2) Εικαστική εκπαιδεύτρια
3. **«Παιχνίδι για μεγάλους», «Ψηφιακό Παιχνίδι για μεγάλους» και «Νους και αρμονία»** στο ΙΒΕΓ: 1) Ηθοποιός, 3) Σκηνοθέτης, 2) Συνιδριτής της ομάδας Seveneleven
4. **«Νους και αρμονία»** στο ΙΒΕΓ: Ψυχολόγος
5. **«Mindfulness στο Μουσείο»** στο ΙΒΕΓ: 1) Ιστορικός Τέχνης, 2) Εικαστική εκπαιδεύτρια, 3) Εκπαιδεύτρια ενσυνειδητότητας
6. **«Ωρα για Μουσείο»** στο ΜΜ: 1)Νευροψυχολόγος, 2) Καθηγήτρια στο τμήμα Ψυχολογίας στο ΕΚΠΑ

Τι σημαίνει «ψυχική υγεία» για τα μουσεία και τους συνεργάτες τους

Ο προσδιορισμός της «ψυχικής υγείας» εντός του περιβάλλοντος του μουσείου αντιμετωπίστηκε με προκλήσεις από τους ερωτηθέντες, καθώς επικεντρώθηκαν σε διαφορετικές πτυχές του όρου.

Ορισμένοι ερωτηθέντες εστίασαν στον ορισμό που παρέχει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, όπως η εκπρόσωπος του ΜΚΤ, η οποία όρισε την ψυχική υγεία ως: «Μια κατάσταση ευεξίας στην οποία το άτομο συνειδητοποιεί τις δικές του ικανότητες, μπορεί να αντιμετωπίσει το φυσιολογικό στρες της ζωής, μπορεί να εργαστεί παραγωγικά και γόνιμα και να είναι σε θέση να συνεισφέρει στην κοινότητα του/ της».

Στην ίδια οπτική, η εκπρόσωπος του ΜΦΘ αναφέρει: «Σύμφωνα με τον ΠΟΥ, η ευζωία δεν είναι μόνο η απουσία της νόσου, αλλά η ισορροπία μεταξύ σωματικής, ψυχολογικής και κοινωνικής ευεξίας».

Για την εκπρόσωπο του ΜΜ: «Προτού σχεδιαστεί ένα προγράμματα ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας οφείλουμε να εξετάσουμε την έννοια από την θετική της πλευρά, και όχι σαν μια έλλειψη στέρησης, αλλά μια κατάσταση ισορροπίας».

Η ισορροπία φαίνεται να είναι έννοια-κλειδί για την ψυχική υγεία, καθώς και άλλοι ερωτηθέντες την θεωρούν έννοια κομβικής σημασίας. Όπως αναφέρει και η συντονίστρια των πρακτικών ενσυνειδητότητας στο «Mindfulness στο μουσείο»: «Ψυχική υγεία είναι να βρίσκονται σε ισορροπία το ψυχικό, το σωματικό και το νοητικό.»

Η διαπίστωση ότι η ψυχική υγεία καθορίζεται από πολλές συνιστώσες, οι οποίες οφείλουν να υπάρχουν σε ισορροπία, υποστηρίζεται και από τον συνιδρυτή της Seveeneleven, σύμφωνα με τον οποίο:

Η ψυχική υγεία έχει πάρα πολλές συνιστώσες. Υπάρχει η κοινωνική υγεία, [...] η σωματική, η νοητική, στο εξωτερικό έχουν το «spiritual», δηλαδή την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων. Είναι λοιπόν πολλές μαζί συνιστώσες. Όλα αυτά τα περιβάλλει αυτό που λέγεται ψυχική υγεία, αλλά πάντα οφείλουμε να βλέπουμε την έννοια της ψυχικής υγείας σε σύγκριση με τις κοινωνικές νόρμες.

Για την ψυχολόγο του προγράμματος «Νους και αρμονία»: «Ψυχική υγεία είναι όταν ένας άνθρωπος μπορεί να είναι λειτουργικός σε όλους τους τομείς της ζωής του».

Την ίδια στιγμή καίριας σημασίας για την ψυχική υγεία σύμφωνα με την εικαστική θεραπεύτρια του ΕΜΣΤ είναι: «Η ανθεκτικότητα, [...] έννοια πολύ επίκαιρη που συνδέεται άμεσα με το problem solving, κάτι που θεωρώ πολύ σημαντικό στη διαχείριση της σύγχρονης διαρκώς μεταβαλλόμενης καθημερινότητας».

Λόγω του τεράστιου εύρους της έννοιας «ψυχική υγεία», ορισμένοι ερωτηθέντες συσχετίζουν την ψυχική υγεία με καταστάσεις ζωής που βιώνει το άτομο ή με συγκεκριμένες ομάδες ατόμων. Για παράδειγμα, η εκπρόσωπος του IBEΓ αναφέρει:

Η ψυχική υγεία ξεκινάει από το well-being και φτάνει στα κλινικά κομμάτια, οπότε ακόμα και η διαχείριση του άγχους, σε μικρότερα παιδιά μέρος του φάσματος ακουμπάει στο κομμάτι της ψυχικής υγείας, στους ηλικιωμένους η άνοια ακουμπάει σε αυτό το κομμάτι, το Alzheimer ακουμπάει σε αυτό το κομμάτι, αλλά και στην καθημερινότητα μας πιο απλά πράγματα. Η απλή διαχείριση του άγχους, μια κατάθλιψη, μια κρίση πανικού. Όλα αυτά είναι μέρη [...] της ψυχικής υγείας, επομένως όσο καλύτερα διαχειριζόμαστε το άγχος μας και φροντίζουμε το μέσα μας τόσο φροντίζουμε και την ψυχική μας υγεία.

Φαίνεται δηλαδή ότι για να προσδιοριστεί η ψυχική υγεία καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει ο ωφελούμενος πληθυσμός. Όπως αναφέρει και η συντονίστρια του Colors & Minds:

Για μένα ο πληθυσμός καθορίζει την έννοια της ψυχικής υγείας και κατά συνέπεια τις προδιαγραφές για να γίνει ένα μουσειακό πρόγραμμα και ανάλογα με το τι πληθυσμός εξυπηρετείται ουσιαστικά αλλάζουν και όλα τα υπόλοιπα στοιχεία. Οι άνθρωποι δηλαδή είναι ο βασικός παράγοντας ορισμού της ψυχικής υγείας.

Αξιοσημείωτη είναι η στάση της εκπροσώπου του ΕΜΣΤ που συσχετίζει την ανάγκη ενθάρρυνσης της ψυχικής υγείας με τις αναδυόμενες αντιξοότητες και τα τραύματα που ταλανίζουν τον κόσμο:

Η ψυχική υγεία δεν έχει να κάνει με την έλλειψη της ψυχικής νόσου, όλοι έχουμε υποστεί ένα τραύμα, είτε αφορά ένα χωρισμό, είτε είμαστε άνεργοι, είτε ότι το παιδί μας αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα, είτε ο Covid-19 και η πανδημία. Το έναυσμα για να σκεφτούμε την ψυχική υγεία ειδικά για το ΕΜΣΤ ήταν η οικονομική κρίση και η σοβαρή αναστάτωση που προκάλεσε. Αλλά δεν μένουμε μόνο εκεί, υπάρχουν θέματα που προκύπτουν διαρκώς, όπως [...] η κλιματική αλλαγή, οι φωτιές [...] και οι [...] πλημμύρες. Επομένως, όλες αυτές οι αντιξοότητες μπορεί να επηρεάσουν την ψυχική υγεία και εμείς ως μουσείο έτσι αντιμετωπίζουμε το κομμάτι της ψυχικής υγείας, ότι όλοι, χωρίς καμία εξαίρεση έχουμε δηλαδή ένα τραύμα.

Συνολικά, φαίνεται ότι τα στελέχη μουσείων και οι συνεργάτες τους που σχεδιάζουν προγράμματα ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας στους χώρους του μουσείου, δεν ορίζουν την ψυχική υγεία μόνο από την απουσία της ψυχικής νόσου, αλλά από μια πληθώρα παραγόντων που πρέπει να είναι σε ισορροπία, ενώ η κατανόηση της εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον πληθυσμό που εξυπηρετείται και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει αυτός ο πληθυσμός.

Τα είδη των δράσεων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας

Τα υπό εξέταση μουσεία υλοποιούν διάφορες δράσεις ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας (βλ. Πιν. 3), οι οποίες είναι είτε ψυχοκοινωνικές είτε ψυχοθεραπευτικές. Όπως αναφέρει η εικαστική ψυχοθεραπεύτρια του ΕΜΣΤ:

Τα ψυχοκοινωνικά προγράμματα εστιάζουν στην ευχαρίστηση, την ανθρώπινη αλληλεπίδραση, ενδεχομένως στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων και στην εκτόνωση κάποιων δύσκολων συναισθημάτων. Από την άλλη πλευρά, τα ψυχοθεραπευτικά προγράμματα απασχολούνται με τα θέματα ψυχικής δυσλειτουργίας που μπορεί να έχει ένα άτομο. Αυτό μπορεί να συμβεί με ένα

καθρεφτισμα στο έργο της εικαστικής ψυχοθεραπείας, μέσω της κατανόησης και της ερμηνείας του εαυτού από τον άνθρωπο που συμμετέχει στη διαδικασία της εικαστικής ψυχοθεραπείας. Ουσιαστικά, η ψυχοθεραπεία προάγει την αυτογνωσία, την αποδοχή και την επίλυση του θέματος και της δυσκολίας που υπάρχει.

Πίνακας 4. Οι δράσεις ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας ¹⁹

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης	Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή	Μουσείο Μπενάκη	MOMus	Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης
ΕΜΣΤ χωρίς σύνορα ²⁰	Νους και αρμονία	Ώρα για Μουσείο	Care Art	Συλλογικό Ευ Ζην
ΕΜΣΤ για την υγεία	Παιχνίδια για μεγάλους	Βλέποντας με τις αισθήσεις ²¹ (για ενήλικες με δυσκολίες όρασης)		
Colors & Minds	Ψηφιακό Παιχνίδι για μεγάλους			
Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου. Εξερευνώντας την εικόνα μου.	Mindfulness στο μουσείο			
Η εικόνα	Ώρα για μουσική στο μουσείο ²²			
ΕΜΣΤ για όλους ²³				

¹⁹ Ο πίνακας προέκυψε από τις συνεντεύξεις με τους εκπροσώπους των μουσείων. Με **έντονα γράμματα** επισημαίνονται όλες οι δράσεις που νοούνται ως ψυχοθεραπευτικές, ενώ οι υπόλοιπες αφορούν ψυχοκοινωνικές δράσεις.

²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες Βλ. στο [ΕΜΣΤ ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΟΡΑ – ΕΜΣΤ \(emst.gr\)](http://EMST.XΩΡΙΣ.ΣΥΝΟΡΑ – EMST (emst.gr))

²¹ Για περισσότερες πληροφορίες Βλ. στο [Βλέποντας με τις Αισθήσεις: Σκηνές Θεάτρου - Μουσείο Μπενάκη \(benaki.org\)](http://Βλέποντας με τις Αισθήσεις: Σκηνές Θεάτρου - Μουσείο Μπενάκη (benaki.org))

²² Για περισσότερες πληροφορίες Βλ. στο [Ώρα για μουσική στο Μουσείο! \(goulandris.gr\)](http://Ώρα για μουσική στο Μουσείο! (goulandris.gr))

²³ Για περισσότερες πληροφορίες Βλ. στο [ΕΜΣΤ για όλους – ΕΜΣΤ \(emst.gr\)](http://ΕΜΣΤ για όλους – ΕΜΣΤ (emst.gr))

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα μουσεία κατηγοριοποιούν τις δράσεις αυτές όχι μόνο με βάση το εάν είναι ψυχοκοινωνικές ή ψυχοθεραπευτικές, αλλά και με βάση άλλα κριτήρια.

Καταρχάς, φαίνεται ότι όλα τα υπό εξέταση μουσεία παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον για το κοινό τους και κατηγοριοποιούν τις δράσεις ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας με βάση αυτό. Συγκεκριμένα, διακρίνουν τις παρακάτω ωφελούμενες κατηγορίες κοινού:

Πίνακας 5. Κατηγορίες επωφελούμενου κοινού των υπό εξέταση μουσείων ²⁴

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης	Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή	Μουσείο Μπενάκη	MOMus	Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης
Άτομα με νευροαναπτυξιακές διαταραχές ²⁵	Άτομα με ήπια γνωστική διαταραχή	Ειδικά σχολεία ²⁶	Άτομα με ήπια ψυχική διαταραχή	Έφηβοι
Άτομα με αόρατες αναπηρίες	Άτομα στο φάσμα του αυτισμού	Ενήλικες με δυσκολίες όρασης	ογκολογικούς ασθενείς	Ευρύ κοινό
Άτομα με ψύχωση ²⁷	Ευρύ κοινό	Άτομα με άνοια ή δυσκολίες μνήμης	Άτομα με ήπια νοητική υστέρηση	
Ευρύ κοινό	Βρέφη ηλικίας 8 μηνών έως 2 ετών ²⁸			

²⁴ Ο πίνακας προέκυψε από τις συνεντεύξεις με τους εκπροσώπους των μουσείων.

²⁵ Πρόκειται για διαταραχές που εμφανίζονται στα παιδιά στην πρώιμη παιδική ηλικία, επηρεάζοντας τη λειτουργία του εγκεφάλου. Παράγοντες όπως η γενετική προδιάθεση και η επίδραση του περιβάλλοντος έχουν μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη και την πορεία τους, ενώ η προσχολική παρέμβαση δύναται να αποτρέψει πιθανές δυσλειτουργίες. Παραδείγματα νευροαναπτυξιακών διαταραχών είναι η Ειδική Μαθησιακή Διαταραχή (Δυσλεξία), η Διαταραχή Αυτιστικού Φάσματος (ΔΑΦ) και η Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής και Υπερκινητικότητα (ΔΕΠ-Υ).

²⁶ Συγκεκριμένα, παιδιά με δυσκολίες όρασης, βαρήκοα ή παιδιά με νοητική υστέρηση.

²⁷ Συγκεκριμένα το πρόγραμμα «Colors & Minds»

²⁸ Πρόκειται για τη δράση «Ώρα για μουσική στο Μουσείο» που απευθύνεται σε βρέφη και στους γονείς τους. Στόχος της δράσης είναι να εξοικειωθούν τα παιδιά με την τέχνη, και με όχημα τη μουσική να καταγράψουν στο υποσυνείδητο τους ότι στο μουσείο έρχονται για να περάσουν καλά. Η εκπρόσωπος το ΙΒΕΓ αναφέρει ότι και αυτή η δράση εντάσσεται στις δράσεις ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας, ωστόσο δεν καταγράφεται με αυτόν τον τρόπο διότι λόγω της ηλικίας του ωφελούμενου κοινού δεν είναι δυνατή η αξιολόγηση που πραγματοποιείται σε άλλα προγράμματα.

Εικαστικούς ψυχοθεραπευτές				
Ιατρικό προσωπικό				

Έτσι, μιλώντας για τις διάφορες ομάδες κοινού στις οποίες ανοίγουν τις πόρτες τους τα μουσεία μέσα από αυτές τις δράσεις, αντιλαμβανόμαστε ότι στην ομπρέλα των δράσεων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας εμπίπτουν συχνά δράσεις συμπερίληψης. Όπως αναφέρει και η εκπρόσωπος του IBEF: «Αυτό συμβαίνει διότι η συμπερίληψη των ατόμων με διαφορετικές ανάγκες σε προγράμματα του μουσείου μπορεί να συμβάλει στην αύξηση της αυτοεκτίμησης, της αυτοπεποίθησης και της κοινωνικής συνοχής, τα οποία είναι σημαντικά στοιχεία της ψυχικής ευεξίας».

Μία ακόμη διάκριση των δράσεων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας αφορά τον τρόπο συμμετοχής στη δράση, εάν δηλαδή το προσφερόμενο πρόγραμμα είναι ανοιχτό ή κλειστό, κάτι που θα αναλυθεί εκτενέστερα στην ενότητα που παρουσιάζονται τα κριτήρια επιλογής των συμμετεχόντων. Τέλος, οι υπό εξέταση δράσεις μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δωρεάν δράσεις ή δράσεις επί πληρωμή.

Το περιεχόμενο των υπό εξέταση δράσεων

Το κλειστό πρόγραμμα «**Colors & Minds**» του ΕΜΣΤ απευθύνεται σε άτομα με ψύχωση, σε φοιτητές της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών, καθώς και σε μεταπτυχιακούς σπουδαστές του Κέντρου Τέχνης και Ψυχοθεραπείας. Αν και έχει ψυχοκοινωνικό χαρακτήρα, αξιοποιεί τεχνικές της εικαστικής ψυχοθεραπείας, επιτρέποντας στους συμμετέχοντες να συστηθούν και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους μέσω του δημιουργικού έργου τους, στοιχείο που διευκολύνει ιδιαίτερα την επικοινωνία στα άτομα με ψύχωση. Κατά τη διάρκεια της εικαστικής δημιουργίας, προσφέρεται πληθώρα υλικών, ωστόσο, υπάρχουν συγκεκριμένες κατευθυντήριες από τους συντονιστές, καθώς, όπως δηλώνει και η υπεύθυνη εικαστικός του προγράμματος: «Τα άτομα με ψύχωση λειτουργούν πολύ καλά στην έννοια του συγκεκριμένου». Επιπλέον, η κοινωνικοποίηση λειτουργεί ως

επιβράβευση, ανταποκρινόμενη στη μεγάλη ανάγκη των ατόμων με ψύχωση για επικοινωνία. Τέλος, η παρουσίαση των τελικών έργων των συμμετεχόντων στο τέλος τους προγράμματος στοχεύει στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και της αυτοπεποίθησής τους.

Στο κλειστό πρόγραμμα εικαστικής ψυχοθεραπείας **«Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου - Εξερευνώντας την εικόνα μου»** στο ΕΜΣΤ, τα έργα των μόνιμων και περιοδικών συλλογών αναδεικνύονταν ως έμπνευση και ερέθισμα για συζητήσεις και εικαστικές δημιουργίες. Στο πλαίσιο αυτό, η εικαστική θεραπεύτρια του προγράμματος έθετε ως στόχο τη θεραπεία μέσω της εικαστικής δημιουργίας, την αυτοαναγνώριση, τη μείωση του άγχους και την ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων. Οι ωφελούμενοι είχαν την ευκαιρία να ανακαλύψουν πώς οι ανθρώπινες σχέσεις μπορούν να είναι εποικοδομητικές και να αντιμετωπίσουν διάφορες προκλήσεις. Παράλληλα, ο στόχος ήταν η επαφή με την τέχνη και σε περιπτώσεις ψυχικής νόσου, η αποστιγματοποίηση.

Το ερευνητικό εικαστικό εργαστήριο με τίτλο **«Η εικόνα»** αποτελεί μια καινοτόμα πρωτοβουλία που αφορά τους εικαστικούς ψυχοθεραπευτές. Όπως λέει η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ: «Εστιάζουμε στο να φροντίσουμε τους ανθρώπους που φροντίζουν». Στον πρώτο κύκλο το πρόγραμμα επικεντρώθηκε στην βελτίωση της κλινικής πρακτικής, εστιάζοντας στην εικαστική απόκριση (response art), την επιτελεστική γραφή και την αυτοεθνογραφία. Στον δεύτερο κύκλο ακολούθησε μια κριτική αναστοχαστική διαδικασία μέσω της καταγραφής του βιωματικού και κριτικού αναστοχασμού των συμμετεχόντων. Στον τρίτο κύκλο πραγματοποιείται η ενσωμάτωση της εμπειρίας στην εικαστική απόκριση, ως εικόνα με υλικά χαρακτηριστικά.

Το πρόγραμμα πρακτικής ενσυνειδητότητας **«Mindfulness στο Μουσείο»** που πραγματοποιείται στο ΙΒΕΓ, συνιστά μια τελείως διαφορετική προσέγγιση ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας. Κάθε συνεδρία ξεκινάει με την επιλογή ενός έργου από τη συλλογή του μουσείου²⁹, μπροστά από το οποίο οι συμμετέχοντες εκτελούν την τεχνική της ενσυνειδητότητας με βάση τις οδηγίες της συντονίστριας. Ακολουθεί

²⁹ Μάλιστα, η συντονίστρια του προγράμματος αναφέρει: «Επιλέγω έργα που δεν θα στεκόταν συνήθως ο επισκέπτης».

η προαιρετική αποτύπωση των συναισθημάτων και των σκέψεων των συμμετεχόντων στο χαρτί. Στο τέλος της συνάντησης πραγματοποιείται μια συζήτηση με την ομάδα αναφορικά με τις σκέψεις και τα συναισθήματα που προκύπτουν από την συμμετοχή στην εν λόγω πρακτική. Με βάση την εμπειρία μου από τη συμμετοχική παρατήρηση του προγράμματος, θεωρώ ότι αυτή η διαδικασία της συζήτησης αποδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντική, καθώς ενισχύει την κοινωνική αλληλεπίδραση και την ανταλλαγή σκέψεων και συναισθημάτων, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη μιας βαθύτερης κατανόησης του εαυτού. Εντυπωσιακό ήταν το πώς ο κάθε συμμετέχων ερμηνεύει και επηρεάζεται διαφορετικά από την τέχνη. Τέλος, κρίνεται σημαντικός ο ρόλος της συντονίστριας, η οποία καλείται να διαμορφώσει ένα ζεστό και φιλικό περιβάλλον, όπου οι συμμετέχοντες θα μπορούν να μοιραστούν ανοικτά τις σκέψεις και συναισθήματά τους, ενθαρρύνοντας την ελεύθερη επικοινωνία και την αμοιβαία υποστήριξη.

Το ψυχοθεραπευτικό πρόγραμμα **«Νους και αρμονία»** πραγματοποιείται εβδομαδιαίως στον τέταρτο όροφο του ΙΒΕΓ μία ώρα πριν κλείσει το μουσείο, παρέχοντας ένα περιβάλλον απομόνωσης. Το πρόγραμμα υλοποιείται από την ομάδα seveneleven, ενώ η παρουσία ψυχολόγου και του μουσικού συνόλου εγχόρδων De Profundis Ensemble ενισχύει την εμπειρία. Κάθε συνάντηση ξεκινά με εξάσκηση της διαφραγματικής αναπνοής με διαφορετικές ασκήσεις στην κάθε συνάντηση, που επεκτείνονται και στο σπίτι. Αυτές οι ασκήσεις είναι σχεδιασμένες ώστε να ηρεμούν το άτομο σε μόλις πέντε λεπτά, παρέχοντας χαλάρωση και αποφόρτιση. Στην συνέχεια, οι δραστηριότητες διαφοροποιούνται ανά συνάντηση. Κύριος στόχος είναι σε κάθε διαδικασία ο συμμετέχων να αφεθεί ελεύθερος και να αποφασίσει ο ίδιος τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί. Κατά την πρώτη εμπειρία μου συμμετοχικής παρατήρησης στην εν λόγω δράση, ανταλλάξαμε σκέψεις για ένα συγκεκριμένο έργο της συλλογής και χαλαρώσαμε ακούγοντας την μουσική μέσω ασκήσεων κινησιολογίας. Ακολούθησε συλλογική ζωγραφική σε χαρτόνια σε κυκλική μορφή, κάτι που προάγει τη συνεργατικότητα. Την δεύτερη φορά που παρακολούθησα το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε συζήτηση για παραπάνω από ένα έργα της συλλογής και εκφράσαμε τις σκέψεις και τα συναισθήματά μας. Σε αυτή την διαδικασία αντιληφθήκαμε ότι ένα έργο μπορεί να δημιουργήσει τελείως διαφορετικά συναισθήματα στον κάθε άνθρωπο. Τέλος, η συνάντηση ολοκληρώθηκε

με τους συμμετέχοντες να χωρίζονται σε ζευγάρια τα οποία προσπαθούν να ανακαλύψουν το μουσείο με κλειστά μάτια, επιδιώκοντας την ανάπτυξη και των άλλων αισθήσεων των συμμετεχόντων καθώς και την εμπιστοσύνη στον άνθρωπο που καθοδηγεί. Καθόλη την διάρκεια των συναντήσεων καθοριστικό ρόλο διαδραματίζει και η μουσική, η οποία, σύμφωνα με τον συνιδρυτή της seveneleven: «Έρχεται και λειτουργεί συμπληρωματικά, σε βοηθάει να μπει στην κατάσταση χαλάρωσης, γιατί η απόλυτη σιωπή τρομάζει». Επομένως, η δράση αυτή φαίνεται να εκμεταλλεύεται τεχνικές διαλογισμού, πολυαισθητηριακά μέσα, την συζήτηση και την ανάπτυξη της συνεργασίας και της εμπιστοσύνης, με σκοπό να παρέχει ένα είδος θεραπευτικής μουσειακής εμπειρίας.

Το πρόγραμμα «**Παιχνίδι για μεγάλους**» που πραγματοποιείται στο ΙΒΕΓ, στοχεύει σε άτομα άνω των 65 ετών με ήπια γνωστική διαταραχή και βασίζεται στην ενθάρρυνση της ενεργού συμμετοχής τους. Χρησιμοποιώντας αισθητηριακά εργαλεία και, προκαλώντας συζητήσεις γύρω από τις προσωπικές εμπειρίες των συμμετεχόντων, το πρόγραμμα στηρίζεται στη μέθοδο «Θάλλω»³⁰, η οποία βασίζεται στην Αρχή της Συνειρμικής Σκέψης, συνδυάζοντας δραστηριότητες ψυχαγωγίας και επικοινωνίας που προκαλούν το ενδιαφέρον και τη δημιουργικότητα. Σε κάθε συνάντηση το περιεχόμενο και οι δραστηριότητες προσαρμόζονται ανάλογα με τις διαφορετικές ομάδες συμμετεχόντων, προωθώντας έτσι την ενεργό συμμετοχή και τη δημιουργία σχέσεων. Πέρα από την ψυχαγωγία, το πρόγραμμα προσπαθεί να προωθήσει την ανάπτυξη της εμπιστοσύνης, ενισχύοντας την αλληλοκατανόηση και την ανοιχτή συνεργασία. Επιπλέον, η αλληλεπίδραση και η χαλάρωση ενθαρρύνονται μέσω των ερωτοαποκρίσεων, του χιούμορ και της επιβράβευσης, ενώ η χρήση πολυαισθητηριακών μέσων και της συνειρμικής σκέψης συμβάλλει στην ανάκληση των αναμνήσεων.

Το «**Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους**» στηρίζεται στην προηγούμενη δράση «Παιχνίδια για μεγάλους» και την επεκτείνει μέσω διαδικτύου. Ανοίγει την πόρτα σε

³⁰ Η μέθοδος «Θάλλω» αποτελεί μια ψυχοκοινωνική παρέμβαση χωρίς φάρμακα για ηλικιωμένους και άτομα με άνοια. Δημιουργήθηκε με βάση τη συνειρμική σκέψη, με γνώμονα τις ανάγκες και τις εμπειρίες των ενδιαφερόμενων. Η μέθοδος αυτή αναπτύχθηκε μέσα από στενή συνεργασία με ηλικιωμένους σε ένα γηροκομείο της Αττικής και επεκτάθηκε το 2018 μετά από χρηματοδότηση του Ιδρύματος Σταύρος Νιάρχος σε περισσότερα ιδρύματα. Ανακτήθηκε από κείμενο αυτοπαρουσίασης της ομάδας seveneleven.

όλο τον κόσμο, απευθύνοντας την εμπειρία σε απομακρυσμένα άτομα, σε όσους δεν μπορούν να επισκεφθούν τους χώρους του μουσείου ή ακόμη και σε γηροκομεία και δομές φροντίδας. Η δράση αξιοποιεί την συνειρμική σκέψη, μέσα από τη χρήση εικόνων- κουίζ, παροιμιών και μουσικών ερεθισμάτων, ενώ επιλεγμένα έργα από τη συλλογή λειτουργούν ως κίνητρα για την ανάκληση προσωπικών αναμνήσεων ή συσχετίσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, διαμορφώθηκε και η εφαρμογή «Museum Adventure» για την τρίτη ηλικία και τα άτομα με ήπια γνωστική διαταραχή, η οποία εκμεταλλεύεται αισθητηριακά μέσα, όπως ηχοτοπία, πρωτότυπες μουσικές συνθέσεις και κουίζ. Επίσης, υλοποιήθηκε το πρόγραμμα «Το μουσείο με άλλα γυαλιά» που απευθύνεται σε γηροκομεία και προσφέρει εμβάθυνση στον χώρο του μουσείου μέσω εικονικής πραγματικότητας και ειδικές εκφωνήσεις για άτομα με ήπια γνωστική διαταραχή. Μέσω αυτής της δράσης, κανείς δεν αποκλείεται από την επαφή με την τέχνη και από τους χώρους του μουσείου.

Τέλος, το πρόγραμμα **«Ωρα για μουσείο»** στο ΜΜ αποτελεί μια εμβληματική εμπειρία που εστιάζει σε ξεναγήσεις με ερωτήσεις συνειρμικής σκέψης. Στόχος της δράσης είναι η ανάκληση αναμνήσεων και συνειρμών μέσω γνωστικών και απτικών (hands-on) ερεθισμάτων. Το «Κουτί της Μνήμης» περιέχει διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με τη θεματική, συνεισφέροντας σημαντικά στη διαδικασία. Επιπλέον, η χρήση μουσικής προσφέρει μουσικές διαδρομές που εμπλουτίζουν την εμπειρία των ωφελούμενων. Από την συμμετοχική παρακολούθηση αντιλήφθηκαν ότι η δομή του προγράμματος κάνει ελάχιστες αναφορές σε εκθέματα του μουσείου, με κύρια έμφαση στην αφήγηση και την ιστορία γύρω από αυτά. Επιπλέον, αντιλήφθηκαν ότι οι ήσυχοι χώροι και η αξιοποίηση αισθητηριακών μέσων ενισχύουν την εμπειρία των επισκεπτών. Για παράδειγμα, κατά την συμμετοχική παρατήρηση με θέμα τα κεραμικά Ιζνίκ, αξιοποιήθηκε οθωμανική μουσική και αρωματικά κεριά για τη δημιουργία μιας πιο εμπλουτισμένης εμπειρίας. Επίσης, η εικαστική δημιουργία χρησιμοποιείται σε μερικές συνεδρίες ως συμπληρωματική διαδικασία εμπλοκή και ανάπτυξης συναισθημάτων. Τέλος, η ποικιλομορφία των διαφορετικών παραρτημάτων, συλλόγων και θεματικών του ΜΜ, παρέχει την δυνατότητα πειραματισμού, προσφέροντας τελείως διαφορετικές εμπειρίες από συνάντηση σε συνάντηση.

Συνοψίζοντας, φαίνεται ότι το περιεχόμενο των δράσεων που εξετάσαμε βασίζεται στις περιοδικές και μόνιμες εκθέσεις των μουσείων. Η υλοποίησή τους συχνά ακολουθεί έναν αλυσιδωτό τρόπο, με κάθε συνάντηση να προσφέρει νέες γνώσεις και εμπειρίες που βελτιώνουν τις επόμενες. Γίνεται, επίσης, αντιληπτό ότι η διαμόρφωση του περιεχομένου κάθε δράσης εξαρτάται από τους στόχους που θέτουν οι συντονιστές της και από το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Τα κύρια εργαλεία που αξιοποιούνται περιλαμβάνουν τη συνειρμική σκέψη, την εικαστική δημιουργία, την έμπνευση από της συλλογές, το χιούμορ, την επιβράβευση, τη συνεργασία και την εμπιστοσύνη. Επιπλέον, πιθανώς ένα ψυχοκοινωνικό πρόγραμμα να χρησιμοποιεί τεχνικές και εργαλεία που αξιοποιούνται στα ψυχοθεραπευτικά προγράμματα, με σκοπό όμως να προκαλέσει διαφορετικά αποτελέσματα στους συμμετέχοντες. Αξίζει να σημειωθεί ότι για όλους τους ερωτηθέντες η ενεργός συμμετοχή είναι κρίσιμη κατά τις συναντήσεις. Επίσης, από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι ο ένας από τους κύριους στόχους όλων των υπό εξέταση πρωτοβουλιών είναι να αλλάξει η αντίληψη του κοινού για τα μουσεία, παρουσιάζοντας τα ως χώρους που προσφέρουν ευκαιρίες για μάθηση αλλά και για χαλάρωση και εκτόνωση. Τέλος, παρατηρούμε ότι τα μουσεία μπορούν να αξιοποιήσουν και ψηφιακό περιεχόμενο και μέσα για να προκαλέσουν την ψυχική ανάπτυξη σε άτομα που δεν μπορούν να παρευρεθούν στους φυσικούς χώρους του μουσείου, ενισχύοντας τον ρόλο τους στην ενδυνάμωση της ψυχικής υγείας.

Στρατηγικές σχεδιασμού των δράσεων

Από τις συνεντεύξεις με τους εκπροσώπους των υπό εξέταση μουσείων προκύπτει ότι όλα τα μουσεία ακολουθούν παρόμοιες στρατηγικές³¹ για την ανάπτυξη δράσεων ενδυνάμωσης ψυχικής υγείας. Για όλα τα μουσεία το πρώτο βήμα είναι να καθοριστεί ο τρόπος σχεδιασμού και η αρμόδια ομάδα. Για παράδειγμα, στο ΜΜ πραγματοποιείται εσωτερικός σχεδιασμός, ενώ τα άλλα μουσεία συνεργάζονται με εξωτερικούς φορείς ή ειδικούς επιστήμονες για τον σχεδιασμό των δράσεων. Στη συνέχεια, ορίζονται οι στόχοι και το κοινό των δράσεων, ενώ επιλέγονται τα έργα των μουσείων που θα χρησιμοποιηθούν ως ερεθίσματα και αφορμές για το

³¹ Οι οργανωτικές αλλαγές, οι συνεργασίες και η χρηματοδότηση των προγραμμάτων θα αναλυθούν εκτενέστερα σε παρακάτω υποενότητες.

πρόγραμμα. Παράλληλα, όλα τα μουσεία επιδιώκουν την υλοποίηση δράσεων με σταθερό και επαναληπτικό χαρακτήρα για να δημιουργήσουν σταθερές σχέσεις με το κοινό. Ωστόσο, παρά την επαναληπτική φύση τους, σε μερικά προγράμματα³² οι συναντήσεις απέχουν μεταξύ τους ένα ικανό χρονικό διάστημα, καθώς οι συντονιστές αξιοποιούν την εμπειρία τους από τις προηγούμενες συναντήσεις στη διαμόρφωση των επόμενων. Το πιο κρίσιμο στάδιο στρατηγικής για όλα τα μουσεία φάνηκε να είναι αυτό της δικτύωσης και της σύναψης συνεργασιών, καθώς οι εκπρόσωποι των μουσείων αναγνωρίζουν ότι αυτά τα προγράμματα δεν μπορούν να διεκπεραιωθούν χωρίς την συνεργασία με τους καθ' ύλην αρμόδιους. Τέλος, για να μπορέσουν τα προγράμματα να γίνουν πράξη και να είναι βιώσιμα καίριο ρόλο έχει και η χρηματοδότηση τους.

Μία εξαίρεση στις προαναφερθείσες προσεγγίσεις είναι ο τρόπος που το ΜΦΘ σχεδιάζει και υλοποιεί τις δράσεις του. Συγκεκριμένα, το ΜΦΘ βασίζεται στο μοντέλο των πέντε τρόπων ευημερίας του New Economic Foundation.³³ Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, η ενσωμάτωση πέντε συγκεκριμένων ενεργειών στην καθημερινότητά μας είναι κρίσιμη για την ευημερία: (1) η σύνδεση με τους γύρω μας, (2) οι δραστηριότητες, (3) η προσοχή στη λεπτομέρεια, (4) η συνεχής μάθηση και (5) η προσφορά στους άλλους.

Κριτήρια συμμετοχής

Αναφορικά με τα κριτήρια συμμετοχής στις υπό εξέταση δράσεις, παρατηρείται μια διάκριση μεταξύ ανοιχτών και κλειστών προγραμμάτων. Στα ανοιχτά προγράμματα σε κάθε συνάντηση μπορούν να συμμετέχουν διαφορετικά άτομα, είτε με προκράτηση θέσης είτε με την αγορά εισιτηρίου. Αντίθετα, στα κλειστά προγράμματα ακολουθείται προσεκτική επιλογή των συμμετεχόντων, με βάση κριτήρια όπως το να ανήκουν στην ωφελούμενη ομάδα³⁴, η διάθεση εμπλοκής και η

³² Π.χ. «Colors & Minds» και «Ωρα για Μουσείο».

³³ Βλ. Αναλυτικά στο: Aked, J., Marks, N., Cordon, C., & Thompson, S. (n.d.). *Five ways to wellbeing*. New Economics Foundation. Ανακτήθηκε από: <https://neweconomics.org/2008/10/five-ways-to-wellbeing>

³⁴ Π.χ. άτομα με ψύχωση στο “Colors & Minds”, άτομα με εμπειρία καρκίνου στο “Care Art”.

λειτουργικότητα των συμμετεχόντων³⁵ καθώς και η δυνατότητα συνεχούς συμμετοχής³⁶.

Οι ερωτηθέντες υπογραμμίζουν ότι η απόφαση για το αν ένα πρόγραμμα θα είναι ανοικτό ή κλειστό πρέπει να ληφθεί από την αρχή του σχεδιασμού, λαμβάνοντας υπόψη τους στόχους και το ωφελούμενο κοινό. Φαίνεται, ωστόσο, ότι το κλειστό μοντέλο αξιοποιείται συχνότερα στα ψυχοθεραπευτικά προγράμματα, προσφέροντας έναν σταθερό χώρο όπου οι συμμετέχοντες μπορούν να αισθανθούν άνετα και να εκφραστούν ελεύθερα, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη θεραπευτική διαδικασία. Όπως αναφέρει η εικαστικός του "Colors & Minds":

Τα προγράμματα είναι κλειστά όταν θέλουμε να «ελέγξουμε» και να δημιουργήσουμε τις κατάλληλες συνθήκες, ώστε τα μέλη να μπορέσουν να συνδεθούν. Για να υπάρχει η αίσθηση της σταθερότητας και να μην υπάρχει η αίσθηση ότι έρχεται ο άλλος να δει τι κάνω. Δηλαδή, όταν δημιουργηθεί η αίσθηση της ομάδας ή της παρέας, είναι πολύ πιο εύκολο ο ωφελούμενος να ανοιχτεί και να μοιραστεί κάτι με τον άλλον, οπότε στην περίπτωση μας επιλέξαμε το πρόγραμμα να είναι κλειστό ώστε να ενισχυθεί ουσιαστικά η θεραπευτική διαδικασία.

Τμήματα και υπεύθυνοι σχεδιασμού των δράσεων

Τα υπό εξέταση μουσεία εμφανίζουν αρκετές ομοιότητες ως προς τα τμήματα και τους υπεύθυνους σχεδιασμού των δράσεων (Αναλυτικότερα Βλ. Παράρτημα 1 , Πίνακας 6). Όλες οι δράσεις που εξετάζονται στην παρούσα εργασία αποτελούν ευθύνη πολύ συγκεκριμένων τμημάτων και εργαζομένων των μουσείων.

Στο ΕΜΣΤ, στο ΜΜ και στο ΜΦΘ η διοργάνωση των δράσεων είναι αρμοδιότητα του εκπαιδευτικού τμήματος του εκάστοτε μουσείου. Πρόκειται για τμήματα που αποτελούνται από μικρές ομάδες ατόμων, οι οποίοι σχεδιάζουν και υλοποιούν τα προγράμματα από κοινού. Υπεύθυνοι για την οργάνωση των δράσεων στα συγκεκριμένα μουσεία είναι οι επιμελητές εκπαίδευσης.

Στο ΜΚΤ, η οργάνωση των δράσεων αναλαμβάνεται από το τμήμα εκπαίδευσης και κοινωνικών προγραμμάτων. Υπεύθυνη για τις δράσεις που αφορούν την ψυχική υγεία είναι η υπεύθυνη των κοινωνικών προγραμμάτων.

³⁵ Π.χ. στο πρόγραμμα «Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου- Εξερευνώντας την εικόνα μου».

³⁶ Π.χ. "Colors & Minds".

Τέλος, στο IBEΓ, οι υπό εξέταση δράσεις εμπίπτουν στο σχεδιασμό του τμήματος επιχειρηματικής ανάπτυξης (Business Development Department)³⁷, με κύρια αρμόδια να είναι η επικεφαλής του τμήματος. Η επιλογή σχεδιασμού των δράσεων κοινωνικού χαρακτήρα από το συγκεκριμένο τμήμα οφείλεται στο ότι πρόκειται για ένα μικρό μουσείο με διαφορετική δομή από άλλα, καθώς υπάρχουν πολύ μικρά τμήματα που αναλαμβάνουν ποικίλες αρμοδιότητες. Όπως επισημαίνει και η εκπρόσωπος του IBEΓ: «Το εκπαιδευτικό τμήμα επικεντρώνεται ως επί το πλείστον στη συλλογή, ενώ το τμήμα επιχειρηματικής ανάπτυξης εστιάζει σε δράσεις κοινωνικού χαρακτήρα και εμπίπτει και στο κομμάτι της CSI κοινωνικής υπευθυνότητας».

Μια ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι ότι, αν και οι δράσεις σχεδιάζονται και υλοποιούνται από συγκεκριμένα τμήματα, η ανάπτυξή τους απαιτεί τη συνεισφορά και τη συνεργασία πολλών τμημάτων του μουσείου. Αξιοσημείωτο παράδειγμα αποτελεί το MM, που θεωρεί ότι η επιτυχής υλοποίηση των δράσεών του απαιτεί την επικοινωνία και την συνεργασία μεταξύ τμημάτων. Στο MM η πρώτη εσωτερική συνεργασία πραγματοποιείται μεταξύ του του εκπαιδευτικού τμήματος και τον επιμελητή του μουσείου, που είναι ο καθ' ύλην αρμόδιος των συλλογών και της αξιοποίησης τους. Επιπλέον, η συνεισφορά του τμήματος fundraising και του τμήματος ανάπτυξης είναι κρίσιμη για την αναζήτηση χορηγιών και την ανάδειξη προγραμμάτων προσβασιμότητας, ενώ η συνεργασία με το τμήμα επικοινωνίας είναι καθοριστική για την επικοινωνία και την αξιολόγηση των προγραμμάτων. Ακόμα, στο πρόγραμμα «Ώρα για Μουσείο» προσφέρθηκαν ισλαμικά πλακίδια Ιζνίκ για να χρωματιστούν από τους συμμετέχοντες. Αυτά τα πλακίδια ήταν ειδικά σχεδιασμένα για τη δράση από το τμήμα συντήρησης του μουσείου, κάτι που αναδεικνύει μία ακόμα εσωτερική συνεργασία του μουσείου που συνέβαλε ουσιαστικά στην υλοποίηση του προγράμματος.

Συνεπώς, συμπεραίνουμε ότι, αν και υπάρχουν υπεύθυνα τμήματα και εργαζόμενοι για αυτές τις δράσεις, η ανάπτυξη εσωτερικών διαύλων επικοινωνίας

³⁷ Συνολικά, το τμήμα του Business Development είναι υπεύθυνο για τις ενοικιάσεις των χώρων και τις εκδηλώσεις, το πρόγραμμα μελών, τις χορηγίες, τον προγραμματισμό του μουσείου για τις ψυχαγωγικές δράσεις, την ανάπτυξη διαφορετικών κοινών, το κομμάτι του CSI και τον σχεδιασμό των κοινωνικών δράσεων.

και εσωτερικών συνεργειών μεταξύ των τμημάτων ενός μουσείου αποδεικνύεται κρίσιμη για την επίτευξη του επιθυμητού στόχου.

Οργανωτικές αλλαγές και εκπαίδευση προσωπικού

Στα υπό εξέταση μουσεία φαίνεται ότι δεν πραγματοποιήθηκαν οργανωτικές αλλαγές για την ανάπτυξη των δράσεων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας. Δεν υπήρξε, δηλαδή, η **ανάπτυξη νέων τμημάτων**, πρόσληψη νέου εξειδικευμένου προσωπικού ή ενίσχυση με νέους εθελοντές.

Όσον αφορά τη **συμμετοχή των εθελοντών**, εξαίρεση αποτελεί το ΜΜ, το οποίο αξιοποιεί την συμβολή εθελοντών για το πρόγραμμα «Ώρα για Μουσείο», αν και όχι με συστηματικό τρόπο. Συγκεκριμένα, το μουσείο φαίνεται να είναι ανοιχτό στην συνεργασία με εθελοντές, μόνο, όμως, όταν υπάρχει συγκεκριμένο ενδιαφέρον.

Αναφορικά με την **πρόσληψη ειδικού προσωπικού**, η εικαστική ψυχοθεραπεύτρια του ΕΜΣΤ αντιτίθεται στην πρακτική πρόσληψης ψυχιάτρων από τα μουσεία, όπως συμβαίνει ήδη σε ορισμένα μουσεία στη Γαλλία. Όπως επισημαίνει, η πρόσληψη ψυχιάτρων στο χώρο του μουσείου ενδέχεται να απειλήσει και να αλλοιώσει την αυθεντικότητα και την ταυτότητα του οργανισμού. Αντιθέτως, προτείνει την επικοινωνία και τη συνεργασία με εξωτερικούς ειδικούς συνεργάτες, προκειμένου να διεξαχθούν τα προγράμματα ψυχικής υγείας. Με αυτή την άποψη συμφωνεί και ο συνιδρυτής της seveneleven, προτείνοντας τη συνεργασία ως πιο βοηθητική λύση έναντι της πρόσληψης ειδικού προσωπικού. Αυτή η διαδικασία, υποστηρίζει, είναι ένα βήμα προς τα έξω για το μουσείο, καθώς προωθεί την εξωστρέφεια, την εκπαίδευση και τη δημιουργική συνεργασία του μουσείου.

Τέλος, όσον αφορά την **εκπαίδευση προσωπικού**, φαίνεται ότι ορισμένα από τα υπό εξέταση μουσεία έχουν προχωρήσει σε εκπαίδευση των εργαζομένων τους για συγκεκριμένες ομάδες κοινού. Για παράδειγμα, στο ΙΒΕΓ έχει πραγματοποιηθεί εκπαίδευση για τους φύλακες σχετικά με την βρεφική δράση, προκειμένου να μπορούν να προστατεύσουν τα έργα τέχνης σεβόμενοι όμως τις ιδιαίτερες ανάγκες των βρεφών. Επιπλέον, ο συνιδρυτής της seveneleven έχει πραγματοποιήσει

ημερίδα εκπαίδευσης στο ΙΒΕΓ για το προσωπικό σχετικά με θέματα άνοιας, παρέχοντας κατάλληλες γνώσεις και εργαλεία για την αποτελεσματική επικοινωνία με άτομα με γνωστική υστέρηση. Επίσης, στο ΜΦΘ, οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας που συνεργάστηκαν με το μουσείο προσέφεραν υποστήριξη στο προσωπικό για να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις του προγράμματος.

Σχετικά με την ομάδα εκπαίδευσης του ΜΜ, η εκπρόσωπος του μουσείου αναφέρει ότι υπάρχει στήριξη του προσωπικού με τη μορφή της έρευνας και της ενημέρωσης, με τη βοήθεια της επιστημονικής συμβούλου, καθώς και μέσω της συμμετοχής σε συνέδρια. Επισημαίνει, επίσης, ότι η συνεχής εκπαίδευση του προσωπικού είναι ουσιώδης για την επιτυχία των προγραμμάτων.

Ωστόσο, φαίνεται ότι η πλειονότητα των μουσείων που εξετάστηκαν δεν έχει πραγματοποιήσει εκπαίδευση του προσωπικού τους σχετικά με τις ψυχικές νόσους. Η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ επισημαίνει τη σημασία της εκπαίδευσης του προσωπικού στην αναγνώριση των ψυχικών διαταραχών, προκειμένου οι εργαζόμενοι να μπορούν να διαχειριστούν τυχόν κρίσεις και να βοηθήσουν τα άτομα που τις αντιμετωπίζουν. Ωστόσο, η έλλειψη πόρων φαίνεται να αποτελεί το κύριο εμπόδιο για την υλοποίηση αυτού του στόχου. Τέλος, ενδιαφέρουσα είναι η πρότασή της για ενδυνάμωση και υποστήριξη της ψυχικής υγείας του προσωπικού του μουσείου, επισημαίνοντας ότι η πολυπλοκότητα των προγραμμάτων καθώς και οι σύγχρονες συνθήκες ζωής ασκούν καθημερινές πιέσεις στην ευημερία του προσωπικού.

Συνεργασίες

Για να πραγματοποιήσουν τις συγκεκριμένες δράσεις, τα μουσεία φαίνεται ότι συνάπτουν συνεργασίες με φορείς της υγείας ή με ειδικούς επιστημονικούς συνεργάτες. Αυτό που είναι ενδιαφέρον είναι ότι σε όλα τα υπό εξέταση μουσεία οι συνεργασίες επιδιώκονται αμφίδρομα. Συγκεκριμένα, είτε πραγματοποιείται ανοιχτό κάλεσμα για συνεργασίες από τα μουσεία είτε επιδιώκεται η συνεργασία και η σύμπραξη από τους ίδιους τους συνεργαζόμενους φορείς.

Για όλους τους εκπροσώπους των μουσείων, η σύναψη συνεργασιών με ειδικούς φορείς και καταρτισμένους επιστήμονες είναι ζωτικής σημασίας για το τελικό αποτέλεσμα του προγράμματος, καθώς οι συνεργάτες έχουν καίρια

συνεισφορά στην επιστημονική υπόστασή του. Όπως αναφέρει και η εκπρόσωπος του MKT, το μουσείο οφείλει να αναγνωρίζει και να αντιμετωπίζει τις ελλείψεις και τις ανάγκες του και να απευθύνεται στους κατάλληλους συνεργάτες ούτως ώστε να καλύψουν αυτά τα κενά του.

Η εκπρόσωπος το IBEΓ αναδεικνύει τον ρόλο των συνεργασιών στην εξωστρέφεια του μουσείου, επισημαίνοντας πώς αυτές διευρύνουν το κοινό που έρχεται σε επαφή με το μουσείο. Οι συνεργασίες, επομένως, δημιουργούν νέες αφορμές για να προσεγγίσουν το μουσείο νέες ομάδες κοινού, που ενδεχομένως να μην ενδιαφέρονταν αρχικά για τη συλλογή του μουσείου. Κατά την εμπειρία της, οι συνεργασίες είναι μια διαδικασία πειράματος try & error, όπου η συμβατότητα των φιλοσοφιών των εταίρων είναι κρίσιμη. Μάλιστα, το IBEΓ φαίνεται να αντιμετωπίζει τους εξωτερικούς συνεργάτες του ως αναπόσπαστο μέρος του ίδιου του μουσείου και, όταν ανακαλύπτει μια ουσιαστική σύνδεση μαζί τους, προσπαθεί να διαμορφώσει δράσεις «παντρεύοντας» τους συνεργάτες τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η δράση «Νους και αρμονία», όπου το IBEΓ συνένωσε δύο μακροχρόνιες και πολύτιμες συνεργασίες του³⁸ για να δημιουργήσει μια εντελώς νέα πρωτοβουλία.

Σύμφωνα με τον συνιδρυτή της ομάδας seveneleven, η αμοιβαία εμπιστοσύνη, η συζήτηση και η κατανόηση είναι καίριες πτυχές κατά τις συνεργασίες, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τυχόν κωλύματα με εποικοδομητικό τρόπο. Επιπλέον, επισημαίνει τη σημασία της ξεκάθαρης ανάθεσης ρόλων από την αρχή της συνεργασίας, προκειμένου να αποφευχθεί η σύγχυση και να διασφαλιστεί η γνώση των υποχρεώσεων και των δικαιωμάτων του καθενός.

Η εκπρόσωπος του MKT συμπεραίνει ότι οι συνεργασίες αποδίδουν καλύτερα όταν εντάσσονται σε πλαίσια επαναλαμβανομένων προγραμμάτων ή δράσεων, αντίθετα από τις βραχυπρόθεσμες δράσεις. Επιπλέον, όπως διαπιστώνουν τόσο η εκπρόσωπος το MM όσο και εικαστικός του προγράμματος “Colors & Minds”, η μακροχρόνιες συνεργασίες δύνανται να ενισχύσουν και τα οφέλη για τους συμμετέχοντες, βοηθώντας έτσι στην επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων των δράσεων.

³⁸ Την ομάδα seveneleven και το μουσικό σύνολο εγχόρδων De Profundis Ensemble.

Τέλος, φαίνεται ότι όταν πραγματοποιούνται συνεργασίες αυξάνονται και οι ωφελούμενοι, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει και η εκπρόσωπος του ΜΦΘ: «Η συστράτευση διαφορετικών φορέων μπορεί να ωφελήσει μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων πολυποίκιλα και διευρυμένα».

Χρηματοδότηση και βιωσιμότητα των δράσεων

Η χρηματοδότηση των δράσεων μπορεί να προέρχεται είτε από χορηγίες είτε από τον ετήσιο προϋπολογισμό του μουσείου είτε από τα έσοδα των εισιτηρίων των δράσεων, με την πρακτική αυτή να διαφέρει από μουσείο σε μουσείο.

Η χρηματοδότηση των δράσεων που διοργανώνονται από το ΕΜΣΤ και το ΜΦΘ προκύπτει από τον τακτικό προϋπολογισμό του κάθε μουσείου. Κάθε χρόνο, με βάση το κεφάλαιο που διαθέτουν τα μουσεία, σχεδιάζονται και οι αντίστοιχες δράσεις. Η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ δηλώνει χαρακτηριστικά: «Με όλα τα budget μπορείς να δημιουργήσεις κάτι και να συνεισφέρεις».

Στο ΙΒΕΓ οι περισσότερες δράσεις υποστηρίζονται από χορηγούς³⁹, εξασφαλίζοντας έτσι τη δωρεάν συμμετοχή του κοινού. Υπάρχουν, όμως, και πρωτοβουλίες⁴⁰ που χρηματοδοτούνται είτε από τον προϋπολογισμό του μουσείου είτε από τα έσοδα των εισιτηρίων, κάτι που προϋποθέτει την καταβολή αντιτίμου για τη συμμετοχή. Η εκπρόσωπος του μουσείου επισημαίνει τη σημασία της χρηματοδότησης για την βιωσιμότητα των προγραμμάτων, καθώς και την ανάγκη της συνεχούς ανανέωσης, αξιολόγησης και αναπροσαρμογής των δράσεων, προκειμένου αυτές να ανταποκρίνονται καλύτερα στις προσδοκίες των συμμετεχόντων.

Στο ΜΚΤ η υπό εξέταση δράση υποστηρίζεται από χορηγία⁴¹, ενώ η εκπρόσωπος του μουσείου υποστηρίζει ότι: «Για να είναι βιώσιμη μια τέτοια δράση πρέπει ο αντίκτυπός της να ξεπερνά το χρονικό όριο της χρηματοδότησης». Θέτοντας αυτό ως στόχο για το πρόγραμμα «Συλλογικό Ευ Ζην» το ΜΚΤ επιδιώκει να

³⁹ Το «Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους» χρηματοδοτείται από το ΤΙΜΑ Κοινωνικός Ίδρυμα, Το «Παιχνίδι για μεγάλους» υποστηρίζεται από την Alpha Bank, Το «Νους και αρμονία» από το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος.

⁴⁰ Το «Ωρα για μουσική στο μουσείο» και το «Mindfulness στο Μουσείο».

⁴¹ Το «Συλλογικό Ευ Ζην» από το Ίδρυμα Αθηνάς Ι. Μαρτίνου.

δημιουργήσει ένα βιβλίο/ οδηγό προκειμένου αυτή η δράση, ή παρόμοια της, να υλοποιηθεί και από άλλα μουσεία.

Η χρηματοδότηση της υπό μελέτη δράσης του ΜΜ προκύπτει από χορηγία της εταιρείας «Ελληνικός Χρυσός» που συνεισφέρει σημαντικά καλύπτοντας διάφορες δαπάνες του προγράμματος. Αυτές περιλαμβάνουν ειδικά ελαφριά καθίσματα⁴², αναλώσιμα ή ακόμα και αμοιβές των εξωτερικών συνεργατών⁴³ του μουσείου που συνδράμουν στην υλοποίηση των δράσεων. Παράλληλα, για λόγους βιωσιμότητας, όλες οι δράσεις προσιμότητας του ΜΜ σχεδιάζονται και υλοποιούνται εσωτερικά από τους ίδιους τους εργαζόμενους του μουσείου. Η εκπρόσωπος το ΜΜ δηλώνει χαρακτηριστικά: «Υπάρχει επιστημονικός συνεργάτης που λειτουργεί συμβουλευτικά, αλλά το γεγονός ότι οι δράσεις σχεδιάζονται εσωτερικά μας απαλλάσσει από την ανάγκη της βιωσιμότητας, της κατεπείγουσας τουλάχιστον βιωσιμότητας».

Σε αυτό το σημείο προκύπτει μια ενδιαφέρουσα αντίθεση μεταξύ κρατικών και ιδιωτικών μουσείων. Τα κρατικά μουσεία, όπως το ΕΜΣΤ και το ΜΦΘ, που λαμβάνουν κρατικές επιχορηγήσεις, στηρίζονται στον ετήσιο προγραμματισμό τους για την χρηματοδότηση των δράσεων τους, κάτι που καθιστά σαφή τη σημασία της δημόσιας χρηματοδότησης στον τομέα του πολιτισμού. Από την άλλη πλευρά, τα μουσεία ιδιωτικού δικαίου όπως το ΜΚΤ, το ΙΒΕΓ και το ΜΜ, που δεν λαμβάνουν κρατική χρηματοδότηση⁴⁴, αναγκάζονται συχνότερα να αναζητήσουν εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης και να προσαρμόσουν τις προσπάθειες τους ανάλογα. Αυτή η αντίθεση υποδεικνύει την ποικιλία στρατηγικών που ακολουθούνται στον τομέα των μουσείων, ανάλογα με το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας τους, τον τύπο της χρηματοδότησης που λαμβάνουν και τις πηγές που διαθέτουν. Επιπλέον, η διαπίστωση αυτή αντικατοπτρίζει την πολυμορφία και την ευελιξία που χαρακτηρίζει τον τομέα των μουσείων και αποτελεί ένα ενδιαφέρον παράδειγμα της προσαρμογής τους στις διάφορες συνθήκες και ανάγκες του περιβάλλοντος.

⁴² Απαραίτητα για τα άτομα τρίτης ηλικίας που συχνά αντιμετωπίζουν κινητικές δυσκολίες.

⁴³ Η εκπρόσωπος του ΜΜ αναφέρει: «Οι εξωτερικοί συνεργάτες συμβάλλουν συχνά στον εικαστικό και στον μουσικό κομμάτι της δράσης»

⁴⁴ Με εξαίρεση το ΜΜ.

Τα οφέλη των δράσεων για τα μουσεία

Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, τα οφέλη που αντλούν τα μουσεία από την υλοποίηση δράσεων στήριξης της ψυχικής υγείας είναι η προσέλκυση νέου κοινού, η ενίσχυση της εξωστρέφειας των μουσείων, η προαγωγή της συμπερίληψης, η ενδυνάμωση της ταυτότητας των μουσείων, η επιστημονική εξέλιξη των εργαζομένων τους, καθώς και η προσέλκυση νέων χορηγιών.

Προσέλκυση νέου κοινού, εξωστρέφεια και συμπερίληψη. Όλοι οι εκπρόσωποι των μουσείων συμφωνούν ότι οι δράσεις μπορούν να διευρύνουν το κοινό των μουσείων προς κοινωνικές ομάδες ή επισκέπτες που ενδεχομένως δεν θα ενδιαφέρονταν αρχικά για τις συλλογές τους, δίνοντας το έναυσμα για την εμπλοκή των συμμετεχόντων στις μόνιμες και περιοδικές συλλογές των μουσείων. Μέσω δράσεων όπως το «Ψηφιακό παιχνίδι για μεγάλους» του ΙΒΕΓ, τα μουσεία φαίνεται να ανοίγουν τις πόρτες τους σε όλα εκείνα τα άτομα που δεν μπορούσαν να επισκεφθούν τους χώρους του μουσείου, δημιουργώντας προσιτές και εύληπτες διαδραστικές εμπειρίες. Όπως αναφέρει και η εκπρόσωπος του ΜΜ, μέσω της τακτικής επαφής των κοινοτήτων αυτών με το μουσείο, όχι μόνο ενισχύεται η συνδεσή τους με το μουσείο, αλλά δημιουργούνται επίσης σχέσεις με τις οικογένειές τους. Για την εκπρόσωπο του ΕΜΣΤ, αυτή η συμπεριληπτική προσέγγιση μετατρέπει το μουσείο σε χώρο προσβάσιμο για όλους και προωθεί την εξωστρέφειά του, αμβλύνοντας ταυτόχρονα τους αποκλεισμούς.

Ενίσχυση της ταυτότητας του μουσείου. Το να είναι ένα μουσείο προσβάσιμο και φιλικό φαίνεται ότι είναι πολύ σημαντικό και για το προφίλ του μουσείου στη σύγχρονη εποχή. Όπως τονίζει η εκπρόσωπος του ΙΒΕΓ, το μουσείο είναι πρωτίστως ένας κοινωφελής οργανισμός με στόχο την προσφορά και όχι το κέρδος ή την πολιτικοποίηση. Επομένως, μέσω αυτών των δράσεων, ενισχύει αυτή την αποστολή του, ενδυναμώνοντας την παρουσία και τον ρόλο του στην κοινωνία. Η ταυτότητα του μουσείου εξελίσσεται όλο και περισσότερο, καθώς πλέον το μουσείο δεν είναι αποκλειστικά ένας τόπος για μάθηση και ψυχαγωγία, αλλά, όπως δηλώνει και η υπεύθυνη ενσυνειδητότητας του ΙΒΕΓ:

[Το μουσείο] εξελίσσεται σε έναν χώρο όπου ο καθένας μπορεί να βρει απόδραση, να ενδυναμώσει τις σχέσεις του, και να αναζητήσει την εσωτερική του ισορροπία. [...] Έτσι, το μουσείο αναλαμβάνει έναν επιπλέον ρόλο στην κοινωνία λειτουργώντας ως χώρος θεραπείας και ανάταξης για το μυαλό και την ψυχή.

Η μάθηση και η επιστημονική εξέλιξη των εργαζομένων του μουσείου.

Μέσα από την διοργάνωση τέτοιων δράσεων και την αλληλεπίδραση με τα νέα και ευάλωτα κοινά, το μουσείο μαθαίνει και ανακαλύπτει τον εαυτό του, την περιβάλλουσα κοινωνία, τη σύγχρονη πραγματικότητα και τις προκλήσεις της. Όπως επισημαίνει η εκπρόσωπος του ΜΜ, ένα επιπλέον όφελος για τα μουσεία είναι η επιστημονική εξέλιξη των εργαζομένων τους. Παρότι οι επαγγελματίες του μουσείου είναι έμπειρα στελέχη, κατά τον σχεδιασμό αυτών των δράσεων αντιμετωπίζουν διαρκώς την πρόκληση της ανανέωσης και της διαμόρφωσης ενός σύγχρονου λεξιλογίου. Έτσι, αυτές οι νέες ανάγκες που προκύπτουν συμβάλλουν στην επιστημονική εξέλιξη τους, διευρύνουν το πεδίο των γνώσεών τους, και κυρίως ενισχύουν την προσωπική τους εξέλιξη, ως άνθρωποι. Σε αντίστοιχη προσέγγιση η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ αναφέρει:

Η μάθηση είναι ένα από τα σημαντικότερα οφέλη για τα μουσεία. [...] Μαθαίνουμε να ακούμε, μαθαίνουμε να αντιλαμβανόμαστε, μαθαίνουμε να είμαστε κοντά στο κοινό μας, μαθαίνουμε να είμαστε ένα ανθρωποκεντρικό ίδρυμα. Να μην είμαστε ένας οργανισμός ο οποίος είναι ξεριζωμένος από την κοινωνία που ζει, αλλά ένας οργανισμός που ακολουθεί την κοινωνία που τον έχει γεννήσει.

Η προσέλκυση νέων χορηγιών. Το ΜΜ ήταν το μοναδικό μουσείο που ανέδειξε τον οικονομικό παράγοντα ως ένα από τα οφέλη των μουσείων. Η εκπρόσωπος του μουσείου ανέφερε ότι οι δράσεις και η ανταπόκριση του κοινού έχουν αυξήσει το ενδιαφέρον για χορηγίες, συμβάλλοντας έτσι στη βιωσιμότητα τόσο του μουσείου όσο και των ίδιων των δράσεων. Με την ύπαρξη χορηγιών, καταλήγει, η πραγματοποίηση και η βελτίωση των δράσεων διευκολύνεται, ενισχύοντας το αρχικό όραμα του μουσείου.

Προκλήσεις

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εκπρόσωποι των μουσείων κατά την πραγματοποίηση δράσεων φαίνεται να διαφέρουν από αυτά που αντιμετωπίζουν οι κλινικοί συνεργάτες τους. Κύριο πρόβλημα αποτελεί η δυσκολία στην εύρεση διαθέσιμου χώρου εντός του μουσείου για τις δράσεις. Συγκεκριμένα, η πρόκληση

είναι να συντονιστούν όλες οι δράσεις, χωρίς να παρενοχλούνται οι λειτουργίες του μουσείου. Όπως επισημαίνει η εκπρόσωπος του ΙΒΕΓ, οι διαθέσιμοι χώροι είναι περιορισμένοι και πρέπει να ληφθούν υπόψη οι επιπλέον δράσεις και λειτουργίες, όπως εκπαιδευτικά προγράμματα, εργαστήρια, ξεναγήσεις, εκδηλώσεις καθώς και ο απλός επισκέπτης, προκειμένου να διασφαλιστεί η ομαλή λειτουργία του μουσείου και η ικανοποίηση των επισκεπτών.

Για το ΜΦΘ μια σημαντική πρόκληση αντιπροσώπευε το εμπόδιο της επικοινωνίας και της διάχυσης της πληροφορίας. Ωστόσο, η εκπρόσωπος του μουσείου τόνισε ότι για να αντιμετωπιστεί αυτή η δυσκολία, το μουσείο επιδίωξε την άμεση επαφή με τα νοσοκομεία και τους ογκολογικούς ασθενείς.

Μία ακόμα πρόκληση που επισημάνθηκε από το ΕΜΣΤ είναι η ανάγκη προσαρμογής των δράσεων στις αλλαγές των εκθέσεων του μουσείου. Καθώς οι εκθέσεις ολοκληρώνονται, τα έργα που χρησιμοποιούνται ως ερεθίσματα στις δράσεις πρέπει να αντικατασταθούν, και αυτό απαιτεί συνεχή ευελικία στον σχεδιασμό των δράσεων.

Για την εκπρόσωπο του ΜΜ η πρόκληση έγκειται στην εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη. Δηλαδή, μετά τον σχεδιασμό του θεωρητικού πλαισίου της δράσης ξεκινούν οι προκλήσεις, καθώς κατά την υλοποίησή του πρέπει πολλές φορές να αναθεωρήσουν και να τροποποιήσουν τον τύπο και την ποικιλία των ερεθισμάτων που χρησιμοποιούν στη δράση. Επιπλέον, πρόκληση είναι από όλον αυτόν τον πλούτο αφορμών που προσφέρει το ΜΜ, να επιλεγούν εκείνα τα λίγα και κατάλληλα ερεθίσματα που θα ενισχύσουν τους συμμετέχοντες.

Στο κλειστό πρόγραμμα “Colors & Minds”, η πρόκληση για την συντονίστρια εικαστικό είναι η εναλλαγή των φοιτητών στο πρόγραμμα. Δηλαδή, η τακτική διαμόρφωση των κατάλληλων ομάδων συμμετεχόντων, καθώς η σύνθεση τους λαμβάνει χώρα προτού βρεθούν όλοι στους χώρους του μουσείου. Η εικαστικός κάνει λόγο και για όλους αυτούς τους «αστάθμητους παράγοντες» που μπορεί να αντιμετωπίζει ο κάθε άνθρωπος ξεχωριστά. Έτσι, η πρόκληση έγκειται στο ότι είναι πάρα πολλά διαφορετικά άτομα που πρέπει να συνυπολογιστούν και να δοθεί προσοχή στην παρουσία τους στους χώρους του μουσείου, στην διατήρηση του ενδιαφέροντός τους και την θετική επίδραση στην διάθεσή τους, προκειμένου να

λειτουργήσει η ομάδα και κατ' επέκταση το ίδιο το πρόγραμμα. Για την ίδια αυτό αποτελεί τόσο την μεγαλύτερη πρόκληση αλλά και τη μεγαλύτερη ανταμοιβή.

Η εικαστική ψυχοθεραπεύτρια του ΕΜΣΤ αντιμετώπισε μια σειρά δυσκολιών κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του προγράμματος «Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου- Εξερευνώντας την εικόνα μου». Καταρχάς, η πανδημία έθεσε ένα σημαντικό εμπόδιο, καθώς το πρόγραμμα δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί δια ζώσης και έπρεπε να μετατραπεί σε διαδικτυακή μορφή. Κάτι τέτοιο απαιτούσε εντελώς διαφορετικό σχεδιασμό και επικοινωνία με τους συμμετέχοντες, και η ίδια ανέφερε ότι ήταν αδύνατο να δημιουργηθεί κάτι αντίστοιχα αποτελεσματικό όπως το προηγούμενο δια ζώσης πρόγραμμα, καθώς η μουσειακή εμπειρία ήταν κεντρικό στοιχείο της διαδικασίας. Μία άλλη πρόκληση ήταν η προσαρμογή στο μη κλινικό περιβάλλον του μουσείου. Ως κλινικός είχε να αντιμετωπίσει ένα θέμα ταυτότητας κατά την αρχική φάση του προγράμματος, καθώς είχε συνηθίσει να εργάζεται σε κλινικό πλαίσιο. Όπως αναφέρει:

Η δυσκολία ήταν στο κατά πόσο αυτό το θεραπευτικό κομμάτι προδίδεται από πλευράς μας μέσα σε έναν χώρο πολιτισμού και στο πώς θα βρίσκαμε το καινούργιο πλαίσιο, γιατί για κάθε ψυχοθεραπευτική παρέμβαση χρειάζεται ένα πλαίσιο για να ενταχθεί και για να υπάρχει ασφάλεια.

Συμβολή στην εμπειρία και στη διάθεση του επισκέπτη

Αξιολογήσεις. Για να γνωρίζει το κάθε μουσείο την επίδραση που μπορούν να έχουν οι υπό εξέταση δράσεις στην εμπειρία του επισκέπτη καθώς και την επίτευξη των στόχων τους, είναι απαραίτητο να πραγματοποιεί έρευνα αξιολόγησης για τις ίδιες τις δράσεις.

Συγκεκριμένα, η εκπρόσωπος του ΜΦΘ αναφέρθηκε στη χρήση ερωτηματολογίων μετά την ολοκλήρωση κάθε προγράμματος, προκειμένου να αξιολογηθεί η επίτευξη των στόχων του. Στο πλαίσιο του «Συλλογικό Ευ Ζην» στο ΜΚΤ, οι φόρμες αξιολόγησης κατανεμήθηκαν κατά τα εργαστήρια των εφήβων για να αξιολογηθεί το αποτέλεσμα και να προσδιορίσουν τυχόν βελτιώσεις που απαιτούνται. Στο ΙΒΕΓ προσπαθούν πάντα να αξιολογούν τα προγράμματά τους, αν και δεν έχουν καταφέρει στο «Νους και αρμονία» και

στο «Mindfulness στο μουσείο», διότι οι πρωτοβουλίες αυτές είναι ακόμα σε αρχικό στάδιο. Το ΕΜΣΤ χρησιμοποιεί εργαλεία αξιολόγησης για τη θεραπευτική ομάδα των δράσεων, όπως επίσης για τα ειδικά σχολεία και τα συμπεριληπτικά εργαστήρια, με διαφορετικά ερωτηματολόγια αξιολόγησης για κάθε πρόγραμμα και ομάδα συμμετεχόντων. Τέλος, το ΜΜ χρησιμοποιεί ηλεκτρονικές φόρμες αξιολόγησης με ερωτήσεις που είναι εύκολο να απαντηθούν, ενώ, επίσης, παρέχει μια φόρμα αξιολόγησης για τους φροντιστές των συμμετεχόντων, όπως οι οικογένειες τους ή άτομα από φορείς, π.χ. από την εταιρεία Alzheimer, τα ΚΗΦΗ⁴⁵. Την επιστημονική αξιολόγηση του προγράμματος αναλαμβάνει έως τώρα η επιστημονική συνεργάτιδα του μουσείου, ωστόσο είναι στα άμεσα σχέδια του ΜΜ να επιτευχθεί επιστημονική αξιολόγηση από εξειδικευμένους φορείς, νοσοκομεία και ιατρεία μνήμης.

Συμβολή στην εμπειρία και στη διάθεση του επισκέπτη. Βάσει των απαντήσεων των ερωτηθέντων, προκύπτει ότι οι υπό εξέταση δράσεις ενθαρρύνουν την κατανόηση της τέχνης από το κοινό και την αντίληψη ότι η τέχνη είναι προσιτή σε όλους, ανεξαρτήτως ηλικίας ή γνωστικού υπόβαθρου. Επιπλέον, τα προγράμματα αυτά δίνουν ζωντάνια στις συλλογές και τους χώρους του μουσείου, ενισχύοντας την εμπειρία επίσκεψης στο μουσείο. Αυτό επιτρέπει στον επισκέπτη να ανακαλύψει το μουσείο και τις συλλογές του υπό διαφορετική οπτική και να εμπλουτίσει τις γνώσεις του αναφορικά με τα εκτιθέμενα έργα, ακόμη και σε θέματα που δεν θα τον ενδιέφεραν υπό άλλες συνθήκες.

Μέσω της συμμετοχής του σε ψυχοκοινωνικά και ψυχοθεραπευτικά προγράμματα, ο επισκέπτης ανακαλύπτει την επίδραση της τέχνης και του μουσείου στην αντίληψη του εαυτού και των συναισθημάτων του. Επίσης, κατά τη διάρκεια των δράσεων, οι συμμετέχοντες έρχονται σε επαφή με διάφορα εργαλεία εκφραστικότητας και επικοινωνίας που σε συνδυασμό με την κοινωνική διάσταση των προγραμμάτων εμπλουτίζουν την εμπειρία τους στο μουσείο. Επομένως, έχοντας ενεργοποιήσει το νου και το σώμα, οι επισκέπτες αναχωρούν από το

⁴⁵ Κέντρα Ημερήσιας Φροντίδας Ηλικιωμένων.

μουσείο περισσότερο ανθεκτικοί ψυχικά, έτοιμοι να εξερευνήσουν άλλες παρόμοιες εμπειρίες και σε άλλα μουσεία, και κάνοντας τα μουσεία μέρος της καθημερινής ζωής τους. Τέλος, μέσα από την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων και τη διαρκή ανανέωση των δράσεων, οι επισκέπτες αντιλαμβάνονται το μουσείο ως ένα ζωντανό οργανισμό, γεγονός που τους δημιουργεί μια σταθερή ανάγκη για επισκέψεις σε μουσεία.

Η ανάπτυξη σχέσεων με το νέο κοινό

Οι ερωτηθέντες επισημαίνουν τη σημασία της ανάπτυξης υγιών σχέσεων με το κοινό, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για χρόνο, προκειμένου να δημιουργηθεί μια σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ μουσείου και του κοινού. Εξίσου σημαντικές εμφανίζονται οι έννοιες της «προσαρμοστικότητας» και της «ευελιξίας» των μουσείων, οι οποίες διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο όχι μόνο κατά τον σχεδιασμό των δράσεων αλλά και κατά την εξέλιξη τους.

Επιπλέον, οι ερωτηθέντες θεωρούν κρίσιμο να λαμβάνουν ανατροφοδότηση από τους συμμετέχοντες, προκειμένου να βελτιώνουν τα ειδικά προγράμματα τους, αλλά και γενικότερα να κάνουν αλλαγές μεγαλύτερης κλίμακας στο ίδιο το μουσείο. Όπως τονίζει η εκπρόσωπος του ΜΚΤ, σημαντικό είναι να υπάρχει πληθώρα δράσεων που θα διαμορφώσουν σχέσεις με ποικίλες ομάδες κοινού. Ενώ, όπως αναφέρει η εκπαιδεύτρια ενσυνειδητότητας, μετά τις δράσεις τα μουσεία οφείλουν να δίνουν εργαλεία ενδυνάμωσης και για το σπίτι, ώστε η μουσειακή εμπειρία να προσφέρει περαιτέρω εξέλιξη.

Τέλος, η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ τονίζει τη σημασία της σταθερότητας των δράσεων και της καλής οργάνωσης, καθώς και την ανάγκη για αποτελεσματική προώθηση των δράσεων στο κοινό. Η εκπρόσωπος του ΙΒΕΓ υπογραμμίζει τη σημασία του σταδιακής και μεθοδικής «ανοιχτότητας» προς το κοινό, διότι η εξυπηρέτηση κάθε νέου κοινού απαιτεί αναδιοργάνωση του ίδιου του μουσείου.

Μουσεία και πολιτιστική συνταγογράφηση

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων εξέφρασαν θετική στάση ως προς το νέο πρόγραμμα της πολιτιστικής συνταγογράφησης, αναγνωρίζοντάς το ως έναν τρόπο για τη διασφάλιση ισότιμης πρόσβασης στον πολιτισμό. Μάλιστα, οι ερωτηθέντες τονίζουν τα πολλαπλά οφέλη που μπορεί να φέρει, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα το θετικό αντίκτυπο του πολιτισμού στην ευρύτερη ευημερία και ψυχική υγεία του πληθυσμού.

Πέραν των πλεονεκτημάτων για τους πολίτες, ορισμένοι ερωτηθέντες υπογράμμισαν επίσης τα οφέλη που θα μπορούσε να έχει η πολιτιστική συνταγογράφηση για το ίδιο το μουσείο, όπως η διερεύνηση του κοινού του καθώς και η εκπαίδευση του προσωπικού του. Επιπλέον, αναγνωρίστηκε ότι η επιτυχία αυτού του προγράμματος θα ευνοήσει την διεξαγωγή παρόμοιων δράσεων στο μέλλον και θα συμβάλει στη μακροχρόνια διατήρησή τους πεδίο των μουσείων.

Όλα τα μουσεία εκδηλώνουν έντονο ενδιαφέρον συμμετοχής στο πιλοτικό πρόγραμμα της πολιτιστικής συνταγογράφησης, με τα δημόσια υπό εξέταση μουσεία να βρίσκονται ήδη στην πρώτη φάση της έρευνας και τα ιδιωτικά μουσεία να προετοιμάζονται κατάλληλα για την ενδεχόμενη ένταξή τους. Σε αυτό το πλαίσιο, τα μουσεία εκτιμούν ότι η εμπειρία και οι γνώσεις τους στο πεδίο μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στην επιτυχή εφαρμογή και κλιμάκωση συστημικών πρωτοβουλιών, όπως αυτή της πολιτιστικής συνταγογράφησης. Ωστόσο, οι ειδικοί συνεργάτες τους προτείνουν ότι τα υπάρχοντα προγράμματα θα πρέπει να προσαρμοστούν ή και να δομηθούν εκ νέου ανάλογα με το κοινό και το πλαίσιο δράσης, ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της πολιτιστικής συνταγογράφησης και να είναι λειτουργικά και αποτελεσματικά προς όφελος όλων των εμπλεκόμενων.

Ταυτόχρονα, όπως επισημαίνει και ο συνιδρυτής της seveneleven, προτού εισαχθούν δράσεις στην πολιτιστική συνταγογράφηση, είναι ζωτικής σημασίας να υπάρχει ένα συγκεκριμένο κλιμάκιο, ώστε η ομάδα των ειδικών που κρίνουν τις δράσεις εισαγωγής στο πρόγραμμα να είναι πλήρως ενήμερη για τα προγράμματα και να μην βασίζεται αποκλειστικά σε γραπτές αιτήσεις, καθώς δεν είναι απαραίτητο να συνάδει το περιεχόμενο της δράσης με την γραπτή αίτηση. Ακόμη και μετά την αξιολόγηση, αφού, δηλαδή, εισαχθούν οι δράσεις στην πολιτιστική

συνταγογράφηση, οι γιατροί που συνταγογραφούν οφείλουν να γνωρίζουν όλα τα διαθέσιμα προγράμματα ώστε να συνταγογραφήσουν αυτό που είναι πιο κατάλληλο για τον ασθενή.

Οι ειδικοί συνεργάτες των μουσείων επισημαίνουν ότι η απλή συνταγογράφηση επισκέψεων σε μουσεία δεν είναι αρκετή για μια θετική επίδραση στην ψυχική υγεία. Αντίθετα, απαιτείται η συμμετοχή σε συγκεκριμένα, καλά δομημένα προγράμματα που θα προσφέρουν μια εποικοδομητική εμπειρία στους ψυχικά νοσούντες. Επιπλέον, είναι σημαντικό να υπάρχει πληθώρα επιλογών στα συνταγογραφούμενα πολιτιστικά δρώμενα, καθώς ο καθένας έχει διαφορετικές προτιμήσεις και ενδιαφέροντα στην τέχνη και τον πολιτισμό. Ενώ, όπως αναφέρει και η ψυχολόγος του «Νους και αρμονία», κρίνεται εξίσου απαραίτητο ο γιατρός που συνταγογραφεί το πρόγραμμα να είναι ενήμερος και για το ψυχολογικό ιστορικό του ατόμου στο οποίο απευθύνεται η συνταγογράφηση, προκειμένου να τον παραπέμψει σε μια πολιτιστική εμπειρία που θα τον ωφελήσει πραγματικά.

Τέλος, ορισμένοι από τους ερωτηθέντες αναφέρθηκαν στη σημασία προσαρμογής της πολιτιστικής συνταγογράφησης στην κουλτούρα της χώρας μας, αντί μια στείρας αφομοίωσης ή υιοθέτησής της. Δεδομένου ότι η ελληνική κουλτούρα διαφέρει από αυτές άλλων χωρών, όπου έχει ήδη εφαρμοστεί το πρόγραμμα, είναι ουσιώδες να αναπτύξουμε μια προσέγγιση που να είναι προσαρμοσμένη στην ελληνική πραγματικότητα, τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητές μας.

Κεφάλαιο 6. Συμπεράσματα και προτάσεις

Στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, επιχειρήθηκε να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο τα μουσεία οργανώνουν δράσεις που αποσκοπούν στην ενίσχυση της ψυχικής υγείας. Επιπλέον, η έρευνα επεδίωξε να ανοίξει μια συζήτηση γύρω από τον θεραπευτικό ρόλο των μουσείων, χωρίς, ωστόσο, να διεξαχθεί μια ενδελεχής έρευνα επί του θέματος. Για την διεξαγωγή της έρευνας, έγιναν συνεντεύξεις με εκπροσώπους μουσείων και με τους επιστημονικούς συνεργάτες τους, ενώ ταυτόχρονα η ερευνήτρια πραγματοποίησε συμμετοχική παρατήρηση σε ορισμένες από τις υπό εξέταση δράσεις. Αφού ολοκληρώθηκε η αναλυτική διαδικασία και λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα ευρήματα, μπορούμε να συνοψίσουμε τα τελικά συμπεράσματα.

Καταρχάς, όπως φαίνεται τόσο από τις απαντήσεις των ερωτηθέντων όσο και από τη σχετική βιβλιογραφία, τα μουσεία μπορούν να ενισχύσουν την ψυχική υγεία μέσω διαφόρων δράσεων, όπως είναι η εικαστική ψυχοθεραπεία, οι πρακτικές ενσυνειδητότητας και τα εργαστήρια ευαισθητοποίησης, με κάθε μία να έχει διαφορετικούς στόχους και οφέλη στην ψυχική υγεία. Ωστόσο, η μεγάλη ποικιλία των δράσεων και του περιεχομένου τους κάνει δύσκολη την ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο τα μουσεία υποστηρίζουν την ψυχική υγεία. Η διάκριση ανάμεσα σε ψυχοκοινωνικές και θεραπευτικές δράσεις φαίνεται κρίσιμη, καθώς και η κατηγοριοποίησή τους ανάλογα με το κοινό που εξυπηρετούν. Τέλος, η διάκριση μεταξύ ανοικτών και κλειστών προγραμμάτων, καθώς και το εάν αυτά παρέχονται δωρεάν ή όχι, είναι σημαντική για τον καθορισμό των στόχων και τον σχεδιασμό των δράσεων. Συνεπώς, οι δράσεις, όπως σωστά είχαμε υποθέσει, δεν είναι συγκρίσιμες, καθώς εξυπηρετούν διαφορετικές ομάδες κοινού και στόχους. Ωστόσο, παρατηρείται ότι πολλές δράσεις αξιοποιούν παρόμοια εργαλεία για να επιτύχουν τους στόχους τους, κάτι που ενδεχομένως σχετίζεται με τη φύση των μουσείων που εξετάζονται, δηλαδή ότι πρόκειται για μουσεία τέχνης.

Συγκεκριμένα, τα κύρια εργαλεία που φαίνεται να αξιοποιούνται στις υπό εξέταση δράσεις περιλαμβάνουν την συνειρμική σκέψη, την εικαστική δημιουργία, το χιούμορ, την επιβράβευση, ερωταποκρίσεις, ασκήσεις κινησιολογίας, τεχνικές διαλογισμού, γνωστικά και απτικά (hands-on) ερεθίσματα και το κουτί της μνήμης.

Ενώ σε περιπτώσεις ψηφιακών δράσεων αξιοποιούνται και ψηφιακά μέσα, όπως η εικονική πραγματικότητα, κουίζ, μουσικές συνθέσεις και ηχοτοπία. Επιπλέον, φαίνεται ότι στις περισσότερες δράσεις δίνονται εργαλεία που οι συμμετέχοντες μπορούν να αξιοποιήσουν και εκτός του χώρου του μουσείου, στοιχείο που ενισχύει την μάθηση και την χαλάρωσή τους και, ενδεχομένως, την θεραπεία⁴⁶ τους.

Εξίσου σημαντικό φάνηκε το ζήτημα του περιεχομένου των δράσεων, το οποίο φαίνεται κατά κανόνα να βασίζεται στο περιεχόμενο των περιοδικών και μόνιμων εκθέσεων των μουσείων. Μάλιστα, η ποικιλομορφία των συλλογών και των θεματικών με τις οποίες ασχολείται ένα μουσείο καθορίζει και την δυνατότητα πειραματισμού στις δράσεις, προσφέροντας διαφορετικές εμπειρίες από συνάντηση σε συνάντηση. Ωστόσο, φαίνεται ότι τις περισσότερες φορές οι δράσεις βασίζονται σε λίγες αναφορές σε εκθέματα του μουσείου, ώστε να μην υπάρχει καταιγισμός πληροφορίας και να δίνεται έμφαση στην ιστορία και την αφήγηση γύρω από τα ερεθίσματα. Τέλος, η έρευνα έδειξε ότι η διαμόρφωση του περιεχομένου κάθε δράσης εξαρτάται από τους στόχους που θέτουν οι συντονιστές της και το κοινό στο οποίο απευθύνεται.

Από την έρευνα προέκυψε ότι στόχος των περισσότερων δράσεων είναι η αλλαγή της αντίληψης για τα μουσεία, μέσω της παρουσιάσής τους ως χώρους ευκαιριών για μάθηση, χαλάρωση και εκτόνωση. Επιπλέον, οι δράσεις αυτές επιδιώκουν την ενίσχυση της εμπειρίας των επισκεπτών και την ενδυνάμωση της αυτοεκτίμησης, της αυτοπεποίθησης και της αυτογνωσίας των συμμετεχόντων. Προωθείται, επίσης, η συνεργασία, η εμπιστοσύνη και η δημιουργία σχέσεων μέσω της ενεργού συμμετοχής σε δράσεις που ενισχύουν την αλληλοκατανόηση και την ανοιχτή συνεργασία. Στις περιπτώσεις των ψυχοθεραπευτικών προγραμμάτων, ο βασικός στόχος είναι η θεραπεία μέσω της εικαστικής δημιουργίας.

Η βιβλιογραφική επισκόπηση ανέδειξε ένα κενό αναφορικά με τον σχεδιασμό των δράσεων, ένα θέμα που η παρούσα μελέτη προσπάθησε να καλύψει. Η έρευνα κατέδειξε ότι η πρώτη κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση είναι ο καθορισμός των στόχων, του κοινού και της ομάδας που θα τις υλοποιήσει. Συνήθως, αυτά απαιτούν συνέργειες, με εξαίρεση μουσεία, που για λόγους βιωσιμότητας των προγραμμάτων

⁴⁶ Όταν πρόκειται για ψυχοθεραπευτικά προγράμματα.

τους, προτιμούν τον εσωτερικό σχεδιασμό. Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, η επαναληψιμότητα και η σταθερότητα των δράσεων, αποτελούν κρίσιμες παραμέτρους για την ανάπτυξη σχέσεων με το κοινό. Εντούτοις, είναι σημαντικό οι δράσεις να προσαρμόζονται και να βελτιώνονται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Στη συνέχεια, η εύρεση επιστημονικών συνεργατών και τρόπων χρηματοδότησης είναι ζωτικής σημασίας για όλα τα μουσεία. Συνεπώς, φαίνεται ότι τα υπό εξέταση μουσεία υιοθετούν ορισμένες βασικές προσεγγίσεις, κάτι που δείχνει ότι η δράση τους είναι καλά σχεδιασμένη και οργανωμένη. Αυτό υπογραμμίζει τη σημασία της δημιουργίας στρατηγικών προσέγγισης και σχεδιασμού από τα μουσεία, ειδικά όταν ασχολούνται με ευαίσθητες ομάδες κοινού.

Η έρευνα υπέδειξε, επίσης, ότι τόσο ο σχεδιασμός της εκάστοτε δράσης όσο και το περιεχόμενο της, εξαρτάται πολύ από τα κριτήρια συμμετοχής στις δράσεις, με βασική διάκριση τα ανοικτά και κλειστά προγράμματα. Προτείνεται, λοιπόν, η απόφαση για το αν ένα πρόγραμμα θα είναι ανοικτό ή κλειστό να λαμβάνεται από την αρχή του σχεδιασμού του, με βάση τους επιδιωκόμενους στόχους και το ωφελούμενο κοινό.

Επιπλέον, η έρευνα αναδεικνύει τις ομοιότητες στα τμήματα και το ανθρώπινο δυναμικό των μουσείων που εμπλέκονται σε αυτές τις δράσεις, ενώ τονίζει και τη σημασία της εσωτερικής συνεργασίας στα μουσεία. Συνήθως, οι δράσεις είναι αρμοδιότητα των εκπαιδευτικών τμημάτων, ωστόσο, η δομή αυτή μπορεί να ποικίλει ανάλογα με την κλίμακα και τον τρόπο οργάνωσης του μουσείου. Ανεξάρτητα από το τμήμα που είναι υπεύθυνο για τις δράσεις, η έρευνα φανερώνει ότι η ανάπτυξή τους απαιτεί συνεργασία πολλών τμημάτων του μουσείου, όπως, για παράδειγμα, το τμήμα fundraising και το τμήμα επικοινωνίας. Επιπλέον, άλλα τμήματα, όπως το τμήμα συντήρησης ή η συνεργασία με επιμελητές και ιστορικούς τέχνης του μουσείου, μπορούν να συνεισφέρουν στο περιεχόμενο των δράσεων, παρέχοντας ειδικά εργαλεία και ιδέες. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι η εσωτερική αλληλεπίδραση των τμημάτων του μουσείου είναι καθοριστικής σημασίας για την επιτυχία των υπό εξέταση προγραμμάτων.

Επίσης, η έρευνα δεν φανέρωσε την ανάγκη για οργανωτικές αλλαγές για την υλοποίηση αυτών των δράσεων, όπως η δημιουργία νέων τμημάτων ή επιπλέον ενίσχυση εθελοντών ή πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού. Παρά το ότι η

πρόσληψη εξειδικευμένου προσωπικού δεν προκρίθηκε από τους ερωτηθέντες, η συνεργασία με εξωτερικούς ειδικούς θεωρήθηκε επωφελής. Όσον αφορά την εκπαίδευση του προσωπικού, φαίνεται ότι υπάρχει προσπάθεια εκπαίδευσης του προσωπικού για συγκεκριμένες ομάδες κοινού, ωστόσο, υπάρχει έλλειψη εκπαίδευσης του προσωπικού σχετικά με τις ψυχικές νόσους εν γένει, λόγω έλλειψης πόρων. Συνεπώς, προκύπτει ένα σημαντικό σημείο βελτίωσης για τα μουσεία, το οποίο πρέπει να λάβουν υπόψη καθώς επανασχεδιάζουν τις διαδικασίες τους για να προσελκύσουν το νέο κοινό και να το ενσωματώσουν στον προϋπολογισμό τους. Επιπλέον, είναι σημαντικό να εξετάσουν τη δυνατότητα παροχής ψυχοκοινωνικής υποστήριξης στο προσωπικό τους.

Η έρευνα αναδεικνύει, ακόμη, την ουσιαστική σημασία των εξωτερικών συνεργασιών για την επιτυχημένη υλοποίηση των προγραμμάτων των μουσείων. Αυτές οι συνεργασίες, είτε απορρέουν από ανοιχτές προσκλήσεις των ίδιων των μουσείων είτε από προτάσεις εξωτερικών φορέων, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιστημονική εγκυρότητα των δράσεων και την επίτευξη των στόχων τους. Είναι σαφές ότι η επιλογή κατάλληλων συνεργατών αποτελεί κρίσιμη διαδικασία, ενισχύοντας την εξωστρέφεια του μουσείου και προσελκύοντας νέες ομάδες κοινού που πιθανόν δεν θα ενδιαφερόντουσαν αρχικά για τις συλλογές του. Τα οφέλη τέτοιων συνεργασιών εκτείνονται τόσο στα μουσεία όσο και στους συμμετέχοντες και ενδέχεται να είναι ακόμα μεγαλύτερα όταν οι συνεργασίες αυτές είναι μακροχρόνιες. Ωστόσο, κάτι που δεν παρατηρήσαμε μέχρι τώρα στον ελληνικό χώρο είναι οι συνέργειες μεταξύ μουσείων, όπως εκείνη που παρατηρήθηκε στην περίπτωση του “Artefact” στην Βόρεια Ουαλία. Κάτι τέτοιο θα συνέβαλε σημαντικά στην εξωστρέφεια των μουσειακών δράσεων, ενώ ο διαμοιρασμός της τεχνογνωσίας και της εμπειρίας τους, ενδεχομένως να οδηγούσε σε δράσεις με ακόμα πιο ποιοτικό περιεχόμενο. Τα μουσεία οφείλουν, επομένως, να αποφεύγουν τον ανταγωνισμό και να προτιμούν την αλληλομάθηση, ιδίως όταν πρόκειται για τις ευαίσθητες ομάδες του κοινού. Επιπλέον, εάν τα μουσεία συνεργάζονταν μεταξύ τους, θα μπορούσαν να εφαρμόζουν κοινή αξιολόγηση των δράσεών τους, παρέχοντας περισσότερα επιστημονικά δεδομένα για την επίδρασή τους στην ευημερία των συμμετεχόντων.

Όσον αφορά την χρηματοδότηση των δράσεων, διαπιστώθηκε ότι η βιωσιμότητα των δράσεων στα υπό εξέταση μουσεία σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο χρηματοδότησης τους. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι τα μουσεία που λαμβάνουν κρατική χρηματοδότηση σπάνια αντιμετωπίζουν την πρόκληση να αναζητήσουν εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης, σε αντίθεση με τα μουσεία που δεν στηρίζονται σε κρατικές χρηματοδοτήσεις. Αυτή η παρατήρηση υποδηλώνει ότι, για να βελτιωθούν και να επεκταθούν αυτές οι δράσεις, το κράτος οφείλει να τις υποστηρίξει, δεδομένου ότι αυτές έχουν σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο. Αυτό, βέβαια, αποτελεί πρόκληση, λαμβάνοντας υπόψη το ιδιαίτερο θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του κάθε μουσείου, ωστόσο ευελπιστούμε ότι με την πολιτιστική συνταγογράφηση κάτι τέτοιο θα είναι πιο εφικτό. Παρόλ' αυτά, αναγνωρίζουμε ότι τα μουσεία, ανεξαρτήτως του μεγέθους τους και του budget που διαθέτουν, έχουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν δράσεις με κοινωνικό αντίκτυπο, στοιχείο που αντικατοπτρίζει την πολυμορφία και την ευελιξία που διακρίνει τον κόσμο των μουσείων.

Ένα άλλο συμπέρασμα είναι ότι οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι εκπρόσωποι των μουσείων κατά την πραγματοποίηση δράσεων διαφέρουν από αυτές που αντιμετωπίζουν οι κλινικοί συνεργάτες τους. Για τους πρώτους, η κύρια δυσκολία συνίσταται στην εύρεση διαθέσιμου χώρου για τις δράσεις και στην αποτελεσματική επικοινωνία και διάχυση της πληροφορίας στο κοινό. Ως προς το περιεχόμενο των δράσεων, η πρόκληση έγκειται στην προσαρμογή τους στις αλλαγές των εκθέσεων του μουσείου και στην επιλογή των κατάλληλων ερεθισμάτων. Επιπλέον, η πανδημία δυσκόλεψε ακόμα περισσότερο τον σχεδιασμό των δράσεων, απαιτώντας τη μετάβασή τους στο διαδίκτυο. Τέλος, όσον αφορά τους κλινικούς συνεργάτες των μουσείων το κύριο ζήτημα που φαίνεται να τους απασχολεί είναι η προσαρμογή τους σε ένα μη κλινικό περιβάλλον, που διαφοροποιείται από τη συνήθη πρακτική τους. Επομένως, φαίνεται ότι για την υλοποίηση των δράσεων, την διασφάλιση της επιστημονικής αξιοπιστίας τους και την αντιμετώπιση των προκλήσεων, απαιτείται από τα μουσεία επιστημονικός σχεδιασμός, προσαρμοστικότητα και ευελιξία. Ταυτόχρονα, όσον αφορά το πρόβλημα συντονισμού των δράσεων και την επίδρασή τους στη λειτουργία των μουσείων, ίσως θα έπρεπε να εξεταστεί η δυνατότητα διεξαγωγής αυτών των

δράσεων κατά τις μέρες που το μουσείο είναι κλειστό, όπως συνέβη στο πρόγραμμα “Art Shed” στο M Shed του Bristol. Κάτι τέτοιο θα παρέχει στους συμμετέχοντες μια αίσθηση προνομιακής σύνδεσης με τον μουσειακό χώρο και, συνεπώς, θα βελτιώνει την εμπειρία τους. Επιπλέον, και σε αυτή την περίπτωση, η συνεργασία μεταξύ των μουσείων θα ήταν χρήσιμη, επιτρέποντας τη διεξαγωγή των δράσεων σε διαφορετικά μουσεία κάθε φορά, εξασφαλίζοντας την συνεχή ροή των μουσειακών λειτουργιών. Αυτή η πρακτική θα μπορούσε να είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε μουσεία με περιορισμένο χώρο, ενώ σε μουσεία με πολυάριθμα παραρτήματα και χώρους, όπως το MM, κάτι τέτοιο δεν θα ήταν απαραίτητο.

Η έρευνα φώτισε, επίσης, τα πολυδιάστατα οφέλη των δράσεων για τα ίδια τα μουσεία. Το κυριότερο από αυτά είναι η προσέλκυση νέων ομάδων κοινού που πιθανόν να μην ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για τις συλλογές τους. Αυτή η συμπεριληπτική προσέγγιση ενισχύει την εξωστρέφεια του μουσείου και αμβλύνει τυχόν αποκλεισμούς. Παράλληλα, αν και το οικονομικό όφελος δεν φαίνεται τόσο σημαντικό, η αύξηση του ενδιαφέροντος για χορηγίες συμβάλλει στη βιωσιμότητα του μουσείου και των ίδιων των δράσεων. Ταυτόχρονα, η συμβολή στη μάθηση, την επιστημονική εξέλιξη και την προσωπική ανάπτυξη των εργαζομένων των μουσείων αποτελεί ένα επιπρόσθετο όφελος. Τέλος, μέσω αυτών των δράσεων, το μουσείο ενδυναμώνει την αποστολή του να προσφέρει για το κοινό καλό, ενισχύοντας την ταυτότητα και τον ρόλο του στην κοινωνία. Συνεπώς, η ένταξη τέτοιων δράσεων στο μουσειακό σχεδιασμό έχει θετική επίδραση τόσο στους συμμετέχοντες όσο και στα ίδια τα μουσεία.

Βεβαίως, για να κατανοήσουν τα μουσεία πώς οι δράσεις τους επηρεάζουν την εμπειρία των επισκεπτών και πώς μπορούν να επιτύχουν τους στόχους τους, χρειάζεται έρευνα αξιολόγησης. Παρά τις προσπάθειες πολλών μουσείων για αξιολόγηση, η επιστημονική αξιολόγηση από εξειδικευμένους φορείς, όπως νοσοκομεία και ειδικά ιατρεία, δεν έχει εφαρμοστεί ευρέως. Αυτό αποτελεί έναν τομέα στον οποίο τα μουσεία μπορούν να βελτιωθούν για να υποστηρίξουν την επιστημονική εγκυρότητα των προγραμμάτων τους. Επιπλέον, θα ήταν χρήσιμο να χρησιμοποιούν κοινές μεθόδους αξιολόγησης για προγράμματα που απευθύνονται

στον ίδιο τύπο κοινού, προκειμένου να ενισχυθεί η συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων μεταξύ μουσείων και να προωθηθεί η έρευνα στον τομέα.

Πέραν αυτού, σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, οι δράσεις αυτές ενισχύουν την κατανόηση της τέχνης και εμπλουτίζουν την εμπειρία των επισκεπτών, παρέχοντας τους πρόσβαση σε διάφορα εργαλεία εκφραστικότητας και επικοινωνίας. Επιπλέον, προωθούν τους επισκέπτες να ανακαλύψουν το μουσείο και τις συλλογές του με νέους τρόπους, εμπλουτίζοντας τις γνώσεις τους και καθιστώντας τα μουσεία μέρος της καθημερινής ζωής τους.

Από την έρευνα φάνηκε, επίσης, η σημασία της δημιουργίας εμπιστοσύνης με το κοινό στα μουσεία, στοιχείο που απαιτεί χρόνο, προσαρμοστικότητα και ευελιξία. Η ανατροφοδότηση από τους επισκέπτες είναι κρίσιμη για τη βελτίωση των προγραμμάτων και η ποικιλία των δράσεων δύναται να ενισχύσει την μουσειακή εμπειρία τους. Η σταθερότητα και η καλή οργάνωση των δράσεων, μαζί με την αποτελεσματική προώθηση τους, είναι ουσιώδους σημασία για την ενίσχυση των σχέσεων με το κοινό. Τέλος, συμπεραίνουμε ότι η «ανοιχτότητα» προς το κοινό πρέπει να επιδιωχθεί σταδιακά και μεθοδικά, καθώς κάθε νέα σχέση απαιτεί την πλήρη αναδιοργάνωση του μουσείου.

Όσον αφορά την πολιτιστική συνταγογράφηση, όλα τα μουσεία εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τη συμμετοχή στο πρόγραμμα, με τα δημόσια μουσεία να βρίσκονται ήδη στην πρώτη φάση της έρευνας και τα ιδιωτικά μουσεία να προετοιμάζονται για την ενδεχόμενη ένταξή τους. Οι ερωτηθέντες αναφέρθηκαν στα οφέλη του πολιτισμού για την ευημερία και την ψυχική υγεία, καθώς και τη σημασία της πολιτιστικής συνταγογράφησης για την ανάπτυξη των μουσείων, συμπεριλαμβανομένης της διερεύνησης του κοινού τους καθώς και της εκπαίδευσης του προσωπικού τους. Ωστόσο, η προσαρμογή των υπαρχόντων προγραμμάτων στις ανάγκες και το πλαίσιο δράσης της πολιτιστικής συνταγογράφησης είναι απαραίτητη για την αποτελεσματικότητα και λειτουργικότητά τους. Επιπλέον, πριν από την εισαγωγή νέων δράσεων, είναι σημαντικό να υπάρχει ένα συγκεκριμένο κλιμάκιο αξιολόγησης τους, προκειμένου η επιτροπή αξιολόγησης των δράσεων να είναι πλήρως ενήμερη για το περιεχόμενο και τα εργαλεία που αξιοποιούν οι

προτεινόμενες δράσεις. Τέλος, η προσαρμογή στην ελληνική πραγματικότητα και κουλτούρα είναι ουσιώδης για την επιτυχή υλοποίηση της πολιτιστικής συνταγογράφησης, δημιουργώντας νέες πρακτικές που θα αντανakλούν τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες της τοπικής κοινότητας.

Μετά από μια εκτεταμένη αποτίμηση της βιβλιογραφίας καθώς και διεξαγωγή της παρούσας έρευνας, διαπιστώνουμε ότι τα προγράμματα ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας πραγματοποιούνται κυρίως από μουσεία στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη⁴⁷. Επομένως, ο προβληματισμός μας αναφορικά με τον αποκλεισμό των περιφερειακών περιοχών και των κατοίκων τους φαίνεται να επιβεβαιώνεται. Μια πιθανή λύση θα μπορούσε να είναι, ενδεχομένως, η συνεργασία μεταξύ μουσείων καθώς και η εφαρμογή της πολιτιστικής συνταγογράφησης, προκειμένου να διασφαλιστεί η πρόσβαση σε αυτού του είδους τις υπηρεσίες σε περιφερειακό επίπεδο.

Εν κατακλείδι, στην παρούσα μελέτη επιδιώχθηκε μια ενδεδειγμένη απόπειρα χαρτογράφησης των πρωτοβουλιών ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας από τα μουσεία, ως ένα πεδίο που επείγει να διερευνηθεί στην χώρα μας. Οι μελλοντικές ερευνητικές προσπάθειες προτείνεται να επικεντρωθούν στην διεξοδική αξιολόγηση αυτού του ερευνητικού πεδίου, συλλέγοντας και αναλύοντας ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα από τους συμμετέχοντες, στη δημιουργία κοινών στρατηγικών σχεδιασμού και ανάδειξης των δράσεων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, καθώς και στην ανάπτυξη και διερεύνηση συνεργασιών μεταξύ μουσείων. Η κοινή επιστημονική αξιολόγηση των δράσεων και η ενεργός συμμετοχή τους κράτους σε τέτοιου είδους πρωτοβουλίες αποτελούν ουσιαστικά βήματα προόδου. Ωστόσο, μέσω της πολιτιστικής συνταγογράφησης, ευελπιστούμε να διορθωθούν τυχόν περιφερειακές ανισότητες στην υλοποίηση των δράσεων καθώς και να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα και η επιστημονική αξιολόγηση τους, συνεισφέροντας ουσιαστικά στην πρόοδο της κοινωνίας με έναν πιο ολιστικό και δίκαιο τρόπο.

⁴⁷ Από τα πέντε εξεταζόμενα μουσεία τα τέσσερα βρίσκονται στην Αθήνα και το ένα στη Θεσσαλονίκη.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αντωνίου, Σ. (2001). Η διαπολιτισμική διάσταση στην κοινωνική ψυχολογία. Στο Σ. Παπαστάμου (επιμ.), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία* (τ. Α', σσ. 289-328). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αυδίκος, Β. (2014). *Οι πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Βάλμα, Β. (2003). Ψυχική υγεία. Προσεγγίσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού. *Κλίμακα* Vol., 4-9).
- Γκότσης, Στ. και Βοσνίδης, Π. 2008, «Μουσείο και ψυχική υγεία: μια πρόκληση», *ILISSIA* 2, 36-41
- Δαλιάκα, Α. (2023, April 26). Νέο πρόγραμμα Προσωπικής Ανάπτυξης «Συλλογικό Ευ Ζην» του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης [New Personal Development Program "Collective Well-Being" of the Museum of Cycladic Art]. Η πλατφόρμα πολιτισμού του gov.gr beta. <https://digitalculture.gov.gr/2023/04/neo-programma-prosopikis-anaptixis-silogiko-ef-zin-tou-mousiou-kikladikis-technis/>
- ΔΙΗΜΕΡΟ ΦΕΣΤΙΒΑΛ “ΤΕΧΝΗ & ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ” 25 & 26 ΜΑΪΟΥ 2023 ΣΤΗΝ ΑΙΓΙΝΑ, ΔΗΜΟΣ ΑΙΓΙΝΑΣ. (2023, May 20). Ανακτήθηκε από <https://www.aegina.gr/web/%ce%b4%ce%b5%ce%bb%cf%84%ce%af%ce%bf/%ce%b4%ce%b9%ce%b7%ce%bc%ce%b5%cf%81%ce%bf-%cf%86%ce%b5%cf%83%cf%84%ce%b9%ce%b2%ce%b1%ce%bb-%cf%84%ce%b5%cf%87%ce%bd%ce%b7-%cf%88%cf%85%cf%87%ce%b9%ce%ba%ce%b7-%cf%85%ce%b3%ce%b5%ce%b9%ce%b1/>
- Ζήση, Α. & Στυλιανίδης, Σ. (2004). Αγωγή και προαγωγή της ψυχικής υγείας: Αποσαφηνίσεις και προοπτικές, *Εγκέφαλος* 41, (1). Ανακτήθηκε 17 Οκτωβρίου, 2023, από <http://www.encephalos.gr/full/41-1-03g.htm>
- Καψάλη, Β. (2020). *Ο ρόλος των μουσείων στη θεραπευτική λειτουργία της τέχνης* (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

- Καβουνίδη, Τ. (1996). Κοινωνικός Αποκλεισμός: Έννοια, Κοινοτικές πρωτοβουλίες, Ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής. Στο Η. Κατσούλη, Δ. Καραντινού, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, Ε. Φρονίμου (Eds.), *Διαστάσεις του Κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής : Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο* (σελ. 50). Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κεφαλληνού, Α. (2020). *Το μουσείο ως καταλύτης για την προαγωγή της ψυχικής και κοινωνικής υγείας στα άτομα τρίτης ηλικίας. Πρόταση στρατηγικής ανάπτυξης κοινού. Μελέτη Περίπτωσης: Ίδρυμα Βασίλης & Ελίζας Γουλανδρή* (Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Αθήνα.
- Κοκοβίδου, Ε. (2021). *Ο ρόλος των πολιτιστικών οργανισμών στην πρόσβαση και ενσωμάτωση των ευπαθών ομάδων. Μελέτη περίπτωσης.* (Μεταπτυχιακή διατριβή, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο). Arpothesis eap.
- Κόντη, Μ. (Επιμ.). (2023). *Η τέχνη της απόκρισης: Καλλιτεχνική έρευνα για την εικαστική ψυχοθεραπεία.* Αθήνα, Ελλάδα: ΕΜΣΤ.
- Κυριαζή, Ν. (2011). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών* (ζ' έκδοση). Αθήνα: Πεδίο.Μανίκα, Σ. (2022). *Πολιτισμός και ψυχική υγεία. Ο κοινωνικός ρόλος της τέχνης ως παράγοντα ευαισθητοποίησης και εξάλειψης του κοινωνικού στίγματος και των διακρίσεων που σχετίζονται με τις παθήσεις της ψυχικής υγείας. Η περίπτωση του διεθνούς φεστιβάλ τέχνης ART4MORE.* (Μεταπτυχιακή διατριβή, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο). Arpothesis eap.
- Λακασάς, Α. (2023, November 26). *Στο θέατρο και στο μουσείο με συνταγή γιατρού.* Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. <https://www.kathimerini.gr/society/562748434/sto-theatro-kai-sto-moyseio-me-syntagi-giatroy/>
- Μούλιου, Μ. (2014). Τα μουσεία στον 21ο αιώνα: προκλήσεις, αξίες, ρόλοι, πρακτικές. Στο Γ. Μπίκος & Α. Κανιάρη (Επιμ.), *Μουσειολογία. Πολιτιστική Διαχείριση και Εκπαίδευση* (σσ. 77-111). Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Νέο πρόγραμμα Προσωπικής Ανάπτυξης «ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΕΥ ΖΗΝ» του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης. (2023). Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. ημερομηνία <https://www.kathimerini.gr/pages/announcements/562380085/neo-programma-prosopikis-anaptyxis-sylogiko-ey-zin-toy-moyseioy-kykladikis-technis/>
- Οικονόμου, Μ., Μπεχράκη, Α., & Χαρίτση, Μ. (2020). Το στίγμα της ψυχικής ασθένειας: Ιστορική αναδρομή και θεωρητική πλαισίωση. *Ψυχιατρική*, 31, 36-46.

Πασχαλιώρη, Β., & Μίλεση, Χ. (2005). Η ποιοτική μέθοδος της «συμμετοχικής» παρατήρησης: Επισημάνσεις και προβληματισμοί. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 10, 20-33.

Συκκά, Γ. (2023, January 11). *Η τέχνη κάνει καλό στην υγεία*. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. <https://www.kathimerini.gr/culture/562217680/i-techni-kanei-kalo-stin-ygeia/>

Τούλα, Μ. (2023). *Στο MOMus οι ογκολογικοί ασθενείς βρίσκουν στήριξη στην αγκαλιά της τέχνης*. Parallaxi Magazine. <https://parallaximag.gr/epikairoτητα/reportaz/sto-momus-oi-ogkologikoi-astheneis-vriskoun-stirixi-stin-agkalia-tis-technis/>

Ξενόγλωσση

Aked, J., Marks, N., Cordon, C., & Thompson, S. (n.d.). *Five ways to wellbeing*. New Economics Foundation. Ανακτήθηκε από: <https://neweconomics.org/2008/10/five-ways-to-wellbeing>

American Alliance of Museums. (2014). Museums on call: How museums are addressing health issues. Ανακτήθηκε από: <http://aam-us.org/docs/default-source/advocacy/museums-oncall.pdf?sfvrsn=8>.

Art, Wellness, and Mental Health. (2022, November 9). *American Alliance of Museums*. <https://www.aam-us.org/2022/11/09/art-wellness-and-mental-health/>

Baring Foundation and Museums Association. (2021). Creatively Minded at the Museum: Creative and Mental Health Activity in Museums. Retrieved from https://baringfoundation.org.uk/wp-content/uploads/2021/03/BF_Creatively-minded-at-the-museum_WEB_mr.pdf

Barnes, Amy & Chen, Chia-Li & Lin, Chun-Hung & Lin, Shih-Ku & Lau, Tak-Cheung & Besley, Joanna & Chynoweth, Adele & Sirik, Savina & Men, Pechet & Seng, Kunthy & Allegaert, Patrick & Coleborne, Catharine & Gale, Colin. (2014). Museums and Mental Health. *Museum Worlds* 2, https://www.researchgate.net/publication/304203577_Museums_and_Mental_Health

Bekkering, G. E., Corremans, M., Gemignani, M., Gerber, N., Godderis, L., Kaewma, S., Khammathit, A., Steel, J., & Hannes, K. (2023). Culture-based prescribing to improve

- mental health: a scoping review protocol. *JB I Evidence Synthesis*, 21(8), 1679-1686.
<https://doi.org/10.11124/JBIES-22-00211>
- Besley, J. (2014). Compassionate museums? *Museum Worlds*, 2, 148+.
<https://link.gale.com/apps/doc/A396615807/AONE?u=anon~71f15889&sid=googleScholar&xid=7bfad8c8>
- Bicherdike, L., Booth, A., Wilson, P. M., Farley, K., & Wright, K. (2017). Social prescribing: less rhetoric and more reality. A systematic review of evidence. *BMJ Open*.
- Boardman, J. (2011), "Social exclusion and mental health – how people with mental health problems are disadvantaged: an overview", *Mental Health and Social Inclusion*, Vol. 15 No. 3, pp. 112-121. <https://doi.org/10.1108/20428301111165690>
- Braun, V. & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. Στο H. Cooper (Ed.), *APA Handbook of Research Methods in Psychology* (σ. 51-77). Washington: American Psychological Association
- Burchardt, T., LeGrand, J. and Piachaud, D. (2002). Degrees of exclusion: developing a dynamic, multidimensional measure, in Hills, J., LeGrand, J. and Piachaud, D. (Eds), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oxford (Chapter 3).
- Callard, F., & Friedli, L. (2005). Imagine East Greenwich: A qualitative evaluation. *Journal of Public Mental Health*, 4, 29–41.
- Camic, P. M., Baker, E., DClinPsy, & Tischler, V. (2016). Theorizing How Art Gallery Interventions Impact People with Dementia and Their Caregivers. *The Gerontologist*, 1033-1041
- Camic, P. M., Tischler, V. and Pearman, C. (2014). Viewing and making art together: An eightweek gallery-based intervention for people with dementia and their caregivers. *Aging & Mental Health*, 18(2), 161–168.
<http://dx.doi.org/10.1080/13607863.2013.818101>
- Camic, P. M., & Chatterjee, H. J. (2013). Museums and art galleries as partners for public health interventions. *Perspectives in Public Health*, 133(1), 66-71.
doi:10.1177/1757913912468523
- Care - Healing. Haroula Hadjinicolaou, Maria Kokorotskou, Denise Nikolakou, Paraskevi Sakka. (n.d.). Ανακτήθηκε October 18, 2023, από
<https://www.youtube.com/watch?v=dJ4sAVQSxeQ&list=PLq7PCKgDdyjFbFq8ijTRwO3LRKIZGNDZP&index=12>

- Cattan, M., & Tilford, S. (2006). *Mental health promotion: a lifespan approach*. New York, NY: McGraw-Hill International.
- Charr, M. (2023, June 30). *How Museums Are Reaching Out to People With Dementia*. MuseumNext. <https://www.museumnext.com/article/designing-museum-programmes-for-people-with-dementia/>
- Chatterjee, H. (2016) Museums and art galleries as settings for public health interventions. In: Clift S and Camic P.M. (eds), *Oxford Textbook of Creative Arts, Health, and Wellbeing*. Oxford: Oxford University Press. pp. 281-289
- Chatterjee, H. J., Camic, P. M., Lockyer, B., & Thomson, L. J. (2018). Nonclinical community interventions: a systematised review of social prescribing schemes. *Arts & Health*, 10(2), 97-123. <https://doi.org/10.1080/17533015.2017.1334002>
- Chatterjee, H., Polley, M. and Clayton, G. (2018) 'Social prescribing: community-based referral in public health', *Perspectives in Public Health*, 138(1), pp. 18–19. doi: 10.1177/1757913917736661.
- Chatterjee, H., & Noble, G. (2013). *Museums, health and well-being*. Farnham, Surrey, England; Burlington, VT, USA: Ashgate Publishing Limited.
- Colbert, S., Cooke, A., Camic, P. M., & Springham, N. (2013). The art-gallery as a resource for recovery for people who have experienced psychosis. *The Arts in Psychotherapy*, 40(2), 250-256.
- Coleborne, C. (2020). The Asylum and Its Afterlife. In: *Why Talk About Madness?. Mental Health in Historical Perspective*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21096-0_3
- Coleborne, C. (2011). Collecting Psychiatry's Past: Collectors and Their Collections of Psychiatric Objects in Western Histories. In *Exhibiting Madness in Museums: Remembering Psychiatry through Collections and Display* (pp. 14–29). London and New York: Routledge.
- Commission of the Pan American Health Organization on Equity and Health Inequalities. (2019). *Just societies: health equity and dignified lives*. Report of the Commission of the Pan American Health Organization on Equity and Health Inequalities. Washington DC: Pan American Health Organization. Ανακτήθηκε από <https://iris.paho.org/handle/10665.2/51571>.

- Corrigan, P. W., & Watson, A. C. (2007). The stigma of psychiatric disorders and the gender, ethnicity, and education of the perceiver. *Community Mental Health Journal*, 43(5), 439–458. <https://doi.org/10.1007/s10597-007-9084-9>
- Crocker, J., Major, B., & Steele, C. (1998). Social stigma. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th ed., pp. 504–553). McGraw-Hill.
- Dayson, C., & Bennett, E. (2017). Evaluation of the Rotherham mental health social prescribing service 2015/16-2016/17 (Centre for Regional Economic and Social Research, Report No. 25). Ανακτήθηκε από <https://www4.shu.ac.uk/research/cresr/sites/shu.ac.uk/files/eval-rotherham-mental-health-social-prescribing.pdf%0Ahttp://www4.shu.ac.uk/research/cresr/sites/shu.ac.uk/files/eval-rotherham-health-social-prescribing-2015-2017.pdf>
- Dawson, C. (2002). *Practical Research Methods: A User-friendly Guide to Mastering Research Techniques and Projects*. Oxford: How To Books.
- Deakin, T. (2022, January 14). *What social prescribing can do for museums*. MuseumNext. <https://www.museumnext.com/article/what-social-prescribing-can-do-for-museums/>
- Deakin, T. (2022, January 11). *The role of museums in supporting the wellbeing of children and families*. MuseumNext. <https://www.museumnext.com/article/the-role-of-museums-in-supporting-the-wellbeing-of-children-and-families/>
- Dementia. (n.d.). Ανακτήθηκε October 18, 2023, από <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/a-z-topics/dementia>
- Dodd, J. and Jones, C. (2014) *Mind, body, spirit: How museums impact health and wellbeing* Leicester: Research Centre for Museums and Galleries.
- Dohrenwend, B. P. (2000). The role of adversity and stress in psychopathology: some evidence and its implications for theory and research. *Journal of Health and Social Behavior*, 41(1). doi:10.2307/2676357.
- Dowlen, R. (2020). *Culture on referral: Research digest* [Internet]. Ανακτήθηκε από [https://www.culturalvalue.org.uk/resources/culture-on-referral-research-digest/Enhancing health and wellbeing](https://www.culturalvalue.org.uk/resources/culture-on-referral-research-digest/Enhancing%20health%20and%20wellbeing). (n.d.). Museums Association. Ανακτήθηκε από <https://www.museumsassociation.org/campaigns/museums-change-lives/enhancing-health-and-wellbeing/>

- Falk, John H., and Lyne D. Dierking. 1992. "Redefining the Museum Experience: The Interactive Experience Model." *Visitor Studies* 4 (1): 173–176.
- Fish, B. J. (2006). Image-based narrative inquiry of response art in art therapy (Publication No. 3228081). Union Institute and University. ProQuest Dissertations Publishing.
- Friedl, L. (2009). Mental health, resilience and inequalities [Internet]. Denmark: WHO Regional Office for Europe. Ανακτήθηκε από: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/107925/E92227.pdf>
- GBD Results Tool. (2019). In: Global Health Data Exchange [website]. Seattle: Institute for Health Metrics and Evaluation. Ανακτήθηκε από <https://ghdx.healthdata.org/gbd-results-tool?params=gbd-api-2019-permalink/2537ec0fb3bbbf9114a868394976128b>.
- Goffman, E. (1970). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Penguin, Harmondsworth.
- Green, J., & Luke, J. J. (2019). *Cultivating emotional wellbeing: Museums & art therapy*. Seattle: University of Washington.
- Hoven, K. V. (2020). The Social Prescription of Museums: Supporting the Health of Our Communities Through Museum Engagement. In E. Rodrigues & L. Dudley (Eds.), *Museological Review Issue 24: What is a museum today?* (pp. 67-72). University of Leicester.
- How can your museum support children and families' wellbeing?* (n.d.). Kids in Museums. Ανακτήθηκε από <https://kidsinmuseums.org.uk/resources/how-can-your-museum-support-children-and-families-wellbeing/>
- Ingram, R. E., & Luxton, D. D. (2005). Vulnerability-stress models. In B. L. Hankin & J. R. Z. Abela (Eds.), *Development of psychopathology: A vulnerability-stress perspective*. Thousand Oaks: Sage Publications. doi:10.4135/9781452231655.n2.
- Ioannides, E. (2017). Museums as therapeutic environments and the contribution of art therapy. *Museum International*, 68:271-272, 98-109.
- Jensen, A., & Bonde, L. O. (2020). An arts on prescription programme: perspectives of the cultural institutions. *Community Mental Health Journal*, 56(8), 1473-1479.
- Jensen, A., Stickley, T., Torrissen, W., & Stigmar, K. (2017). Arts on prescription in Scandinavia: a review of current practice and future possibilities. *Perspectives in Public Health*, 137(5), 268-274. doi:10.1177/1757913916676853

- Karen Mak. The impacts of arts and cultural engagement: evidence from population-based surveys. (n.d.). Ανακτήθηκε October 23, 2023, από https://www.youtube.com/watch?v=H2wjGR1E_-4&list=PLq7PCKgDdyjFbFq8ijTRwO3LRKIZGNDZP&index=2
- Kelsey, T., & Kenny, M. (2021). Townscapes: The Value of Social Infrastructure. The Bennett Institute for Public Policy. Ανακτήθηκε από https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/media/uploads/files/Townscapes_The_value_of_infrastructure.pdf
- Kimberlee, R. H. (2013). Developing a Social Prescribing approach for Bristol. October. 1–45. Ανακτήθηκε από http://eprints.uwe.ac.uk/23221/1/Social_Prescribing_Report-final.pdf
- Kreps, C. (2013). Participation, Museums, and Civic Engagement. Στο Nicholls, A., Pereira, M., Sani, M. (eds) (2013). *New Trends in Museums of the 21st century*, The Learning Museum Network Project, σ. 85-101. Ανακτήθηκε από <http://www.lemproject.eu/WORKING-GROUPS/museums-in-the-21st-century-1/7th-reportnew-trends-in-museums-of-the-21st-century/view>
- Labadi, S., Giliberto, F., Rosetti, I., Shetabi, L., & Yildirim, E. (2021). Heritage and the sustainable development goals: policy guidance for heritage and development actors [Internet]. ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) Open Archive. Ανακτήθηκε από: <https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2453>
- Lackoi, K., Patsou, M., and Chatterjee, H.J. et al. (2016) *Museums for Health and Wellbeing. A Preliminary Report*, National Alliance for Museums, Health and Wellbeing. Available at: <https://museumsandwellbeingalliance.wordpress.com>
- Lanceley, A., Noble, G., Johnson, M., Balogun, N., Chatterjee, H. J. and Menon, U. (2011). Investigating the therapeutic potential of a heritage-object focused intervention: a qualitative study. *Journal of Health Psychology*. 17(6) 809–820.
- Leonard, M. (2010). Exhibiting Popular Music: Museum Audiences, Inclusion and Social History. *Journal of New Music Research*, 39(2), 171–181.
- Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd E. & Patsiow, D. (2007). *The Multi-Dimensional Analysis of Social Exclusion*. Bristol Institute for Public Affairs, University of Bristol.

- Liou, K. T., Boas, R., Murphy, S., Leung, P., Boas, S., Card, A., & Asgary, R. (2021). Addressing Psychosocial Stressors through a Community-Academic Partnership between a Museum and a Federally Qualified Health Center: A Qualitative Study. *Journal of health care for the poor and underserved*, 32(2), 767-782.
- Lundgaard, B., & Thorek Jense, J. (Eds.). (2013). *Museums: Social Learning Space and Knowledge Producing Processes*. Styrelsen: Danish Agency for Culture.
- Mackay, R. (2022, February 7). Health & wellbeing in museums: time for a 'happiness revolution'? Blooloop. <https://blooloop.com/museum/opinion/health-and-wellbeing-in-museums/>
- Madge, C., & Harrisson, T. (1938). *First year's work by mass-observation*. London: Lindsay Drummond
- Marmot, M., Friel, S., Bell, R., Houweling, T. A. J., & Taylor, S. (2008). Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health. *Lancet*, 372 (9650), 1661–1669. doi:10.1016/S0140-6736(08)61690-6.
- Marxen, E. (2009). Therapeutic thinking in contemporary art. *The Arts in Psychotherapy*, 36(3), 131-139. doi.org/10.1016/j.aip.2008.10.004
- Mason, J. (2002). *Qualitative Researching* (2nd edition). London, Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Mental health. (n.d.). Ανακτήθηκε October 18, 2023, από <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>.
- Mental health of adolescents*. (n.d.). Ανακτήθηκε από <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>
- Morgan, C., Burns, T., Fitzpatrick, R., Pinfold, V. and Priebe, S. (2007). Social exclusion and mental health: conceptual and methodological review. *British Journal of Psychiatry*, Vol. 191, pp. 477-83.
- Morrow, S. L., & Smith, M. L. (2000). Qualitative research for counseling psychology. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Handbook of counseling psychology* (3rd ed., pp. 199-230). New York: Wiley.
- Morse, N., Thomson, L.J., Brown, Z and Chatterjee, H.J. (2015) Effects of creative museum outreach sessions on measures of confidence, sociability and well-being for mental health and addiction recovery service-users, *Arts & Health: An International Journal*

for Research, Policy and Practice, 7:3, 231-246,
DOI:10.1080/17533015.2015.1061570

Morse, N. (2019). The social roles of museum: From social inclusion to health and wellbeing. In O'Neill, M., & Hooper, G. (Eds.), *Connecting Museums* (pp. 48-65). Routledge/Taylor & Francis Group.

Mughal R., Polley M., Sabey A. & Chatterjee H.J. (2022) How Arts, Heritage and Culture can support health and wellbeing through social prescribing. NASP.

Museum Definition. (n.d.). International Council of Museums. Ανακτήθηκε από <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>

Museums and Inclusion. (n.d.). International Council of Museums. Ανακτήθηκε από <https://icom.museum/en/research/cultural-democracy-and-inclusion/>

National Alliance for Museums, Health & Wellbeing. (n.d.). National Alliance for Museums, Health & Wellbeing. Ανακτήθηκε από <https://museumsandwellbeingalliance.wordpress.com/>

NHS. (2014). *Five Year Forward View*. England

NHS. (2018). *Social prescribing for children, young people, parents and carers*. Ανακτήθηκε από:

https://wiki.healthylondon.org/Social_prescribing_for_children,_young_people,_parents_and_carers

Nicholas Yatromanolakis. Arts' impact on health and wellbeing: A policy perspective. (n.d.). Ανακτήθηκε October 18, 2023, από https://www.youtube.com/watch?v=wg-K_VVRyXk&list=PLq7PCKgDdyjFbFq8ijTRwO3LRKIZGNDZP&index=1

Nightingale, J. (2009). Healing Spaces. *Museum Practice*, 48(Winter), 43–44.

Paddon, H., Thomson, L., Lanceley, A., Menon, U., Noble, G. and Chatterjee, H.J. (2013) Evidence of wellbeing benefits from a heritage-in-health intervention with hospital patients: A mixed methods approach. *Arts & Health: An International Journal for Research, Policy and Practice*. DOI: 10.1080/17533015.2013.800987

Patel, V., Belkin, G. S., Chockalingam, A., et al. (2013). Grand challenges: Integrating mental health services into priority care platforms. *PloS Medicine*, 10, e1001448.

Patel, V., Saxena, S., Lund, C., Thornicroft, G., Baingana, F., Bolton, P., et al. (2018). The Lancet Commission on global mental health and sustainable development. *Lancet*, 392(10157), 1553–1598. doi:10.1016/S0140-6736(18)31612-X.

- Philipp, R., & Thorne, P. (2018). The Art of Wellbeing: A Public Health Perspective. Athens Journal of Health, 107-120.
- Potter, S. (2013). Arts on prescription 2010–2012 Research report [Internet]. Arts and Mind. Ανακτήθηκε από https://kar.kent.ac.uk/65624/1/arts-on-prescription-2010_12_research-report_susan-potter.pdf.
- Poulos, R. G., Marwood, S., Harkin, D., Opher, S., Clift, S., Cole, A. M., ... & Poulos, C. J. (2019). Arts on prescription for community-dwelling older people with a range of health and wellness needs. Health & social care in the community, 27(2), 483-492
- Richardson, J. (2022, August 4). *Are museums good for your mental health?* MuseumNext. <https://www.museumnext.com/article/are-museums-good-for-your-mental-health/>
- Richardson, J. (2019, July 11). Museums Joining the Mental Health Conversation. MuseumNext. <https://www.museumnext.com/article/museums-joining-the-mental-health-conversation/>
- Rosenblatt, B., & Rosenblatt, B. (2016). Museum Education and Art Therapy: Promoting Wellness in Older Adults. 8650(April). <https://doi.org/10.1080/10598650.2014.11510821>
- Salom, A. (2008). The Therapeutic Potentials of a Museum Visit. International Journal of Transpersonal Studies, 27(1), 98-103. doi:10.24972/ijts.2008.27.1.98
- Sandell, R. (2003). Social Inclusion, the Museum and the Dynamics of Sectoral Change. *Museum and Society*, 1(1), 45–62. <https://lra.le.ac.uk/bitstream/2381/52/1/mands4.pdf>
- Sartorius, N., & Schulze, H. (2005). Reducing the stigma of mental illness: A report from a global programme of the World Psychiatric Association. Cambridge University Press.
- Scott, C.A. (2009). Exploring the evidence base for museum value. *Museum Management and Curatorship*, 24(3), 195-212.
- Silverman, L. (2010). *The Social Work of Museums*. London: Routledge.
- Silverman, L. H. (2002). The Therapeutic Potential of Museums as Pathways to Inclusion. In R. Sandell (Ed.), *Museums, Society, Inequality* (pp. 69–83). London: Routledge.
- Simon, N. (2010) *The Participatory Museum*. CreateSpace. Ανακτήθηκε από <http://www.participatorymuseum.org/>.

- Solly, M. (n.d.). Canadian Doctors Will Soon Be Able to Prescribe Museum Visits as Treatment. Smithsonian Magazine. Ανακτήθηκε από <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/canadian-doctors-will-soon-be-able-prescribe-museum-visits-180970599/>
- Sumner, R. C., Crone, D. M., Baker, C., Hughes, S., Loughren, E. A., & James, D. V. (2020). Factors associated with attendance, engagement and wellbeing change in an arts on prescription intervention. *Journal of Public Health*, 42(1), e88-e95.
- Teuton, J., et al. (2015). Social prescribing for mental health: background paper. Scotland: NHS Health Scotland. Ανακτήθηκε από <http://www.healthscotland.scot/media/2067/social-prescribing-for-mental-health-background-paper.pdf>.
- Thomson, L. J., Camic, P. M., & Chatterjee, H. J. (2015). Social prescribing: A review of community referral schemes [Internet]. University College London. Ανακτήθηκε από <https://repository.canterbury.ac.uk/item/881q4/social-prescribing-a-review-of-community-referral-schemes>
- UNESCO. (2019). UNESCO Report on the Implementation of the 2015 Recommendation on Museums and Collections. UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0028/002899/289919E.pdf>
- Veall, D. et al. (2017). Museums on Prescription: A guide to working with older people. UK. Available at: culturehealthresearch.wordpress.com/museums-on-prescription.
- Well-being becomes a meaningful horizon for museums.* (n.d.). Ανακτήθηκε από <https://www.ibsafoundation.org/en/blog/well-being-becomes-meaningful-horizon-for-museums>
- Whelan, G. (2015). Understanding the social value and well-being benefits created by museums: A case for social return on investment methodology. *Arts & Health*, 7(3), 216-230. doi:10.1080/17533015.2015.1065574
- Winnicott, D.W. (1992). Transitional objects and transitional phenomena (First published in 1951). In: D.W. Winnicott Through paediatrics to psychoanalysis: collected papers. London: BrunnerRoutledge, pp. 229–242.
- World Health Organization. (2008). Policies and practices for mental health in Europe—meeting the challenges. Ανακτήθηκε από http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/96450/E91732.pdf.

World Health Organization. (2012). Risks to mental health: An overview of vulnerabilities and risk factors. Background paper by WHO Secretariat for the development of a comprehensive mental health action plan. Geneva.

World Health Organization. (2019). What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review. World Health Organization. Regional Office for Europe.

World Health Organization. (2021). Comprehensive mental health action plan 2013–2030 [Internet]. WHO. Ανακτήθηκε από <https://apps.who.int/iris/handle/10665/345301>

World Health Organization. (2021). Mental health atlas 2020. Geneva. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/345946>.

World Health Organization. (2022). World mental health report: transforming mental health for all. Geneva. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

Δικτυογραφία

[ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΕΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ \(ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ – ΜΑΙΟΣ 2023\) – ΕΜΣΤ \(emst.gr\)](#)

[ΕΜΣΤ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΓΕΙΑ – ΕΜΣΤ \(emst.gr\)](#)

[Μικρές ξεναγήσεις για μεγάλους Ψηφιακή δράση για τα γηροκομεία \(goulandris.gr\)](#)

[Mindfulness στο Μουσείο \(goulandris.gr\)](#)

[ΠΙΛΟΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΕΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ – ΕΜΣΤ \(emst.gr\)](#)

[COLORS & MINDS – ΕΜΣΤ \(emst.gr\)](#)

[House of Memories | National Museums Liverpool \(liverpoolmuseums.org.uk\)](#)

[<https://www.moma.org/visit/accessibility/meetme/>](#)

[Ronald Jones. Κήπος - ΜΟΥΣΕΙΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, Ρέθυμνο. \(cca.gr\)](#)

Παράρτημα 1. Πίνακες

Πίνακας 2. Προφίλ συμμετεχόντων των υπό εξέταση μουσείων

Μουσεία	Συμμετέχοντες
Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, στο εξής ΕΜΣΤ	1) Επιμελήτρια εκπαίδευσης 2) Εικαστική ψυχοθεραπεύτρια, Τμήμα Εκπαίδευσης, 22 χρόνια, προπτυχιακές σπουδές στην Τέχνη, Ιστορία και Ψυχολογία, μεταπτυχιακές σπουδές στην Τέχνη και Ψυχοθεραπεία καθώς και στην Ιστορία και Θεωρία των Μουσείων, σχεδιάζει και υλοποιεί τα εκπαιδευτικά προγράμματα για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση καθώς και τα προγράμματα για ειδικές ομάδες.
Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή, στο εξής ΙΒΕΓ	Επικεφαλής του Τμήματος επιχειρηματικής ανάπτυξης (Head of Business Development), 5 χρόνια, προπτυχιακές σπουδές στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και στη Γαλλική Φιλολογία, μεταπτυχιακές σπουδές στη Διαφήμιση, Επικοινωνία και Δημόσιες σχέσεις, υπεύθυνη για τα κοινωνικά προγράμματα, τις ενοικιάσεις χώρων και τις ψυχαγωγικές δράσεις (π.χ. συναυλίες)
Μουσείο Μπενάκη, στο εξής ΜΜ	1) Ιστορικός Τέχνης, 2) Επιμελήτρια εκπαίδευσης, Τμήμα Εκπαίδευσης με ειδική εστίαση στην νεοελληνική και σύγχρονη τέχνη, 27 χρόνια, προπτυχιακές σπουδές στην Ιστορία και Αρχαιολογία, μεταπτυχιακές σπουδές στον τομέα της Ιστορίας και της Θεωρίας της Τέχνης, σχεδιάζει εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά, μαθητές και ενηλικούς, καθώς και ειδικά προγράμματα επιδιώκοντας την προσβασιμότητα, είναι συγγραφέας εκπαιδευτικών εντύπων και επιμελείται εκθέσεις.
MOMus Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης, στο εξής ΜΦΘ	Επιμελήτρια Εκπαίδευσης στο Μουσείο Φωτογραφίας Θεσσαλονίκης ⁴⁸ , Τμήμα Εκπαίδευσης, 25 χρόνια, προπτυχιακές σπουδές στην Ιστορία και Αρχαιολογία καθώς και στο Θέατρο, μεταπτυχιακές σπουδές στη Μουσειολογία και Πολιτιστική κληρονομιά και στην Παιδαγωγική του θεάτρου, εργάζεται στην ομάδα σχεδιασμού και διεξαγωγής των εκπαιδευτικών και κοινωνικών προγραμμάτων του μουσείου, εκπονεί εργαστήρια και σεμινάρια οπτικού πολιτισμού για εκπαιδευτικούς και είναι εκπαιδευόμενη δραματοθεραπεύτρια.
Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, στο εξής ΜΚΤ	Υπεύθυνη Κοινωνικών Προγραμμάτων, Τμήμα Κοινωνικών Προγραμμάτων, 5 χρόνια, προπτυχιακές σπουδές στις Διεθνείς Σχέσεις, μεταπτυχιακές σπουδές στη Διεθνή Δημόσια Πολιτική, υπεύθυνη για τον συντονισμό και τη διερεύνηση των Κοινωνικών Προγραμμάτων του Μουσείου.

⁴⁸ το Μουσείο αποτέλεσε μέρος του MOMus από το 2018.

Πίνακας 3. Προφίλ εξωτερικών συνεργατών των υπό εξέταση πρωτοβουλιών

Προγράμματα	Συνεργάτες
«Εξερευνώντας τις εικόνες του μουσείου, Εξερευνώντας την εικόνα μου» στο ΕΜΣΤ	1)Εργοθεραπεύτρια 2) Εικαστική Ψυχοθεραπεύτρια, 7 χρόνια συνεργασίας με το ΕΜΣΤ, προπτυχιακές σπουδές στην Εργοθεραπεία,είναι πιστοποιημένη Εικαστική Ψυχοθεραπεύτρια, έχει πολυετή εμπειρία στην εφαρμογή της εργοθεραπείας και της εικαστικής ψυχοθεραπείας, συνεργάζεται με κλινικές και είναι ιδρυτικό μέλος του Συλλόγου Εικαστικών Θεραπευτών Ελλάδας, συμμετέχει σε ειδικά εργαστήρια και συνέδρια και είναι μέλος της ερευνητικής ομάδας του πιλοτικού προγράμματος της πολιτιστικής συνταγογράφησης.
“Colors & Minds” στο ΕΜΣΤ	1) Εικαστικός 2)Εικαστική εκπαιδεύτρια, 1 χρόνος συνεργασίας με το μουσείο, προπτυχιακές σπουδές στις Εικαστικές και Παραστατικές Τέχνες, είναι ιδρύτρια της εθελοντικής καλλιτεχνικής πρωτοβουλίας Talks & Crafts σε συνεργασία με την ΕΠΑΨΥ, τα τελευταία χρόνια εργάζεται στον ψυχοκοινωνικό τομέα και σε εκπαιδευτικά προγράμματα, έχει παρακολουθήσει πιστοποιημένα σεμινάρια εικαστικής ψυχοθεραπείας και ψυχολογίας και τα ερευνητικά ενδιαφέροντά της αφορούν την τέχνη, την εκπαίδευση και την ψυχική υγεία.
«Παιχνίδι για μεγάλους», «Ψηφιακό Παιχνίδι για μεγάλους» και «Νους και αρμονία» στο ΙΒΕΓ	1) Ηθοποιός, 2) Σκηνοθέτης 3) Συνιδρυτής της ομάδας Seveneleven, 5 χρόνια συνεργασίας με το μουσείο, προπτυχιακές σπουδές στο θέατρο, μεταπτυχιακές σπουδές στον τομέα της άνοιας, Υποψήφιος Διδάκτωρ, συνεργάζεται με την Ελληνική Πρωτοβουλία Ενάντια στην νόσο Αλτσχάιμερ και έχει γράψει βιβλίο με προτεινόμενα ερεθίσματα και δραστηριότητες για άτομα με άνοια και τους φροντιστές τους, έχει συνδημιουργήσει τη μέθοδο «Θάλλω».
«Νους και αρμονία» στο ΙΒΕΓ	Ψυχολόγος, 1 χρόνος συνεργασίας με το μουσείο μέσω της ομάδας Seveneleven, προπτυχιακές σπουδές στην Ψυχολογία, μεταπτυχιακές σπουδές στην Γνωσιακή και Συμπεριφορική Θεραπεία, είναι κλινική ψυχολόγος της ομάδας «Θάλλω», ψυχοθεραπεύτρια και επιστημονική υπεύθυνη του προγράμματος «Νους και Αρμονία».
«Mindfulness στο Μουσείο» στο ΙΒΕΓ	1) Ιστορικός Τέχνης, 2) Εικαστική Εκπαιδεύτρια, 3) Εκπαιδεύτρια Ενσυνειδητότητας , 1 χρόνος συνεργασίας με το μουσείο, προπτυχιακές σπουδές στην Ιστορία της Τέχνης και Εικαστικά, μεταπτυχιακές σπουδές στην Τέχνη και Εκπαίδευση, εκπονεί εκπαιδευτικά προγράμματα σε μουσεία, διεξάγει εικαστικά εργαστήρια σε δημοτικά σχολεία και είναι δημιουργός εργαστηρίων τέχνης και ενσυνειδητότητας.

«Ώρα για Μουσείο» στο ΜΜ	1) Νευροψυχολόγος, 2) Καθηγήτρια στο τμήμα Ψυχολογίας στο ΕΚΠΑ, προπτυχιακές σπουδές στην Ψυχολογία, μεταπτυχιακές σπουδές στην Ψυχολογία Υγείας και στην Ανθρώπινη Ανάπτυξη, κατέχει διδακτορικό στην Πειραματική Γνώση, έχει πολυετή εμπειρία στον τομέα της διδασκαλίας, συμμετέχει ενεργά σε ερευνητικά προγράμματα και συνεισφέρει σε επιστημονικές εκδόσεις και δημοσιεύσεις, τα ερευνητικά ενδιαφέροντά της αφορούν τις λειτουργίες νευροψυχολογίας ηλικιωμένων ατόμων καθώς και ατόμων που αντιμετωπίζουν νευροεκφυλιστικές παθήσεις.
--------------------------	--

Πίνακας 6. Τμήματα και υπεύθυνοι οργάνωσης δράσεων στήριξης της ψυχικής υγείας

Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης	Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή	Μουσείο Μπενάκη	MOMus	Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης
Τμήμα εκπαίδευσης, επιμελήτριες εκπαίδευσης	Τμήμα επιχειρηματικής ανάπτυξης (Business development), επικεφαλής τμήματος επιχειρηματικής ανάπτυξης	Τμήμα εκπαίδευσης, επιμελήτριες εκπαίδευσης	Τμήμα εκπαίδευσης, επιμελήτριες εκπαίδευσης	Τμήμα εκπαιδευτικών και κοινωνικών προγραμμάτων, υπεύθυνη κοινωνικών προγραμμάτων

Παράρτημα 2: Συμπληρωματικές ερωτήσεις

Ο ρόλος του σύγχρονου μουσείου

Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, τα σύγχρονα μουσεία έχουν πολυδιάστατη αποστολή. Πέραν του ότι οφείλουν να ερευνούν, να συλλέγουν, να συντηρούν, να διασώζουν την άυλη και την υλική και πολιτιστική κληρονομιά, τα μουσεία επιδιώκουν, επίσης, να προσφέρουν ψυχαγωγία στο κοινό τους, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκουν να υπερασπίζονται τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα τους. Όσον αφορά τον εκπαιδευτικό ρόλο τους, όπως αναφέρει η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ:

Ρόλος του μουσείου είναι να εκπαιδεύσει αλλά όχι με την αυστηρή, στενή έννοια, αλλά υπό το πρίσμα της μάθησης. [Το μουσείο] να μην «υποδείξει» δηλαδή, αλλά να ενισχύσει την κοινωνικοποίηση, να φέρει τη συζήτηση, τον διάλογο, να οξύνει την κριτική σκέψη και να αφυπνίσει.

Όλοι οι ερωτηθέντες έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην «συμπεριληπτικότητα» και την «ανοικτότητα» ως βασικά χαρακτηριστικά που πρέπει να διέπουν τη σχέση των μουσείων με το κοινό τους, ενώ υπογράμμισαν τη σημασία της παροχής ισότιμων ευκαιριών και της ελεύθερης πρόσβασης ως βασικών αρχών τους.

Επιπλέον, φαίνεται ότι ο ρόλος των κοινοτήτων είναι ζωτικής σημασίας για τα μουσεία, καθώς επισημαίνεται η ανάγκη των μουσείων να είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την κοινωνία και τις ανάγκες της. Όπως επισήμανε και η εκπρόσωπος του ΙΒΕΓ: «Κατά την άποψη μου, τα μουσεία έχουν νόημα μόνο εάν το περιεχόμενο τους ωφελεί την κοινωνία συνολικά».

Επομένως, τα μουσεία οφείλουν να αναζητούν τη συνεχή αλληλεπίδραση και το διάλογο με το κοινό τους, προωθώντας την ενεργό συμμετοχή σε κάθε δράση που διοργανώνουν. Ωστόσο, φαίνεται κρίσιμο για τα μουσεία να ανταποκρίνονται στα επίκαιρα ζητήματα της εποχής και να αναλαμβάνουν ενεργό δράση. Όπως επισήμανε η εκπρόσωπος του ΜΦΘ:

Μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της κοινωνικής αλλαγής που πραγματοποιείται στη σύγχρονη εποχή με τη μετανάστευση, τους συσχετισμούς των δυνάμεων εξουσίας σε παγκόσμιο επίπεδο, την ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας και την κρίση σε θεσμούς όπως η παιδεία και ο πολιτισμός, το Μουσείο οφείλει να επαναπροσδιορίσει τη θέση του στην κοινωνία. [...] Αν θέλουμε να μιλάμε για Μουσεία –ζωντανούς οργανισμούς, τότε τα μεγάλα θέματα που απασχολούν πλέον την κοινωνία και τον κόσμο πρέπει να φιλοξενούνται στους χώρους των Μουσείων μέσω των εκθέσεων και των δράσεών τους.

Σε ορισμένα από αυτά τα «μεγάλα θέματα» αναφέρθηκε χαρακτηριστικά και η εκπρόσωπος του ΜΚΤ:

Στη σύγχρονη εποχή θεωρώ πως ο ρόλος του μουσείου δεν είναι απλώς να προσφέρει πολιτισμό μέσω των μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων του. Ένα μουσείο έχει πολύπλευρο ρόλο σήμερα απέναντι στη κοινωνία και είναι υποχρέωση του [...] μέσω των δράσεων και των εγκαταστάσεων του [...] να ασχολείται με ζητήματα της εποχής, όπως η κλιματική κρίση, ο ρατσισμός, [τα] ψυχικά ζητήματα κ.α.

Η ικανότητα των μουσείων να ενισχύσουν την ψυχική υγεία των επισκεπτών τους

Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, τα μουσεία είναι ικανά να ενισχύσουν την ψυχική ευεξία των επισκεπτών τους. Πιο συγκεκριμένα, η εκπρόσωπος του ΜΜ μίλησε για την ενδυνάμωση της ψυχικής υγείας ως μια νέα διάσταση του σύγχρονου μουσείου, η οποία ενισχύεται διαρκώς, καθώς πολλά μουσεία τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο έχουν πάρει ανάλογες πρωτοβουλίες με σκοπό να υπερασπιστούν το θέμα της ευεξίας. Μάλιστα, αναφέρει ότι ο μουσειακός χώρος μπορεί να αξιοποιηθεί ούτως ώστε τα άτομα με προκλήσεις στην ψυχική υγεία τους, να βγουν από το σπίτι, να βρουν τη δυνατότητα συνύπαρξης με άλλους, να συσχετιστούν μαζί τους, να αλληλεπιδράσουν, να ενισχύσουν το γνωστικό επίπεδό τους και τη δημιουργικότητά τους και τελικά να βρουν υποστήριξη.

Η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ εστίασε στην σπουδαιότητα των εκθεμάτων και των συλλογών του μουσείου για την ενδυνάμωση της ψυχικής υγείας των επισκεπτών, καθώς και στη μείωση του κοινωνικού στιγματισμού. Συγκεκριμένα, επισήμανε ότι πολλά από τα έργα τέχνης ή ακόμα και η ζωή των καλλιτεχνών, αναδεικνύουν ζητήματα ψυχικής υγείας. Έτσι, ο επισκέπτης, κατά την αλληλεπίδραση με αυτές τις ιστορίες, δύναται να ανακαλύψει κοινά σημεία με τους καλλιτέχνες, να ταυτιστεί μαζί τους και να ξεπεράσει τις προσωπικές δυσκολίες και ανασφάλειές του.

Η εκπρόσωπος του ΙΒΕΓ εξέτασε το θέμα μέσα από μια πιο βιωματική προσέγγιση, λέγοντας ότι: «Μια βόλτα στους εκθεσιακούς ορόφους και βλέπεις ξαφνικά ότι οι τόνοι πέφτουν. Ο χώρος σε καλεί να ηρεμήσεις, σε καλεί να ρίξεις [...] την ένταση, οπότε αυτόματα σου προκαλεί και μια ηρεμία».

Η εκπρόσωπος του ΜΦΘ επισήμανε ότι, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές θεραπευτικές παρεμβάσεις, το μουσείο χρησιμεύει ως υποστηρικτικός χώρος που

βοηθά την κοινωνική ένταξη των ασθενών και προωθεί την κοινωνική συνοχή, καθώς είναι ανοιχτό σε ανθρώπους από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Μάλιστα, αναφέρει ότι η πρωταρχική αιτία που οδηγεί τους ανθρώπους να συμμετέχουν στα μουσειακά προγράμματα είναι η ανάγκη για δημιουργική έκφραση. Όπως επισημαίνει, κύριος στόχος δεν είναι η δημιουργία ενός έργου τέχνης, αλλά τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτά τα προγράμματα αισθάνονται ότι χρειάζονται μια διέξοδο για να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους μέσα σε ένα περιβάλλον όπου αισθάνονται ασφαλείς. Κατά την άποψή της, μέσω αυτών των προγραμμάτων τα μουσεία συμβάλλουν εν τέλει στην ψυχική ανθεκτικότητα και ευζωία.

Ενδιαφέρον έχει η στάση της εικαστικού του “Colors&Minds” σύμφωνα με την οποία οι ψυχικά νοσούντες, μέσα από την παρουσία τους στο μουσείο καθώς και μέσω της συναναστροφής τους με τους εργαζομένους, εκτίθενται σε νέα ερεθίσματα που εξελίσσουν τη σκέψη τους και ανοίγουν νέα μονοπάτια στη θεραπευτική διαδικασία. Η μουσειακή εμπειρία, δηλαδή, μπορεί να αναδείξει ένα θέμα, όπου οι συμμετέχοντες να μπορέσουν σε μια συνεδρία να το μελετήσουν εμπεριστατωμένα με το πρόσωπο αναφοράς, δηλαδή τον ψυχολόγο τους. Έτσι, η εικαστικός συμπεραίνει ότι:

Το μουσείο σαν μουσείο έχει και πολύ μεγάλη ευθύνη και πολύ μεγάλο ρόλο [...] στο κομμάτι της επανένταξης, γιατί πλέον ουσιαστικά διανύουμε μια περίοδο που οι ψυχικά ασθενείς, οι ωφελούμενοι λήπτες υπηρεσιών ψυχικής υγείας δεν περιορίζονται σε μια ιδρυματοποίηση, όπως πολύ παλαιότερα. Σκοπός είναι να επανενταχθούν στην κοινωνία, να είναι εκεί και να μπορούν να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά, και το μουσείο πιστεύω ακράδαντα ότι μπορεί να βοηθήσει σε αυτό.

Η εικαστική ψυχοθεραπεύτρια του ΕΜΣΤ αναγνωρίζει τη δυνατότητα των μουσείων να προκαλέσουν μια ανάταση ψυχής, ωστόσο, τονίζει τη σημασία ενός οργανωμένου σχεδιασμού για τις περιπτώσεις ψυχικής νόσου, προκειμένου να είναι η διαδικασία αποτελεσματική.

Αντίστοιχα, και ο ιδρυτής της seveneleven τονίζει την ανάγκη ύπαρξης ενός πλαισίου όπου θα σχεδιάζονται στοχευμένες δράσεις για συγκεκριμένα κοινά. Επιπλέον, όσον αφορά τα μουσεία αλλά και τους πολιτιστικούς χώρους γενικότερα, ο ίδιος θεωρεί ότι μπορούν να συμβάλουν στην ψυχική υγεία των ατόμων, ιδιαίτερα όταν οι άνθρωποι συμμετέχουν ενεργά στη μουσειακή δραστηριότητα και δεν είναι παθητικά προσκείμενοι σε αυτήν.

Η επιστημονική συνεργάτιδα του ΜΜ θεωρεί ότι το μουσείο αποτελεί ένα ζεστό και οικείο μέρος, όμως δεν θεωρεί ότι οι δράσεις ειδικά για τα άτομα με άνοια μπορούν να οριστούν ως «θεραπευτικές». Συγκεκριμένα δηλώνει:

Δεν θεωρώ ότι μπορούν οι δράσεις να είναι θεραπευτικές, μπορούν να λειτουργήσουν θεραπευτικά αλλά στην ουσία δεν είναι θεραπευτικές. Δεν κάνουμε κάποια παρέμβαση που να αλλάζει την πορεία της νόσου. Δεν τεκμηριώνεται κάτι τέτοιο. Βοηθούν όμως στη συμμετοχή και την ευεξία των συμμετεχόντων. Αλλά με την ευρύτερη έννοια. Όσο πιο ενεργά συμμετέχεις, επηρεάζει θετικά την υγεία σου. Στο ευρύτερο πλαίσιο της ενεργούς συμμετοχής. Με αυτή την έννοια.

Τέλος, οι ερωτηθέντες συμφωνούν ότι κάθε μουσείο δύναται να συμβάλει στην ψυχική ενδυνάμωση των επισκεπτών τους. Ωστόσο, θεωρούν ότι η φύση του μουσείου υποδεικνύει έναν τελείως διαφορετικό σχεδιασμό.

Η ψυχική υγεία ως «δύσκολο θέμα» για τα μουσεία

Η συνεργάτις του ΕΜΣΤ επισημαίνει ότι η ψυχική υγεία δεν αποτελεί ένα «δύσκολο θέμα» για τα μουσεία, διότι η ίδια το έχει μελετήσει εμπειριστατωμένα. Ωστόσο, τονίζει την αναγκαιότητα της ανάπτυξης συνεργασιών. Συγκεκριμένα δηλώνει:

Δεν ακουμπάς κανένα θέμα χωρίς να έχεις επαρκή γνώση. Εγώ είμαι εικαστική ψυχοθεραπεύτρια, αλλά παρόλα αυτά προτιμώ να μην το κάνω μόνη μου. Είναι απαραίτητες δύο διαφορετικές αναφορές. Ξεκάθαροι ρόλοι, ψυχοδυναμικά κομμάτια και δύο πλαίσια αναφοράς για να πετύχουμε τον ενδεδειγμένο στόχο.

Η εκπρόσωπος του ΙΒΕΓ δεν αντιλαμβάνεται την ψυχική υγεία ως πιο «δύσκολο θέμα» από άλλα θέματα, όπως η συμπερίληψη. Αντιθέτως, δηλώνει ότι το μεγαλύτερο εμπόδιο που αντιμετωπίζει ένα μουσείο είναι η παροχή πρόσβασης σε άτομα που δεν έχουν τη δυνατότητα να επισκεφτούν τους μουσειακούς χώρους. Ωστόσο, τονίζει ότι όταν πρόκειται για κλινικές περιπτώσεις ψυχικής υγείας τότε απαιτείται πολύ πιο εξειδικευμένο προσωπικό και μεγαλύτερη οργάνωση.

Η εκπρόσωπος του ΜΦΘ θεωρεί ότι η ψυχική υγεία δεν αποτελεί ένα από τα δύσκολα θέματα με τα οποία ασχολούνται τα μουσεία, αλλά μάλλον μια πρόκληση, καθώς απαιτεί διαφορετικού είδους προετοιμασία και υλοποίηση. Την άποψη αυτή ενστερνίζεται και ο συνιδρυτής της ομάδας seveneleven, δίνοντας όμως έμφαση στην συνθετική σκέψη κατά τον σχεδιασμό τέτοιων προγραμμάτων.

Αντίθετα, η εκπρόσωπος του MKT θεωρεί ότι η ψυχική υγεία εντάσσεται στα δύσκολα θέματα που επεξεργάζεται ένα μουσείο. Ωστόσο, επισημαίνει ότι στη σημερινή εποχή ένας από τους ρόλους του μουσείου είναι να εξετάζει και να επικοινωνεί δύσκολα ζητήματα που απασχολούν την κοινωνία.

Τέλος, σύμφωνα με την εκπρόσωπο του MM η ψυχική υγεία είναι ένα από τα δυσκολότερα θέματα που έχει να αντιμετωπίσει ένα μουσείο. Η ίδια εξηγεί αυτή της την πεποίθηση λέγοντας:

[Είναι δύσκολο θέμα] Αφενός, γιατί υπάρχει το στίγμα [που περιβάλλει την ψυχική υγεία] εκεί έξω, που ένα μουσείο, όπως και άλλοι που παίρνουν τέτοιες πρωτοβουλίες στον πολιτισμό, προσπαθούν να απομακρύνουν. Από την άλλη, χρειάζεται [...] συνεχής εκπαίδευση από μας, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο απευθύνεται κανείς σε ένα τέτοιο κοινό δεν είναι ένας τρόπος που γίνεται χωρίς εκπαίδευση και χωρίς επιστημονική υποστήριξη. [...] Πρέπει κανείς να εξοπλιστεί με γνώση και με την εμπειρία του βέβαια για να μπορέσει να βρει τα κατάλληλα εργαλεία απεύθυνσης προς αυτό το κοινό. Δεν μπαίνουμε έτσι σε εντελώς πρακτικά ζητήματα που έχουν να κάνουν με την οικονομική υποστήριξη, γιατί όλα αυτά δεν είναι αυτονόητα και είναι απαραίτητη η οικονομική υποστήριξη [...]. Αλλά κυρίως είναι ότι μπαίνει κανείς σε μια διαδικασία που πρέπει η επιστημονική γνώση και η εμπειρία και η πράξη να συνδυάζονται πάρα πολύ καλά.

Επιφυλάξεις για την υλοποίηση δράσεων για την ψυχική υγεία από τα μουσεία

Ορισμένοι από τους ερωτηθέντες εξέφρασαν ορισμένες επιφυλάξεις αναφορικά με την ένταξη του θέματος της ψυχικής υγείας στα μουσεία. Συγκεκριμένα ο συνιδρυτής της seveneleven, εκφράζοντας την ανησυχία του για την έλλειψη εξειδικευμένων γνώσεων και την έλλειψη χαρτογράφησης κατά των σχεδιασμό των δράσεων, υπογραμμίζει τη σημασία της αξιολόγησης των δράσεων πριν από την υλοποίησή τους. Ωστόσο, δηλώνει ότι η ποικιλία των δράσεων είναι θετική, όχι για λόγους ανταγωνισμού, αλλά για τη δυνατότητα του κοινού να επιλέξει αυτό που του ταιριάζει και να έχει εύκολη πρόσβαση από το σπίτι του.

Η εικαστική θεραπεύτρια του ΕΜΣΤ εκφράζει επιφυλάξεις σχετικά με το ζήτημα της ένταξης της ψυχικής υγείας στον μουσειακό σχεδιασμό, προειδοποιώντας ότι έχει αρχίσει να γίνεται «της μόδας». Κάτι τέτοιο, θα μπορούσε να οδηγήσει σε διαδικασίες χωρίς εποπτεία, οι οποίες δεν θα είναι ασφαλείς για κανέναν. Ως προς το ίδιο ζήτημα, η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ δήλωσε:

Έχω επιφύλαξη όταν γίνονται απλά για να γίνουν, δηλαδή όταν αυτές οι πρωτοβουλίες γίνονται με λάθος στόχο, όταν γίνονται τάση, όταν είναι μόδα. Όταν έχω σκοπό να φέρω στο μουσείο τέτοιες πρακτικές απλά για να ντύσω το ναρκισσισμό μου και ουσιαστικά πατάω επί πτωμάτων. Πατάω στον συνάνθρωπο μου, γιατί τελικά δεν βοηθάω και κάνω επιφανειακή δουλειά. Για να μην συμβεί αυτό, πολύ σημαντικό είναι να συνεργαστώ, να υπάρχει διεπιστημονικότητα.

Τέλος, οι εκπρόσωποι του ΜΦΘ, του ΜΚΤ και του ΜΜ καθώς και η ψυχολόγος του «Νους και αρμονία» επισήμαναν ότι δεν έχουν επιφυλάξεις ως προς την ένταξη της ψυχικής υγείας στον μουσειακό σχεδιασμό. Όπως δήλωσε και η ψυχολόγος του «Νους και αρμονία»: «Οποιαδήποτε δράση γίνεται και βοηθάει τον άνθρωπο, ανεξάρτητα από το αν εμένα μου κάνει, αν μου αρέσει, εάν βοηθάει τα άτομα που συμμετέχουν τότε δεν έχω επιφυλάξεις».

Η πρόσληψη του μουσείου ως θεραπευτικού ιδρύματος από το κοινό

Αρχικά, πολλοί εκπρόσωποι των εξεταζόμενων μουσείων υπογράμμισαν την ανάγκη μη γενίκευσης της άποψης ότι το κοινό αναγνωρίζει το μουσείο ως εν δυνάμει θεραπευτικό οργανισμό. Όπως αναφέρει η εκπρόσωπος του ΜΜ, η αντίληψη του κοινού για το μουσείο διαφέρει ανάλογα με τον λόγο επίσκεψής του: «Κάποιοι [επισκέπτες] έρχονται για εκπαίδευση, άλλοι για ψυχαγωγία και άλλοι για χαλάρωση. Αυτό εξαρτάται από τη δραστηριότητα ή την έκθεση, και από το τι επιδιώκει ο καθένας». Σύμφωνα με την εκπρόσωπο του ΙΒΕΓ, η θεραπευτική πτυχή του μουσείου έχει αρχίσει σταδιακά να αναπτύσσεται, αλλά είναι ακόμα πρόωρο να ισχυριστούμε ότι έχει γίνει πλήρως κατανοητή από το ευρύ κοινό. Με τις προαναφερθείσες νέες πρωτοβουλίες, ωστόσο, είναι προφανές ότι η επίδραση του μουσείου στην ψυχοσωματική ευεξία των επισκεπτών αρχίζει να αναδεικνύεται. Τέλος, η εκπρόσωπος του ΕΜΣΤ αναφέρει ότι το κοινό αρχίζει να αντιλαμβάνεται το μουσείο ως χώρο θεραπευτικό, ειδικά όταν ο επισκέπτης βρίσκει δράσεις ή εκθέσεις που ενισχύουν στοχευμένα την ευεξία του.

Παράρτημα 3. Έντυπο συγκατάθεσης

Τίτλος διπλωματικής εργασίας: Προς ένα συμπεριληπτικό μουσείο: μουσειακές πρακτικές στήριξης της ψυχικής υγείας

Ερευνήτρια: Ανδριάννα Παπαφλωράτου - Δημητσάντου

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ανδρομάχη Γκαζή

Σας ευχαριστώ πολύ που αποφασίσατε να λάβετε μέρος σε αυτή την έρευνα. Θα σας παρουσιαστούν οι στόχοι της, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που έχετε πριν συμφωνήσετε να συμμετάσχετε. Εάν έχετε απορίες μετά τις επεξηγήσεις, σας παρακαλώ να ρωτήσετε προτού εμπλακείτε περαιτέρω. Θα λάβετε ένα αντίγραφο του Εντύπου συγκατάθεσης, στο οποίο θα μπορείτε να ανατρέξετε ανά πάσα στιγμή.

- Κατανοώ πως αν αποφασίσω οποιαδήποτε στιγμή κατά τη διάρκεια της έρευνας ότι δεν επιθυμώ πλέον να συμμετέχω, έχω τη δυνατότητα να ενημερώσω τον ερευνητή και να αποσυρθώ αμέσως.
- Εκφράζω τη συναίνεσή μου για την επεξεργασία των προσωπικών μου δεδομένων για τις ανάγκες της έρευνας. Έχω ενημερωθεί ότι αυτές οι πληροφορίες θα παραμείνουν αυστηρά εμπιστευτικές και θα χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τις οδηγίες της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων.
- Η συνέντευξη θα καταγραφεί ηχητικά. Ο ερευνητής θα εκπονήσει τη μεταγραφή της ηχογράφησης και εφόσον το ζητήσω, μπορεί να μου παρέχει ένα αντίγραφο του απομαγνητοφωνημένου κειμένου. Όσες προτάσεις ζητήσω να παραληφθούν δεν θα χρησιμοποιηθούν και θα αφαιρεθούν από όλα τα αρχεία εντός πέντε (5) ημερών μετά το αίτημά μου για διαγραφή.
- Σε περίπτωση δημοσίευσης ή παρουσίασής των ευρημάτων της μελέτης σε συνέδρια, δεν θα συμπεριληφθούν δεδομένα που να αποκαλύπτουν την προσωπική μου ταυτότητα. Σε περίπτωση χρήσης ακουστικών ηχογραφήσεων, βίντεο ή φωτογραφιών μου για εκπαιδευτικούς σκοπούς, η προσωπική μου ταυτότητα θα προστατεύεται ή θα αποκρύπτεται. Σε αυτή την περίπτωση, το όνομα μου θα αντικαθίσταται από ακολουθίες αριθμών (π.χ. 123) ή γραμμάτων (π.χ. AB).

Δήλωση του/ της συμμετέχοντα/ουσας:

Εγώ ο/η/ _____ επιβεβαιώνω ότι έχω ενημερωθεί επαρκώς για την έρευνα που πρόκειται να διεξαχθεί και συμφωνώ να συμμετάσχω σε αυτήν. Έχω διαβάσει τις πληροφορίες που μου δόθηκαν, έχω κατανοήσει το περιεχόμενο της έρευνας και είμαι ενήμερος/η για το τι περιλαμβάνεται σε αυτήν.

Ημερομηνία:

Υπογραφή:

Δήλωση του/της ερευνητή/τριας:

Εγώ ο/η/ _____ επιβεβαιώνω ότι έχω ενημερώσει επαρκώς τον/την συνεντευξιαζόμενο/η τη φύση και τις απαιτήσεις της έρευνας.

Ημερομηνία:

Υπογραφή:

Στοιχεία επικοινωνίας: andriannapapafloratou@gmail.com

Παράρτημα 4. Οδηγός συνέντευξης για τους εκπροσώπους των μουσείων

A. Εισαγωγικές ερωτήσεις

- Πόσο καιρό εργάζεστε στο μουσείο;
- Ποιος είναι ο ρόλος σας στο μουσείο;
- Ποιο είναι το εκπαιδευτικό υπόβαθρο και η προηγούμενη εμπειρία σας στον τομέα;
- Ποιος θεωρείτε πως είναι ο ρόλος του μουσείου στη σύγχρονη εποχή;

B. Στρατηγικές στήριξης της ψυχικής υγείας

- Πώς θα ορίζατε την ψυχική υγεία;
- Θεωρείτε ότι τα μουσεία είναι ικανά να ενισχύσουν την ψυχική υγεία; Εάν ναι, με ποιον τρόπο;
- Θεωρείτε ότι η ψυχική υγεία εντάσσεται στα «δύσκολα θέματα» που επεξεργάζονται τα μουσεία; Εάν ναι, γιατί;
- Ποιες είναι στρατηγικές που ακολουθεί το μουσείο σας για την υποστήριξη της ψυχικής υγείας;
- Επιδιώκετε συνεργασίες με άλλους φορείς ή ειδικούς επιστήμονες για την ανάπτυξη των προγραμμάτων ενδυνάμωσης της ψυχικής υγείας;
- Πώς θεωρείτε ότι συμβάλλουν τα εν λόγω προγράμματα στην εμπειρία του επισκέπτη;
- Ποια θεωρείτε ότι είναι τα οφέλη των πρωτοβουλιών στήριξης της ψυχικής υγείας για το ίδιο το μουσείο;
- Σε ποιες νέες ομάδες κοινού θεωρείτε ότι έχετε ανοίξει τις πόρτες σας από την στιγμή που αναλάβατε τέτοιες πρωτοβουλίες;
- Τι πρέπει να προσέξει ένα μουσείο κατά την ανάπτυξη σχέσεων με νέα κοινά;
- Πώς συμβάλλουν οι δράσεις στην εμπειρία του επισκέπτη;
- Θεωρείτε ότι το κοινό αντιλαμβάνεται το μουσείο ως θεραπευτικό ίδρυμα;

Γ. Υπό μελέτη δράση:

Περιγραφή δράσης και αποτελέσματα

- Εξηγήστε μου, εάν μπορείτε, τη δράση που υλοποιήσατε και τον τρόπο υλοποίησης της.
- Ποιο τμήμα του μουσείου είναι υπεύθυνο για την εν λόγω δράση;
- Πώς χρηματοδοτήθηκε η δράση;
- Με ποια κριτήρια επιλέγετε τους/τις συμμετέχοντες/ουσες στο πρόγραμμα;
- Ποιες συνέργειες πραγματοποιήθηκαν για τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία; Πιστεύετε ότι οι εν λόγω συνέργειες βοήθησαν την εξωστρέφεια του μουσείου;
- Ποιοι ήταν οι βασικοί στόχοι της δράσης;
- Θεωρείτε ότι επιτεύχθηκαν; Και αν ναι, πώς μετρήθηκε ή αξιολογήθηκε η επίτευξή τους;

Εσωτερικές αλλαγές στο μουσείο

- Σημειώθηκαν αλλαγές στην εσωτερική οργάνωση του μουσείου κατά την εφαρμογή προγραμμάτων για την ψυχική υγεία;
- Υπήρξε συγκεκριμένη προετοιμασία προκειμένου να ανταποκριθεί το προσωπικό του μουσείου στη διεξαγωγή προγραμμάτων ενίσχυσης της ψυχικής υγείας;

Προκλήσεις, μαθήματα και μελλοντικές προοπτικές

- Ποια εμπόδια ή προκλήσεις αντιμετώπισε το μουσείο σας κατά την υλοποίηση της πρωτοβουλίας; Πώς αντιδράσατε σε αυτά;
- Έχετε επιφυλάξεις για την ανάπτυξη των συγκεκριμένων δράσεων;
- Πώς σκέφτεστε να επεκτείνετε ή να κλιμακώσετε τις πρωτοβουλίες σας για την ψυχική υγεία στο μέλλον;

Δ. Πολιτιστική συνταγογράφηση:

- Γνωρίζετε το πρόγραμμα της πολιτιστικής συνταγογράφησης; Θα ήθελα μια γενικότερη τοποθέτηση σας στην πρακτική αυτή. Κατά τη γνώμη σας τι εφαρμογή θα μπορούσε να έχει η πολιτιστική συνταγογράφηση στα μουσεία;

- Πιστεύετε ότι μπορεί η εμπειρία σας σε αυτή την δράση να δώσει πληροφορίες και στοιχεία ώστε να ενισχυθεί η κλιμάκωση συστημικών πρωτοβουλιών όπως αυτή της πολιτιστικής συνταγογράφησης;

Παράρτημα 5. Οδηγός συνέντευξης για τους επιστημονικούς συνεργάτες των μουσείων

A. Εισαγωγικές ερωτήσεις

- Πόσο καιρό συνεργάζεστε με το μουσείο;
- Ποιο είναι το εκπαιδευτικό υπόβαθρο και η προηγούμενη εμπειρία σας στον τομέα;

B. Στρατηγικές στήριξης της ψυχικής υγείας

- Πώς θα ορίζατε την ψυχική υγεία;
- Θεωρείτε ότι τα μουσεία είναι ικανά να ενισχύσουν την ψυχική υγεία; Εάν ναι, με ποιον τρόπο;
- Θεωρείτε ότι μόνο τα μουσεία τέχνης μπορούν να ενισχύσουν την ψυχική υγεία;
- Θεωρείτε ότι η ψυχική υγεία εντάσσεται στα «δύσκολα θέματα» που επεξεργάζονται τα μουσεία; Εάν ναι, γιατί;
- Πώς θεωρείτε ότι συμβάλλουν τα εν λόγω προγράμματα στην εμπειρία του επισκέπτη;
- Τι πρέπει να προσέξει ένα μουσείο κατά την ανάπτυξη σχέσεων με αυτό το νέο κοινό;

Γ. Υπό μελέτη δράση:

Περιγραφή δράσης και αποτελέσματα

- Εξηγήστε μου, εάν μπορείτε, συνοπτικά τη δράση που υλοποιήσατε και τον τρόπο υλοποίησης της.
- Ποια είναι τα εργαλεία που αξιοποιούνται; Είναι ίδια σε κάθε συνάντηση;
- Πώς συνομιλεί η δράση με τον χώρο του μουσείου;
- Ποιοι είναι οι βασικοί στόχοι της υπό μελέτη δράσης;
- Θεωρείτε ότι επιτεύχθηκαν; Και αν ναι, πώς μετρήθηκε ή αξιολογήθηκε η επίτευξή τους;

Προκλήσεις, μαθήματα και μελλοντικές προοπτικές

- Ποιες προκλήσεις αντιμετωπίσατε κατά την υλοποίηση της πρωτοβουλίας;
- Έχετε επιφυλάξεις για την ανάπτυξη των συγκεκριμένων δράσεων;
- Πώς σκέφτεστε θα μπορούσαν να βελτιωθούν αυτά τα προγράμματα στο μέλλον;

Δ. Πολιτιστική συνταγογράφηση

- Γνωρίζετε το πρόγραμμα της πολιτιστικής συνταγογράφησης; Θα ήθελα μια γενικότερη τοποθέτηση σας στην πρακτική αυτή. Κατά τη γνώμη σας τι εφαρμογή θα μπορούσε να έχει η πολιτιστική συνταγογράφηση στα μουσεία;
- Πιστεύετε ότι η δική σας εμπειρία από το μουσείο μπορεί να προσφέρει πληροφορίες και δεδομένα που θα συνεισφέρουν στη βελτίωση και την επέκταση συστημικών πρωτοβουλιών, όπως η πολιτιστική συνταγογράφηση;